

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
ਸਿੱਖ ਬੁਲੇਟਨ

The Sikh Bulletin

A Voice of Concerned Sikhs World Wide

March-April 2012

ਚੇਤ-ਵੈਸਾਖ ਪੜ੍ਹ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ

editor@sikhbulletin.com

Volume 14 Number 3&4

Published by: Khalsa Tricentennial Foundation of N.A. Inc; 3524 Rocky Ridge Way, El Dorado Hills, CA 95762, USA **Fax** (916) 933-5808
Khalsa Tricentennial Foundation of N.A. Inc. is a religious tax-exempt California Corporation.

In This Issue/ਤਤਕਰਾ

Editorial: Evolution of God.....	1
Concept of God, Dr. Devinder Singh hahal.....	2
Sikhs and Collective Leadership, Kavneet Singh..	6
Words to live by from the Dalai Lama.....	7
A celebration of the history & exquisite Artistry of Golden Temple.....	8
From The Heart Of A Muslim, Tawfik Hamid.....	9
ਜਪੁ ॥ ਭਾਗ 1 ਪੌੜੀਆਂ 1-7, ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ. ਕੈਨੇਡਾ.....	11
ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ, ਕਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ, PhD (ਬੋਸਟਨ) ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ.....	16
ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਚੌਮੁਖੀ ਸੇਵਾ, ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ.	18
ਅਰਥ ਕਿ ਅਨਰਥ?(ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਮਹਾਤਮ), ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ, ਨੌਟਿੰਘਮ ਇੰਗਲੈਂਡ.....	28
ਅਜੋਕੀ ਬੱਬਰ ਖਾੜਕੂ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਮੁਲਾਂਕਣ, ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ.....	30
ਕੀ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਇੱਕ ਪੰਥ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਸਰਬੁਚਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਨਗੇ? ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ.....	36
Book Page.....	38

Editor in Chief

Hardev Singh Shergill

Editorial Board

Gurpal Singh Khaira, USA

Gurcharan Singh Brar, Canada

Dr. Sarjeet Singh Sidhu, Malaysia

Production Associates

Amrinder Singh

Sachleen Singh

This issue of the Sikh Bulletin is only in electronic format being sent to those whose email addresses we have. If you or someone you know would like to receive it please provide the email address. You may also pass it along to those on your email list.

The views expressed by the authors are their own. Please send the feedback and inputs to:

editor@sikhbulletin.com

Our Website: www.sikhbulletin.com

EDITORIAL

EVOLUTION OF GOD

By the time I stepped into my teenage years I had become a confirmed agnostic. I did not know much about religion and concept of God to deny the existence of the latter so I could not be an atheist. But I did know enough from observation and reading literature that God, as being described and worshipped, could not exist. In the mostly Hindu literature that I read it seemed that any time someone with a long and hard tapasya got within reach of God, he would send a heavenly prostitute (apasra) to make them fall from grace.

It was in my sixties that I got introduced to Guru Nanak's concept of God and that God, I thought, I could accept because it was unlike any other God and whom everyone could accept. More on Guru Nanak's concept of God will be the subject of next issue of The Sikh Bulletin.

One of the writings that explained the meaning of Moolmantar/Manglacharan, the very first words in Guru Granth Sahib, was that of Dr. Devinder Singh Chahal. Starting with the September-October 2011 issue of The Sikh Bulletin, in which we published a review of his book "Nankian Philosophy: Basics for Humanity", we have begun publishing chapters from that book in every successive issue. This issue has Chapter 12, 'Concept of God'. In preparation for that I decided to look for a book on evolution of the concept of God.

The book that I chose to read on this subject was "The Evolution of God" by Robert Wright, published in June 2009 by Little, Brown and Company. This book put into words my thoughts that I had developed over time. It was gratifying to learn that I shared a basic belief with Aristotle. **According to the book of Genesis, God created man in his own image, but according to Aristotle, men create gods after their own image.**

Religion was created to bring order to the social organization in the absence of secular codes of conduct and means to enforce their implementation. God did not appear on Mount Sinai to Moses. Moses himself chiseled the Ten Commandments on a slab of stone to put fear of God to control the desperate and increasingly unruly people. Evolution of God and religion also came in handy for the powerful to stay powerful and for ambitious and charismatic characters like Joseph Smith, Jr. (1805 – 1844), the founder of Church of Jesus Christ of Latter-day Saints. Like Mohammed he too was led to God's word by an Angel, Gabriel for former and Moroni for the latter, and if God was accessible to Moses and Mohammed then why not to Joseph Smith and he got witnesses to prove it although they had not witnessed anything. Today there are plentiful Evangelical Christian preachers who claim to have been commandeered by God himself to do His work.

Human nature, governed by evolution, being the same prompted the Shamans, Medicine men, Chiefs and Kings, from the Pharaohs to rulers of more recent times and some even today, with their divine right to rule, to use religion and God to perpetuate their special and superior status. Kings of Egypt, Mayan Kings and more recently English Kings claimed to be the sole agents of the Gods. Henry VIII in England dissolved the monasteries and abbeys of Roman Catholic Church in 1536 and set the Anglican Church apart from the Roman Catholic Church. Constantine the Great (272-337) became the first Roman Emperor (306-307) to convert to Christianity that his predecessors persecuted because it suited his political ambitions. Mohammed was a political ruler. His moral compass made necessary adjustments depending upon the circumstances.

Beginning of monotheism is generally attributed to Abrahamic religions, Judaism, Christianity and Islam. But here is an interesting point to ponder. The concept of Indo-European Languages, and therefore people, is well accepted. This is the largest language family group with three billion speakers. Of the twenty languages with the largest

numbers of native speakers twelve are Indo-European, English and Punjabi among them. Take the English word CREATOR and Punjabi word KARTAR that Guru Nanak used to address 'God'. Word sounds come from consonants. So when we remove the vowels from both of these words we are left with C R T R and K R T R. Now C and K in English produce the same sound unless they are followed by letter H which is not the case here. Would it be a stretch to suggest that perhaps, at least among the Indo European speaking people, monotheism preceded the concept of multiple Gods? It is very tempting to have exclusively your own God. In ancient Israel each city state had its own Yahweh until the most powerful tribe's Yahweh triumphed over the other weaker Yahwehs.

While reading this book I also came across a couple of Hebrew words that carry the same meaning in Punjabi. Hebrew word for RIVER is NAHAR (flowing water) and Hebrew God of death is called MOT (ਮੌਤ).

Whether multiple Gods preceded or followed the One God the fact remains that idols were an integral part of that belief system. Mohammed pitted himself against idol worship in the Arab world and was successful. Christianity had the same effect in Greece where the stone images of Gods lie in ruin. But stone Gods are alive and well in Hindu India. Over centuries nothing has changed. There is so much in common between Greek and Hindu mythology and human and animal mix in their Gods that it is hard to miss.

Finally, the concept of Miri Piri in Sikhism is the tail end of the ancient concept of religion and politics, being the flip sides of the same coin. Its impracticality is shown by the current control of SGPC by the Badal clan in Punjab.

Hardev Singh Shergill

CONCEPT OF GOD
CHAPTER 12, NANAKIAN PHILOSOPHY:
Prof. Dr. Devinder Singh Chahal

INTRODUCTION

The concept of religion might have been started by the Neanderthals the ancestral species of *Homo sapiens* who reverently buried their dead with rituals indicating that they anticipated life after death. One burial site, at La Ferrassie, in south west France, contained the

remains of two adults and four children. The adults were buried head to head, while two children were buried near their mother's feet and two others a little further away. One child's grave also contained a set of scraping tools; perhaps bereaved parents thought the child would need them in some sort of after-death. The Neanderthals roamed throughout Europe and western Asia from 70,000 to 30,000 years ago [3, p18-19 and 5, p 18, 284]. They might have this belief on some concept of the supernatural power. Many scientists believe that *Homo sapiens* went through a number of changes in their transition from pre-human to fully human. On the other hand the creation scientists reject this theory since they believe that the world and its animal species were created by God, fully formed, between the years 4000 and 8000 BCE, for example, God created man right from the very beginning as the man existing today.

ORIGIN OF CONCEPT OF GOD

Primitive people paid religious devotion either to nature as a deified collective entity or to all things in nature (including air, water, fire, and earth formerly believed to compose a physical universe, celestial bodies, plants, animals, and humanity. The worship of fire, found among many primitive people, reached its highest development in the ancient *Parsis* sect of Persia. Celestial bodies have been deified in the religious systems of primitive and highly civilized peoples alike. The Hindus, the Babylonians, ancient Persia and ancient Egyptians worshiped the sun. Plants and trees have been worshiped as totems or because of their usefulness, beauty, or fear-inspiring aspect. Both the soma plant of India and the coca shrub of Peru have been worshiped for the intoxicating properties of products derived from them [4].

It is strange that even during the 21st century drug is used by some religious group to understand God [3, p 22]:

“On 21 February 2006 the United States Supreme Court ruled that a church in New Mexico should be exempted from the law, which everybody else has to obey, against the taking of hallucinogenic drugs. Faithful members of the Centro Espirita Beneficiente Uniao do Vegetal believe that they can understand God only by drinking hoasca tea, which contains the illegal hallucinogenic drug dimethyltryptamine.”

As the civilization progressed, many religious leaders started to think that there may be a being that is so different from finite beings - a mystery beyond the powers of human conception. In this connection Bloss [1], a theologian, pointed out that the belief in Monotheism developed with the development of ability of reasoning in man. He puts it as follows:

“In this stage man more reasonably and systematically posits deities who control a number of phenomena. This polytheism then gives way to a more rational monotheism in the final civilized stage of evolution. Monotheism arises as philosophers see that there must exist only one great mover who has created universal laws of nature. This is, of course, the God of the Enlightenment which reflects Taylor's fundamental belief in reason and optimism created by the scientific method.”

DIFFERENT CONCEPTS OF GOD

The Infopedia [4] has given a very brief but critical analysis about the concepts of God in different religions of the world. The concepts of selected religions are given as follow:

The Jewish Idea of God

The idea of transcendence is introduced in the opening verses of the Hebrew Scriptures, in which God is presented as creator. This explains the Jewish antipathy to idolatry - no creature can represent the Creator, so it is forbidden to make any material image of him. Nonetheless, it is also part of the creation teaching that the human being is made in the image of God. Thus, the Hebrew understanding of God was frankly **anthropomorphic**. He promised and threatened, he could be angry and even jealous; but his primary attributes were righteousness, justice, mercy, truth, and faithfulness. He is represented as king, judge, and shepherd.

Christian Conceptions

Christianity began as a Jewish sect and thus took over the Hebrew God, the Jewish Scriptures eventually becoming, for Christians, the Old Testament. During his ministry, Jesus was probably understood as a holy man of God, but by the end of the 1st century Christians had exalted him into the divine sphere, and this created tension with the monotheistic tradition of Judaism. The solution of the problem was the development of the doctrine of the triune God, or **Trinity** (The unity of Father, Son, and Holy Spirit as

three persons in one Godhead), which, although it is suggested in the New Testament, was not fully formulated until the 4th century.

Islam

Islam arose as a powerful reaction against the ancient pagan cults of Arabia, and as a consequence it is the most starkly monotheistic of the three biblically rooted religions. The name '*Allah*' means simply "the God." He is personal, transcendent, and unique, and Muslims are forbidden to depict him in any creaturely form. The primary creed is that "*There is no god but Allah, and Muhammad is the apostle of Allah.*" Allah has seven basic attributes: life, knowledge, power, will, hearing, seeing, and speech. The last three are not to be understood in an anthropomorphic sense. His will is absolute, and all that happens depends on it, even to the extent that believers and unbelievers are predestined to faith or unbelief.

Hinduism

Philosophically, the Holy Being is understood as **Brahma**, the one eternal, absolute reality embracing all that is, so that the world of change is but the surface appearance (*maya*/illusion). In popular religion, many gods are recognized, but properly understood, these are manifestations of Brahma. Each god has his or her own function. The three principal gods, charged respectively with creating, preserving, and destroying, are joined as the **Trimurti**, or three powers.

BELIEFS ABOUT GOD

God is believed differently by different people. For example:

i) Polytheism: Some people have believed in the existence of many gods. They conceive of their gods as supernatural beings who intervene in the natural world from time to time, performing so-called miracles, and interact with human beings usually in person. They are called polytheists. The traditional religions of ancient Greeks and Romans, Hinduism and Mahayana Buddhism believe in polytheism [2].

ii) Monotheism: Sometimes around 1350 BCE certain religious thinkers abandoned the polytheism of their ancestors and came to believe in the existence of just one God, not many. According to Sigmund Freud, an Egyptian pharaoh, Akhenaten, was the founder of monotheism [5, p 285]. The monotheism of Akhenaten

was soon abandoned but the following monotheisms survived [2]:

- *Judaism* (whose God, Yaweh, chose Moses as his Prophet)
- *Christianity* (whose God, the Christian God, chose his son Jesus as the Chief Prophet)
- *Islam* (whose God, Allah, chose Mohammed as his Chief Prophet).

Although many Hindus believe in polytheism (many deities), however, they don't lag behind to claim themselves as monotheists. Dawkin [3, p 33] had described the belief in Monotheism in Hinduism as follows:

"There is only one God – Lord Brahma the creator, Lord Vishnu the preserver, Lord Shiva the destroyer, the goddesses Sarasvati, Laximi, and Parvati (wives of Brahma, Vishnu, and Shiva), Lord Ganesh the elephant god, and hundreds of others, all are just different manifestations or incarnations of the one God."

According to Catholic Encyclopedia, Monotheism is defined as follows [3, p 33]:

"In the unity of Godhead there are three Persons, the Father, the Son and the Holy Spirit, these Three Persons being truly distinct one from another. Thus in the word of these Athanasian Creed: The Father is God, the Son is God, the Holy Spirit is God, and yet there are not three Gods but One God."

The above discussion clearly indicates that major religions of the world believe in One God, nevertheless, their God is manifested at least in **Trinity**. Moreover, the followers of each religion claim that their religion is the true religion.

Now there is a question:

Which God could be a True God since each religion has different God and the philosophy revealed by their God is different than that of the others in each of their sacred book?

iii) Deism: The deists believe in the existence of a supernatural being who created the universe and set it in motion. But in their view, this being has declined thereafter to intervene in its affairs or to reveal

himself/herself to us. They believe in a Supreme Being, but decline to identify this god with the “God” of Judaism, or of Christianity, or of Islam [2].

iv) Pantheism: Pantheists believe that nature deserves to be called ‘God’ since nature itself deserves our feelings of reverence and awe. For the pantheist, nothing is more worthy of reverence, or even worship, than the awesome power and beauty of the cosmos itself. It includes several philosophers such as the seventeenth century philosopher, Baruch Spinoza. Certain versions of Taoism are pantheistic. So is Theravada Buddhism [2].

v) Atheism: The term “atheist” is usually reserved for someone who does not believe in any supernatural God or gods whatever, and who – in order to avoid being misunderstood – does not use the word “God” to refer to anything at all [2].

Dr Ray Bradley [2] had discussed all the above beliefs of God to find out if Albert Einstein believed in any of the above beliefs. He reported his conclusion based on the following statement of Einstein that he was pantheist:

“A knowledge of the existence of something we cannot penetrate, of the manifestation of the profoundest reason and the most radiant beauty – it is this knowledge and this emotion that constitute the truly religious attitude; in this sense, and in this sense alone, I am deeply religious man.”

Finally, Dr Bradley [2] clearly said that Einstein’s “God” is not at all like the God that most people think of when they hear the word. Neither is the “God” of a famous cosmologist and mathematician, Stephen Hawking, whose talk of “*The Mind of God*” has given comfort to many religious believers. Hawking also is a pantheist when asked:

“Yes, If by God is meant the embodiment of the laws of the universe.”

Now the arguments against belief in God are as numerous as arguments for it. Besides there are *Agnostics* who believe that the evidence for and against the existence of God is inconclusive; they, therefore, suspend judgment. And *Positivists* who believe that rational inquiry is restricted to questions of empirical fact, so that it is meaningless either to affirm or deny the existence of God.

Whenever there is any discussion on religions or God - Judaism, Christianity, Islam, and Hinduism are discussed the most, and Buddhism and Jainism to some extent. However, Sikhism is either discussed rarely or not at all.

I assume Sikhism is ignored in such discussions because it is considered either as a sect of Hinduism or having similar philosophy as that of Hinduism. But my study of Gurbani indicates that the philosophy of Guru Nanak, embodied in his Bani, has not been portrayed to the philosophers of the world, religious peoples of various religions, and the humanity at large in its real perspective. And the philosophy of Guru Nanak remained untapped by the researchers and philosophers of the world. Therefore, I have tried to portray the philosophy of Guru Nanak in this book.

Let us now discuss the Concept of God according to Nanakian Philosophy in the next chapter 8

REFERENCES

1. Bloss, Lowell W. 1996. Theories of Religion. Punjabi University, Patiala, India.
2. Bradley, Ray. Year?. Philosophy of Science: Did Einstein believe in God?
http://www.eequalsmcsquared.auckland.ac.nz/sites/emc2/tl/philosophy/einstein_god.cfm
3. Dawkins, Richard. 2006. The God Delusion. Houghton Mifflin Company, New York
4. Infopedia 2.0 CD-ROM. 1996. SoftKey, One Athenaeum Street, Cambridge, MA.
5. Reader’s Digest History of Man: The Last Two Million Years. The Reader’s Digest Association, Montreal, New York, 1974 (Revised).

(Reproduced from: **NANAKIAN PHILOSOPHY: Basics for Humanity**. Available from Singh Brothers, Amritsar and Institute from Understanding Sikhism, Laval, Quebec, Canada)

[Nanakian Philosophy - Basics for Humanity, ISBN 978-0-9734291-3-8. Reproduced with Permission of the author – Prof. Dr. Devinder Singh Chahal. Due to lack of space the diagrams mentioned in the article have not been included. For that the readers may refer to the book. See page 40. ED.]

SIKHS AND COLLECTIVE LEADERSHIP

Kavneet Singh

The development of “objective thinking” by the ancient Greeks had the following:

1. Assembly of men learned to persuade one and another by rational debate.
2. A maritime economy prevented isolation and parochialism.
3. Widespread Greek speaking world around which travelers and scholars would wander.
4. Independent merchant class who would hire its own teachers.
5. Iliad and Odyssey like any masterpieces that were an epitome of rational thinking.
6. A literary religion not dominated by priests.
7. The persistence of these factors for over a 1,000 years.

Using the successful method of the ancient Greeks lets see how it applies to the current Sikh leadership.

The highly enlightened Sikh Gurus designed an incredible path for the Sikhs to follow. Starting with the concept of ‘Miri Piri’, to the formation of the ‘Panj Pyaras’ and then the ‘Sarbat Khalsa’, there has been nothing as unique as this anywhere on the globe ever. The Sikhs have the Khalsa, a fraternity, a brotherhood with an entirely republican character, where only collective leadership rules through consensus but the decisions carried out by a nominated leader. In a near perfect world, the Sikh system of governance is advanced well beyond the best of Western democracies.

A leader with all the great noble qualities which men everywhere envision who can lead a people comes along once in a century or so. The Sikhs had General Gurbaksh Singh commonly known as Baba Banda Singh Bahadar in the 18th century, Maharaja Ranjit Singh in the 19th century and Sant Jarnail Singh Bindhrawale who had the mantle of ‘leadership’ cast upon him by providence in the 20th century.

The ‘miri-piri’ concept started by the 6th Nanak, whereby benign governance or otherwise known as ‘halimi raj’ of the people would be lead by the spiritual realm of the faith, but never without the consent of the people. A ‘just’ religion or philosophy governs politics and not the other way around, otherwise one would have a terrible mess such as the current prevailing situation in Panjab.

The very core of the theological concept of the Sikh Faith extols to its followers to live and function within society by highly ethical, moral, honest means but ultimately serving (all) ‘others’ through selfless service.

Further, one of two pillars of the Sikh Faith is that the entire collective of followers have the power vested in them to wield as they deem fit through collective deliberation for the benefit of everyone in all facets of the religious and political arena. **The Sikhs are a fraternity of equals who do not consider anyone their master except the Creator.** Finally, governance of all would be through the benevolent rule where the power is vested in the ordinary (Sikhs) people who would nominate not elect a ‘servant-leadership’ which could be removed as easily if corrupted.

For anything to function, the key is always held by honorable people with ethics who can be steadfast in their moral moorings in order to push any agenda in a fair and just manner without compromising the greater good for their personal or vested interests. Good values take a lifetime to be inculcated into the very young so that they turn out to be upstanding adults to work and lead others if necessary. The Sikhs are very much at fault that they have let the strong moral-ethical value system taught by our venerable Gurus to fall on the wayside. Instead living as a micro-minority most Sikhs have adopted the highly corrosive immoral system of the Brahmin-Hindus which has completely diluted the élan of the Sikhs. Unless and until Sikhs train the young in the Sikh Way of life our days are numbered. Currently, only the Akal Academies and a few other schools seem to be doing a fantastic job of teaching the young, in and around Panjab and so far their 20+ year record is exemplary. Education is the only way out and must be taken very seriously and in the absence of a better model the Akal Academy’s ‘process’ seems to be the spark we need to light our inner fire with, in order to train a new generation of upstanding citizen Sikhs!

Rational debate by the youth and adults is rare among the Sikhs but seems to have started slowly in UK and North America. From the ancient Greeks to the modern day Kennedy School of Government at Harvard University, the art of diplomacy, political debate, conflict resolution, leadership and functioning of a modern government is taught by experts in these

fields, all of which is lacking in a big way within the Sikh nation.

There is no dearth of dead end projects funded by the state of Panjab every year which runs into the millions of dollars. The visionless leadership is wasting hard earned funds when it can easily build a world class college/university to specifically develop leadership skills for the brightest Sikhs who wish to pursue that challenge. This dire need must be met by the Sikhs or else we will continue to spiral into oblivion.

Western democracies all have private military schools, designed for school children specifically to inculcate and train students so they learn discipline and leadership skills. Sikhs need to incorporate this kind of a structured curriculum into their existing schools or emulate the best schools in the world and make it their own if we are to train and produce model citizen-Sikhs. Sikhs have a huge pool of retired Armed Forces Officers from the Army, Navy and the Air Force who mostly while away their time not doing much. Other than leadership the second big problem is discipline. The one institution which most advanced countries have is the military academies where two key elements, namely discipline and leadership are taught and drilled into every officer. There are a few ex-servicemen's associations in Panjab which can be easily tapped to take charge of inculcating their work-life experiences of discipline and leadership to the young. At any given time there are probably at least 15,000 – 20,000 of them who can make deep changes in giving direction and teaching those life skills which can make ordinary Sikhs into great Sikhs.

One of the best examples is the Swiss volunteer army which comes to mind. It is mandatory for every male Swiss citizen at the age of 19 to volunteer and undergo 18-21 weeks of military training. Over the next 22-32 years they have to attend 2-3 weeks of continued training, eventually accruing between 300-1300 days of active service in the Swiss Armed Forces. Time spent in the military is critical as they learn many life skills including the most important, namely discipline and leadership. During their tenure all able bodied citizen-soldiers are armed and can be called to duty at any time to serve their country. The Swiss have not fought a war in 500 years and it is a landlocked nation. Their citizens are probably the most disciplined in all of Europe. A similar model can be used by tweaking it any number of

ways for every young Sikh being taught these skills during high school and college by retired officers of the Armed Forces for starters and volunteering at least one year of their lives towards the welfare of the less fortunate among them or elsewhere. It would bring a sea change in the thinking of Sikhs for their own betterment.

Collective consensus built leadership is very uncommon and the unique style of Sikh leadership started and continued from the 10th Guru to the tail end of the 18th century. During and after the rule of Maharaja Ranjit Singh, it fell into disuse and never fully retained the original working concept which had kept the Sikhs in good stead by nurturing a nascent Faith group into a nation. Generally leadership involves a single person or a few individuals with big egos, wanting control, power and/or money. It is extremely hard to flip the common style of 'personal leadership' on its head, as it is difficult for most people to fathom any other form of structure that can remain functional and practical. With several generations of 'personal leadership' ingrained in the minds of the Sikhs it is an uphill battle to change and attempt a style left in disuse through their own failing. It is a must and will require a sustained effort by far sighted men and women to have the guts to create a working model for others to imbibe and emulate so that Sikhs everywhere can grasp the importance of 'the Sikhs style of collective leadership' as the ideal way which was handed to us by our Gurus, whom we have failed miserably.

WORDS TO LIVE BY FROM THE DALAI LAMA

The Dalai Lama has some very insightful verses:

- 1- Happiness is not something ready-made. It comes from your **own actions**.
- 2- If you can, **help others**; if you cannot do that, at

least do not harm them.

3- If you want others to be happy, **practice compassion**. If you want to be happy, practice compassion.

4- My religion is very simple. **My religion is kindness**.

5- Remember that not getting what you want is sometimes a wonderful stroke of luck.

6- The ultimate authority must always rest with the individual's **own reason and critical analysis**.

7- We can live without religion and meditation, but we cannot survive without **human affection**.

8- We can never obtain peace in the outer world until we make **peace with ourselves**.

9- **Be kind** whenever possible. It is always possible.

10- If you have fear of some pain or suffering, you should examine whether there is anything you can do about it. If you can, there is no need to worry about it; if you cannot do anything, then there is also **no need to worry**.

11- If you don't love yourself, you cannot love others. You will not be able to love others. If you have no compassion for yourself then you are not able of developing compassion for others.

12- **Human potential is the same for all**. Your feeling, "I am of no value", is wrong. Absolutely wrong. You are deceiving yourself. We all have the **power of thought** – so what are you lacking? If you have willpower, then you can change anything. It is usually said that you are your own master.

13- We must recognize that the suffering of one person or one nation is the suffering of humanity. That the happiness of one person or nation is the happiness of humanity.

14- Through violence, you may 'solve' one problem, but you sow the seeds for another.

15- As people alive today, we must consider future generations: a clean environment is a human right like any other. It is therefore part of our responsibility toward others to ensure that the world we pass on is as healthy, if not healthier, than we found it.

16- To **conquer oneself** is a greater victory than to conquer thousands in a battle.

17- There is a saying in Tibetan, "Tragedy should be utilized as a source of strength." No matter what sort of difficulties, how painful experience is, if we lose our hope, that's our real disaster.

18- The creatures that inhabit this earth-be they human beings or animals-are here to contribute, each in its own

particular way, to the beauty and prosperity of the world.

19- A spoon cannot taste of the food it carries. Likewise, a foolish man cannot understand the wise man's wisdom even if he associates with a sage.

20- In our struggle for freedom, **truth** is the only weapon we possess.

And then one last grain of wisdom:

The Dalai Lama when asked what surprised him most about humanity, answered "Man.... Because he sacrifices his health in order to make money. Then he sacrifices money to recuperate his health. And then he is so anxious about the future that he does not enjoy the present; the result being that he does not live in the present or the future; he lives as if he is never going to die, and then dies having never really lived."

**A CELEBRATION OF THE HISTORY &
EXQUISITE ARTISTRY OF
GOLDEN TEMPLE
Special to the tribune
December 31, 2011
Shyam Bhatia in London**

A labour of love has gone into the creation of a massive new book about the Golden Temple that incorporates a comprehensive account of the photographic and visual history of the holy place, including the earliest known image from an 1825 miniature.

The cover of 'The Golden Temple of Amritsar, Reflections of the Past (1808-1959)'

Amandeep Singh Madra and his co-author Parmjit Singh are the moving spirits behind this 303-page book that has been published on Friday by Kashi House, the publishing wing of the UK Punjab Heritage Association. The book has been designed by Juga Singh with writing and research back up provided by Harbaksh Singh and Gurdeep Singh Gill.

Critics describe the book as a coffee table presentation, but there is much more substance to “The Golden temple of Amritsar, Reflections of the Past (1808-1959)”, which starts with an impressive and detailed introduction that records pre-Sikh mythology, including the story of the Pandavs, as well as Lav and Kush and the visit of the Buddha. Also detailed are the past acts of destruction, the re-building of the temple and the Great Game played out between the British Empire and its European rivals from France to Russia.

Few can fail to be moved by quotes from the Gurus, such as Guru Arjan Dev, as well as the observations of secular, foreign visitors. Three Englishmen who visited Harmandar Sahib in 1897 had this to say, “It was beautiful, this offering of blushing flowers, the reverence, the meekness, the atmosphere of mysticism, the lavish resplendent wealth, the impressive music, the fascinating Eastern-ness of it all. We came away speaking no words.”

One of the most interesting and shocking stories, extracted from the published account put together by the late Prof Sahib Singh of Khalsa College, Amritsar, concerns the attempted auction of the Golden Temple by the British authorities in 1877.

This is a shock and awe story related to an actual miracle that happened when a ball of lightning that entered the temple in April 1877 from one door while the congregation inside was at prayer, hovered above the Guru Granth Sahib and disappeared through the opposite door, leaving everyone in a sense of shock. The shocked British authorities were told of the miracle on the morning they were planning to auction the temple. The auction was subsequently cancelled.

The authors also write about the ‘bungas’, the palatial dwellings along the temple periphery that belonged to the Sikh aristocracy, as well as to various religious orders who offered free education in languages and religion, as well as comparative religions. Maharaja Ranjit Singh’s bunga was demolished by the British in

1870 to make way for a clock tower that overshadowed the temple itself. Demolitions of other bungas continued thereafter until none were left by the time of Partition.

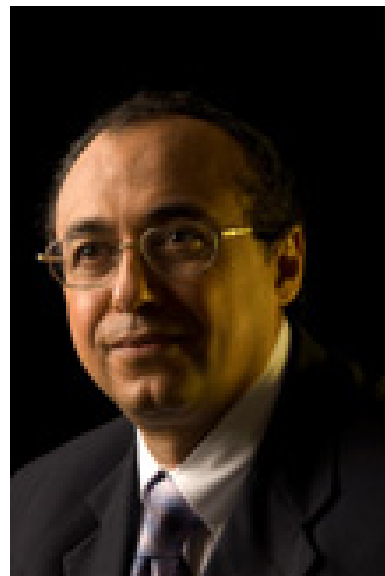
Although the book is pricey at £45, it represents a huge amount of effort spanning two years with archives investigated from Delhi to Honolulu, including the uncovering of 70 eyewitness accounts.

Profits from the limited edition of 3,000 copies are to be ploughed back into special new edition of the now out of date and much sought after book, first published in 1999, entitled, “Warrior Saints, 300 years of the Sikh military tradition”.

FROM THE HEART OF A MUSLIM

By Tawfik Hamid

I was born a Muslim and lived all my life as a follower of Islam.

After the barbaric terrorist attacks done by the hands of my fellow Muslims everywhere on this globe, and after the too many violent acts by Islamists in many parts of the world, I feel responsible as a Muslim and as a human being to speak out and tell the truth to protect the world and Muslims as well from a coming catastrophe and war of civilizations.

I have to admit that our current Islamic teaching creates violence and hatred toward non-Muslims. **We**

Muslims are the ones who need to change. Until now we have accepted polygamy, the beating of women by men, and killing those who convert from Islam to other religions.

We have never had a clear and strong stand against the concept of slavery or wars, to spread our religion and to subjugate others to Islam and force them to pay a humiliating tax called jizia. We ask others to respect our religion while all the time we curse non-Muslims loudly (in Arabic) in our Friday prayers in the mosques.

What message do we convey to our children when we call the Jews "descendants of the pigs and monkeys"? [Yet, both Arabs and Jews are descendants of Ibrahim (Abraham)!] Is this a message of love and peace, or a message of hate?

I have been into [Christian] churches and [Jewish] synagogues where they were praying for Muslims. While all the time, we curse them, and teach our generations to call them "infidels", and to hate them.

We immediately jump in a 'knee jerk reflex' to defend Prophet Mohammad when someone accuses him of being a pedophile while, at the same time, we are proud with the story in our Islamic books that he married a young girl seven years old [Aisha] when he was above 50 years old.

I am sad to say that many, if not most of us, rejoiced in happiness after September 11th and after many other terror attacks.

Muslims denounce these attacks to look good in front of the media, but we condone the Islamic terrorists and sympathise with their cause. Until now our 'reputable' top religious authorities have never issued a fatwa or religious statement to proclaim Bin Laden as an apostate, while an author, like Rushdie, was declared an apostate who should be killed according to Islamic Shari'a law just for writing a book criticizing Islam.

Muslims demonstrated to get more religious rights as we did in France to stop the ban on the hijab (head scarf), while we did not demonstrate with such passion and in such numbers against the terrorist murders. It is our absolute silence against the terrorists that gives the energy to these terrorists to continue doing their evil acts.

We Muslims need to stop blaming our problems on others or on the Israeli/Palestinian conflict. As a matter of honesty, Israel is the only light of democracy, civilization, and human rights in the whole Middle East.

We kicked out the Jews with no compensation or mercy from most of the Arab countries to make them "Jews-free countries" while Israel accepted more than a million Arabs to live there, have their own nationality, and enjoy their rights as human beings. In Israel, women cannot be beaten legally by men, and any person can change his/her belief system with no fear of being killed by the Islamic law of 'apostasy,' while in our Islamic world people do not enjoy any of these rights.

I agree that the 'Palestinians' suffer, but they suffer because of their corrupt leaders and **not** because of Israel

It is not common to see Arabs who live in Israel leaving to live in the Arab world. On the other hand, we used to see thousands of Palestinians going to work with happiness in Israel, its 'enemy.' If Israel treats Arabs badly as some people claim, surely we would have seen the opposite happening.

We Muslims need to admit our problems and face them. Only then we can treat them and start a new era to live in harmony with human mankind. Our religious leaders have to show a clear and very strong stand against polygamy, pedophilia, slavery, killing those who convert from Islam to other religions, beating of women by men, and declaring wars on non-Muslims to spread Islam.

Then, and only then, do we have the right to ask others to respect our religion. The time has come to stop our hypocrisy and say it openly: **'We Muslims have to change.'**

"I am a Muslim by faith, a Christian by spirit, a Jew by heart, and above all I am a human being." Dr. Tawfik Hamid.

Dr. Hamid is an Egyptian scholar and author of the article above. The world needs more people like him---ones who have the courage to faceup to reality.

ਜਪੁ ॥

ਭਾਗ 1 ਪੌੜੀਆਂ 1-7

ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ, ਕੈਨੇਡਾ

ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਗੁਰਮਤਿ ਤੋਂ ਸਿਖੇ ਕੁਝ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ ਸਾਡੇ ਇਸ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ, ਬੁਰੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਬੁਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ, ਜਮੀਰ ਦੇ ਮਰਨ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਭਾਵ ਆਰਥਿਕ, ਸਮਾਜਿਕ, ਆਤਮਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਮੌਤ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ। ਸਰੀਰ ਦਾ ਜਨਮ ਮਰਨ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ ਉਸ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਕੋਈ ਉਦਮ ਦਖਲ ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਝੂਠ, ਵਿਕਾਰ, ਬੁਰੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਬੁਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਨਾਮ (ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ) ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਨਾਮ ਨੂੰ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੂਝ ਅਤੇ ਨਾਮ ਕਮਾਈ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੂਝ ਉਤੇ ਅਮਲ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ।

ਸਾਰੀ ਬਾਣੀ ਸਭ ਨੂੰ ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਨ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਜਾਂ ਧਰਮ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਜੋੜੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਲਈ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਸ ਮੁਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਉਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਪਾਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਜੇ ਲੋਗ ਕਿਸੇ ਇਕ ਫਿਰਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਪਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਟਪਲਾ ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਅਤੇ ਨਿਰਾਦਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਾਉਮੈ ਦੇ ਗੁਲਾਮ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਕਥਨ ਸੀ “ਨਾ ਮੈ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਮੁਸਲਮਾਨ” ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦਾ ਨਾਮ ਨਹੀਂ ਦਿਤਾ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਜੋ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕੀਤੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਫੌਜ ਦਾ ਨਾਮ ਦੇ ਕੇ, ਉਸ ਫੌਜ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ (ਸਿੰਘਾਂ) ਨੂੰ ਹਰ ਮਜਲੂਮ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਅਤੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਸੀ।

ਸਿੱਖ ਤੋਂ ਭਾਵ ਨਾਨਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਕੇ ਮਨਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਸੇ ਪਰਵਾਰ, ਘਰ, ਜਾਂ ਪਹਿਰਾਵੇ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਨਹੀਂ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਜੋ ਸਕੂਲਾਂ ਅਤੇ ਕਾਲਜ ਦੀਆਂ ਕਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਸਮਝਿਆ ਅਤੇ ਸਮਝਾਇਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਉਸ ਦੀ ਪੂਜਾ ਅਤੇ ਪਾਠ ਕਰ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮੰਗਾ ਮੰਗਣੀਆਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਮੁਢਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੈ। ਇਹ ਮੂਰਤੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਨਕਲ ਹੈ। ਜੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਕਰਦੇ ਹਨ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਝਗੜਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ, ਨਾ ਕੋਈ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਵਿਚ ਲਗੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਿਸ ਕਿਸ ਨਾਲ ਚਰਚਾ ਕਰਾਂਗਾ। ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੇ ਪਿਛਲੇ 25 ਸਾਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨਾ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦਰਪਣ ਨੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਲਗਨ ਨਾਲ ਪੜਨ, ਅਤੇ ਸਿਖ ਹਿਸਟਰੀ ਤੇ ਜੋ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਬਣੇ ਹਨ ਉਹ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਡੱਰ, ਲਾਲਚ ਜਾਂ

ਪੱਖਪਾਤ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਵੀਰਾਂ ਭੈਣਾਂ ਬਚਿਆਂ ਅਤੇ ਬਜੁਰਗਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਦਿਲ ਦੁਖਾਉਣ ਦਾ ਮੇਰਾ ਮੱਕਸਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਹ ਠੀਕ ਨਾ ਲਗੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਰਖਣ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੱਕ ਹੈ।

ਜਪੁ ਬਾਣੀ:

ਇਸ ਵਿਚ 2 ਸਲੋਕ ਅਤੇ 38 ਪੌੜੀਆਂ ਹਨ।

ਜਪੁ: ਇਹ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਜਾਨਣਾ, ਸਮਝਣਾ, ਸਿਖਣਾ, ਅਮਲ ਕਰਨਾ।

ਸਲੋਕ ॥

ਆਦਿ ਸਚੁ ਜੁਗਾਦਿ ਸਚੁ ॥ ਹੈ ਭੀ ਸਚੁ ਨਾਨਕ ਹੇਸੀ ਭੀ ਸਚੁ

॥੧॥

ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ:

ਜੇ ਜਪੁ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦੱਸਿਆ ਹੈ ਇਹ ਮੁਢ ਤੋਂ ਸੱਚ ਹੈ, ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਸੱਚ ਹੈ, ਅੱਜ ਵੀ ਸੱਚ ਹੈ, ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਸੱਚ ਹੋਵੇਗਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹੋਂਦ ਮੁਢ ਤੋਂ, ਜੁਗਾਂ ਤੋਂ ਹੈ ਅਜ ਵੀ ਹੈ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਵੀ ਹੋਵੇਗੀ।

1:- ਸੋਚੈ ਸੋਚਿ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਸੋਚੀ ਲਖ ਵਾਰ ॥

ਚੁਪੈ ਚੁਪ ਨ ਹੋਵਈ ਜੇ ਲਾਇ ਰਹਾ ਲਿਵ ਤਾਰ ॥

ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ ॥

ਸਹਸ ਸਿਆਣਪਾ ਲਖ ਹੋਹਿ ਤ ਇਕ ਨ ਚਲੈ ਨਾਲਿ ॥

ਪਹਿਲੀ ਪਾਉੜੀ ਵਿਚ ਮੁਕਤੀ ਦੇ ਜੋ ਸਾਧਨ ਉਸ ਵਕਤ ਪ੍ਰਚਾਰੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਚਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਗਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

1: ਤੀਰਥ ਇਸ਼ਨਾਨ ਜਾਂ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀਆਂ। 2: ਮੋਨ ਧਾਰਨਾ 3: ਇਛਾਵਾਂ ਨੂੰ ਰਜਾਉਣਾ 4: ਵੇਦਾਂ, ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਪੂਜਾ ਪਾਠ ਕਰਾਉਣੇ। ਇਹ ਚਾਰੇ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਨਾ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਦਾ ਗਿਆਨ ਵੱਧਾਉਣ ਅਤੇ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦੇ ਸੁਚੱਜੇ ਢੰਗ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਹਾਉਮੈ ਜੋ ਸਾਰੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੀ ਜੜ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਵਧਦੀ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਧਨਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਕੇ, ਆਪਣਾ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਢੰਗ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਅਤੇ ਉਤਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ ॥

ਰੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ॥੧॥

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਏ ? ਭਾਵ:- ਉਚੇ ਅਚਾਰ ਵਾਲੇ, ਸੱਚ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਵੇਂ ਬਣੀਏ? ਕਿਵ ਕੂੜੈ ਤੁਟੈ ਪਾਲ ? ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਕੰਧ ਕਿਵੇਂ ਤੋੜੀਏ? ਭਾਵ ਪਦਾਰਥਾਂ ਨਾਲੋਂ ਅਸੀਂ ਮੋਹ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਤੋੜੀਏ ਅਤੇ ਝੂਠ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਈਏ। ਇਥੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਮੋਹ ਵਿਚ ਅੰਤਰ ਸਮਝਣਾ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਝਣ ਵਿਚ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇਗਾ। ਪਿਆਰ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਸੁਆਰਥ ਤੋਂ ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ ਸੋਚਣਾ ਅਤੇ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਮੋਹ: ਆਪਣੇ ਕਿਸੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ ਗੁਣ ਛੱਡ ਦੇਣੇ ਅਤੇ ਸੁਆਰਥ ਲਈ

ਜਾਨ ਦੀ ਬਾਜੀ ਤਕ ਲਾ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਕੂੜ ਦੇ ਅਰਥ ਸਮਝਣ ਲਈ ਪੜ੍ਹੋ:

**“ਕੂੜ ਰਾਜਾ ਕੂੜ ਪਰਜਾ ਕੂੜ ਸਭੁ ਸੰਸਾਰੁ ॥
ਕੂੜ ਮੰਡਪ ਕੂੜ ਮਾੜੀ ਕੂੜ ਬੈਸਣਹਾਰੁ”**

ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਵਿਚ ਇਹ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਪਦਾਰਥ, ਪਦਵੀ, ਧਨ, ਮਾਣ-ਤਾਣ ਲਈ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਡੱਰ ਅਤੇ ਲਾਲਚ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਰੱਬੀ ਗੁਣ (ਸੱਚ, ਸੰਤੋਖ, ਸੇਵਾ, ਦਇਆ, ਧੀਰਜ, ਅਚਾਰ, ਪਿਆਰ ਆਦਿ) ਨਹੀਂ ਗਵਾਉਣੇ।

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ:- ਭਾਵ ਕੁਦਰਤਿ ਅਤੇ ਸੋਸਾਇਟੀ ਜੋ ਕਰ ਚੁਕੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਰੇ ਗੀ ਉਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਬ ਦੀ ਰਜਾ ਮਨ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਕੁਦਰਤਿ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਕੇ ਸੱਚੇ, ਸੁੱਚੇ, ਮਿੱਠਬੋਲੇ ਬਣ ਕੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਜੀਵਨ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਇਕ ਛਿਣ ਲਈ ਵੀ ਪ੍ਰਭੂ (ਕੁਦਰਤਿ) ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਨੂੰ ਭਲਾਉਣਾ ਨਹੀਂ।

ਨਾਨਕ ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ:- ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਆਤਮਾ (ਸੁਰਤ, ਮਤਿ, ਮਨ, ਬੁਧਿ, ਚਿਤ, ਸੋਚ,) ਨੂੰ ਹਰ ਬੁਰਾਈ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਲਈ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਚੇਤਨਾ ਪਾਈ ਹੈ। ਪਰ ਅਸੀਂ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਉਸ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣੀ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਜਿਸ ਦੀ ਅਸੀਂ ਨਾ ਸੁਣੀਏ ਉਹ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਸਬੰਧ ਤੋੜ ਲਵੇਗਾ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਸਾਡੀ ਚੇਤਨਾ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਸਬੰਧ ਤੋੜ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਉਸ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਜਗਾਉਣ ਦੀ ਵਿਦਿਆ ਹੈ। ਦੂਸਰੀ ਗਲ ਹੈ ਜੋ ਅਸੀਂ ਅਜ ਤਕ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਾਂ ਉਹ ਤਾਂ ਲਿਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਦਲ ਜਾਂ ਮਿਟਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਸਿਖ ਕੇ ਅਗੇ ਵਾਸਤੇ ਠੀਕ ਗਲਤ ਦਾ ਨਿਰਨਾ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਜੋ ਪਹਿਲਾਂ ਗਲਤ ਹੋ ਚੁਕਿਆ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਨਾ ਕਰੀਏ।

**2:- ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਆਕਾਰ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕਹਿਆ ਜਾਈ ॥
ਹੁਕਮੀ ਹੋਵਨਿ ਜੀਅ ਹੁਕਮਿ ਮਿਲੈ ਵਡਿਆਈ ॥
ਹੁਕਮੀ ਉਤਮੁ ਨੀਚੁ ਹੁਕਮਿ ਲਿਖਿ ਦੁਖ ਸੁਖ ਪਾਈਅਹਿ ॥
ਇਕਨਾ ਹੁਕਮੀ ਬਖਸੀਸ ਇਕਿ ਹੁਕਮੀ ਸਦਾ ਭਵਾਈਅਹਿ ॥
ਹੁਕਮੈ ਅੰਦਰਿ ਸਭੁ ਕੇ ਬਾਹਰਿ ਹੁਕਮੁ ਨ ਕੋਇ ॥
ਨਾਨਕ ਹੁਕਮੈ ਜੇ ਬੁਝੈ ਤ ਹਉਮੈ ਕਹੈ ਨ ਕੋਇ ॥ 2 ॥**

ਦੂਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਹੁਕਮ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਹੁਕਮ ਤੋਂ ਭਾਵ ਹੈ: ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿਚ ਛੋਟੀ ਵਡੀ ਹਰ ਵਸਤੂ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਪਜਦੀ, ਵਿਚਰਦੀ ਅਤੇ ਬਿਨਸਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਇਹ ਹੁਕਮ ਸਾਡੇ ਬਿਆਨ ਅਤੇ ਕੰਟਰੋਲ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੀ ਗਲ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ (ਕੁਦਰਤ) ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹਰ ਜੀਵ ਜਾਂ ਵਸਤੂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਕਰਮ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਜਾਦ, ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਸਦੀਵੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਾਡੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਲਾਭਦਾਇਕ

ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਜਾਂ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਜੋ ਹੈ ਸੋ ਹੈ, ਜੋ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੋ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਹੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮਹਿਮਾ ਗਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪੁਛਾਂ, ਟੇਵੇ, ਹਵਨ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਾਉਣ ਅਤੇ ਮੰਨਤਾਂ ਮੰਨਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗ ਕਰਨਾ ਅਗਿਆਨਤਾ ਜਾਂ ਅੰਧਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਪਰ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ਼ਕਤੀ ਨੂੰ ਇਕਾਗਰ ਕਰਨਾ ਸਾਡੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਸਾਂਧਨ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਜੀਵਨ, ਵਡਿਆਈਆਂ, ਉਚ-ਨੀਚ, ਦੁਖ-ਸੁਖ, ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਸਭ, ਸਾਡੇ ਕੰਮਾਂ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਉਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਸੂਝ, ਸੱਚ, ਪਿਆਰ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਸਾਡੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਘਟਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਗਿਆਨ ਇੰਦਰੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਬਖਸ਼ੀ ਹੈ। ਸ਼ਕਤੀ ਦੇ ਕੇ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਪਿਆਰ ਸੇਵਾ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਅਸੀਂ ਬੱਚਪਨ ਤੋਂ ਜਵਾਨੀ ਤਕ ਪਹੁੰਚਦੇ ਹਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਵਧ ਪਿਆਰ ਸੇਵਾ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਨਿਭਾਉਣਾ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਕਰਨ ਨਾਲ ਬੁਢੇਪੇ ਦੀ ਨਿਰਬਲਤਾ ਸਮੇਂ ਵੀ ਪਿਆਰ-ਸੇਵਾ ਮਿਲਦੇ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਿਯਮਾਂ ਅਤੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬੜੇ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕਰਮ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਚੋਣ ਕਰਨ ਦੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਵੀ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਆਜ਼ਾਦੀ ਅਤੇ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਪਦਾਰਥਾਂ, ਪਦਵੀਆਂ, ਚਸਕਿਆਂ ਵਲ ਖਿਚੇ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਹੀ ਆਉਂਦਾ ਵਿਚਰਦਾ ਅਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਸਮਝ ਲਗ ਜਾਵੇ ਉਸ ਦੀ ਹਾਉਮੇ, ਭਰਮ ਅਤੇ ਡੱਰ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਫਲ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਭਿੰਨਤਾ ਅਤੇ ਮਹਾਨਤਾ ਜਾਨਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ।

**3:- ਗਾਵੈ ਕੇ ਤਾਣੁ ਹੋਵੈ ਕਿਸੈ ਤਾਣੁ ॥
ਗਾਵੈ ਕੇ ਦਾਤਿ ਜਾਣੈ ਨੀਸਾਣੁ ॥
ਗਾਵੈ ਕੇ ਗੁਣ ਵਡਿਆਈ ਆਚਾਰ ॥
ਗਾਵੈ ਕੇ ਵਿਦਿਆ ਵਿਖਮੁ ਵੀਚਾਰੁ ॥
ਗਾਵੈ ਕੇ ਸਾਜਿ ਕਰੇ ਤਨੁ ਖੇਹ ॥
ਗਾਵੈ ਕੇ ਜੀਅ ਲੈ ਫਿਰਿ ਦੇਹ ॥
ਗਾਵੈ ਕੇ ਜਾਪੈ ਦਿਸੈ ਦੂਰਿ ॥
ਗਾਵੈ ਕੇ ਵੇਖੈ ਹਾਦਰਾ ਹਦੂਰਿ ॥
ਕਥਨਾ ਕਥੀ ਨ ਆਵੈ ਤੋਟਿ ॥
ਕਥਿ ਕਥਿ ਕਥੀ ਕੋਟੀ ਕੋਟਿ ਕੋਟਿ ॥
ਦੇਦਾ ਦੇ ਲੈਦੇ ਥਕਿ ਪਾਹਿ ॥
ਜੁਗਾ ਜੁਗੰਤਰਿ ਖਾਹੀ ਖਾਹਿ ॥
ਹੁਕਮੀ ਹੁਕਮੁ ਚਲਾਏ ਰਾਹੁ ॥
ਨਾਨਕ ਵਿਗਸੈ ਵੇਪਰਵਾਹੁ ॥ 3 ॥**

ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਵਿਚ ਵਖ ਵਖ ਲੋਗਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਵਾਰੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਨਿਰਪੱਖ, ਬੇਅੰਤ ਦਸਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਆਪਣੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਸੋਮਿਆਂ ਰਾਹੀਂ, ਸਭ ਆਸਤਿਕਾਂ ਅਤੇ ਨਾਸਤਿਕਾਂ ਨੂੰ ਨਿਰਪੱਖਤਾ ਨਾਲ ਦਾਤਾਂ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਦਾਤਾਂ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਲੈਣ ਵਾਲੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਭ ਲੋਗ ਆਪੋ ਆਪਣੇ, ਵਖਰੇ 2 ਨਾਵਾਂ ਅਤੇ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਉਸੇ ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ-ਗੀਤ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਕੁਦਰਤ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਸੀਮ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਯਮ ਜੀਵ ਦੇ ਬਿਆਨ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਕਾਰਨ, ਬਹੁਤੇ ਜੀਵ, ਦਾਤੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਉਸ ਦੇ ਬਣਾਏ ਸੋਮਿਆਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਭੁਲੇਖੇ ਵਿਚ ਪਏ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਕੋਈ ਸਕਤੀ ਦਾ, ਕੋਈ ਦਾਤਾਂ ਦਾ, ਕੋਈ ਨਦੀਆਂ ਦਾ, ਕੋਈ ਸੂਰਜ ਦਾ, ਕੋਈ ਦਰਖਤਾਂ ਦਾ, ਕੋਈ ਵਸਤਾਂ ਦਾ, ਕੋਈ ਦੇਵਤਿਆਂ ਜਾਂ ਮਨੋਕਲਪਤ ਬੁਤਾਂ ਦਾ, ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਤੇ ਕੋਈ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਬਣਿਆ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਗੁਰਨਾਨਕ ਜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਦੇ ਸਨ, ਸੱਚ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੇ ਸਨ, ਅਤੇ ਆਪ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

ਸੱਚ ਦਾ ਹੋਕਾ ਹੈ:-

ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਸਾਡੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਧਰਮਾਂ, ਜਾਤਾਂ, ਰੰਗਾਂ, ਬੋਲੀਆਂ, ਕੌਮਾਂ, ਲਿੰਗ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ, ਝਗੜੇ ਇਸੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਕਾਜੀ, ਪੰਡਤ, ਸਰਮਾਏਦਾਰ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਲੀਡਰ ਆਪਣੀ ਪਦਵੀ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਖਾਤਰ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਜਨਤਾ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਲਾਭ ਉਠਾਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਮਰਾਹ ਕਰਕੇ ਅਪਸ ਵਿਚ ਲੜਾਕੇ ਆਪਣਾ ਉਲੂ ਸਿਧਾ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਸਾਨੂੰ ਦਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਕਾਜੀ, ਪੰਡਤ, ਜੋਗੀ, ਰਾਜੇ ਅਤੇ ਭੇਖੀ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਦੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸਵੇਰ ਸਮੇਂ ਪੜਨ ਤੇ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਵੀ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਬਸ ਕੰਨ ਰਸ ਮਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਕੋੜੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬਹੁਤੇ ਕਾਜੀ, ਪੰਡਤ, ਸਰਮਾਏਦਾਰ, ਸਮੇਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਿਜੋਗੀਆਂ ਨੇ ਰਲ ਕੇ ਜੀਸ਼ਸ਼, ਮੁਹੰਮਦ, ਸੁਕਰਾਤ, ਗੋਲਿਲੀਓ, ਭਗਤਾਂ, ਗੁਰੂਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ, ਤਸੀਹੇ ਦਿਤੇ ਅਤੇ ਕਤਲ ਕੀਤਾ। ਅਜ ਵੀ ਪੁਜਾਰੀ ਵਰਗ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਮੱਤਿ ਦੀ ਸਿਖਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਪੂਜਣ ਲਈ ਜੋਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਅਤੇ ਆਪ ਉਸ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਅਯਾਸ਼ੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਕਾਰਨ ਅਸੀਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੇ ਹਾਂ।

ਸਿਖ (ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਵਾਰਸ) ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜਦੇ ਅਤੇ ਪੂਜਦੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹਨ, ਪਰ ਧਰਮ, ਬੋਲੀ, ਰੰਗ, ਜਾਤ ਅਤੇ ਹੰਕਾਰ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਜਾਂ ਨਫਰਤ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੌਮ ਦੇ ਧਰਮੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਘਟ ਨਹੀਂ ਹਨ।

ਨਾਨਕ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਨਿਯਮਾਂ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ, ਨਿਰਪੱਖ ਅਤੇ ਆਜਾਦ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣਾ ਹੈ। ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਧੀਰਜ, ਸੱਚ, ਪਿਆਰ, ਸੇਵਾ ਮਿਹਨਤ ਅਤੇ ਇਨਸਾਫ ਭਰਿਆ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਸਾਨੂੰ ਦੇ ਗਏ ਹਨ।

ਪੁਜਾਰੀ ਅਤੇ ਪਰਚਾਰਕ ਦਾ ਅੰਤਰ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪੁਜਾਰੀ ਨੂੰ ਅੰਧਾ ਪਾਖੰਡੀ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਬਣਾਏ ਸਨ। ਪ੍ਰਚਾਰਕ:- ਉਹ ਜੋ ਸਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸੂਝ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ, ਅਗਿਆਨਤਾ ਅਤੇ ਬੁਰਾਈਆਂ ਦੂਰ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦੇਵੇ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਇਸ ਸਿਖਿਆ ਦਾ ਮਾਡਲ ਹੋਵੇ। ਸਾਰੇ ਪੈਗੰਬਰ, ਭਗਤ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸਨ। ਪੁਜਾਰੀ:- ਜੋ ਪੂਜਾ-ਪਾਠ ਕਰਨ ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਜੋਰ ਦੇਵੇ, ਕਿਸੇ ਸਬਦ, ਤੁਕ ਜਾਂ ਬਾਣੀ ਦੇ ਜਾਪ ਨੂੰ ਸਿਮਰਣ ਦਸੇ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਸਾਧਨ ਦਸਕੇ ਅਤੇ ਜਮਾਂ ਦਾ ਡੱਰ ਪਾ ਕੇ ਹਵਨ, ਪਾਠ, ਆਖੰਡਪਾਠ, ਧਾਗੇ, ਤਵੀਤ. ਦਾਨ ਕਰਨ ਕਰਾਉਣ ਨੂੰ ਸਾਡੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਦਾ ਹਲ ਦਸੇ। **ਅਜ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਪਰਚਾਰਕ ਨਾਲੋਂ ਪੁਜਾਰੀ ਦਾ ਬੋਲ ਬਾਲਾ ਹੈ।**

ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੰਜੀਆਂ ਤੀਜੇ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਈ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ, ਜਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬੇਈਮਾਨੀ ਅਤੇ ਪਾਖੰਡ ਆ ਗਿਆ, ਉਹ ਦਸਵੇਂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਤੀਆਂ ਸਨ। ਮਸੰਦਾ ਨੂੰ ਸਾੜਨ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਤਸੀਹੇ ਦੇਣ ਦੇ ਹਕ ਵਿਚ ਹੋ ਗੇ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਆਪਣੇ ਉਪਾਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕਰ ਦਿਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦਿਓ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੇਟਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿਓ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਮਰ ਜਾਣਗੇ। ਇਹ ਢੰਗ ਸੋਸਾਇਟੀ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹਰ ਨਿਯਮ ਤੇ ਲਾਗੂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜੀਵਨ ਸੁਧਾਰ ਦਾ ਉਹ ਢੰਗ ਜਿਹੜਾ ਪਾਖੰਡ ਜਾਂ ਕੁਰੀਤੀ ਬਣ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਦਲਨਾ ਜਾਂ ਛੱਡਣਾ ਹੀ ਪਵੇਗਾ। **ਨਾਨਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਪੈਦਾ ਹੀ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਹੋਈ ਹੈ।**

ਅਸੀਂ ਜੋ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਦੇਖਾ ਦੇਖੀ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਕਰਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰੀਏ ਅਤੇ ਜੋ ਸਾਡੀ ਸੋਚ ਅਨੁਸਾਰ ਫਜੂਲ ਹਨ ਅਤੇ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਆਪ ਛੱਡ ਕੇ ਦੂਸਰਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਵਿਚ ਲਗੀਏ। ਕਿਸੇ ਹਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਸਾਹਿਤ ਸਮਝਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਪਰ ਉਸ ਤੇ ਜਬਰਦਸਤੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਠੋਸਣ ਦਾ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਹਕ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਜਨੇਊ ਦੀ ਰਸਮ ਅਪਨਉਣ ਤੋਂ ਨਾ ਕਰ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਜੋ ਨਾਨਕ ਫਿਲਾਸਫੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਜੀਵਨ ਸਫਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਬਰਦਸਤੀ ਜਨੇਊ ਲਹਾਉਣ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਹੁਲ ਸਿਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਸੀ, ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਫੌਜ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਫੌਜੀਆਂ ਨੂੰ ਹਰ ਮਜਲੂਮ ਉਤੇ ਹੋ ਰਹੇ ਜੁਲਮ ਦੀ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਦਿਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਿਖਿਆ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾ ਵਿਚ

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਹਰਮਨ ਪਿਆਰੇ ਬਣ ਕੇ, ਇਕ % ਤੋਂ ਘਟ ਗਿਣਤੀ ਅਤੇ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਰਾਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪਰਵਾਨ ਹੋਏ ਸਨ।

ਪਰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਸਚੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਧਨ ਸਦੀਵੀ ਸਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਖੰਡੇ ਦੀ ਪਹੁਲ ਦੀ ਰੀਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕੇ ਇਸ ਰੀਤ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਲੜਾਈ ਅਤੇ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕੌਮ ਤੋਂ ਓਚਾ ਚੁਕ ਕੇ ਬਹਾਦਰ, ਜੋਧੇ, ਅਣਖੀ ਅਤੇ ਸਰਬੱਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਸੋਚ ਵਾਲੇ ਬਣਾਕੇ ਰਾਜ ਕਰਨ ਯੋਗ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਇਹ ਦੇਣ ਹਿਸਟਰੀ ਦੇ ਪਨਿਆਂ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅਖਰਾਂ ਵਿਚ ਚਮਕੇਗੀ। **ਪਰ ਅਫਸੋਸ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਲੋਗਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰੀਤ ਦੀਆਂ ਧੜੀਆਂ ਉਡਾ ਦਿਤੀਆਂ ਹਨ।** ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਦੁਖ ਨਾਲ ਕਹਿਣਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਰੀਤ ਦਾ ਨਾ ਬਦਲ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਅਮ੍ਰਿਤ ਛਕਣ ਦੀ ਰਸਮ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਅਜ ਦੇ ਸਿਖਾਂ ਅਤੇ ਅਕਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ, ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਅਤੇ ਵਪਾਰ, ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ, ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨਾ ਅਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲੜਾਈਆਂ ਅਤੇ ਕਚਹਿਰੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮਿਆਂ ਨੇ ਅਜ ਇਹ ਰੀਤ ਇਤਨੀ ਹਾਸੇਹੀਣੀ ਬਣਾ ਦਿਤੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਕੌਮ ਉਤੇ ਮਾਣ ਹੋਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਅਜ ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਸਿਰ ਝੁਕਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਗੁਰੂ ਹਰਗੋਬਿੰਦ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਵੇਰਵਾ ਨਹੀਂ। ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਜਿਥੇ ਸਰਬਤ ਖਾਲਸਾ ਕੌਮ ਦੀਆਂ ਮਹਾਨ ਨੀਤੀਆਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰ ਕੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਨਾਂ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਆਪ ਜਾਂ ਕੌਮ ਦੀ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਅਜਾਦ ਹਸਤੀ (ਜਥੇਦਾਰ) ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਇਹ ਸੰਦੇਸ਼ ਪਚਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਹੁਣ ਜਥੇਦਾਰ ਇਕ ਆਜਾਦ ਹਸਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਉਹ ਅਜਾਦ ਹਸਤੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਰਾਜਨੀਤਕ ਦਾ ਕਠਪੁਤਲਾ ਬਿਠਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਫਿਰ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। **ਇਨਾ ਨੇ ਆਪ ਹੀ ਇਕ ਤੋਂ ਪੰਜ ਤਖਤ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣਾ ਜਲੂਸ ਕਢਵਾਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਲੋਗ ਪਦਵੀਆ ਦੇ ਭੁਖੇ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਪਦਵੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।** ਇਨਾਂ ਹਾਲਾਤਾਂ ਵਿਚ ਤਖਤਾਂ ਅਤੇ ਅਮ੍ਰਿਤ ਦੀ ਰਸਮ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਕਿਸ ਤਰਾਂ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਦੀ ਇਕੋ ਕਸਵਟੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਰਸਮ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਵਦਧੀ ਹੈ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦੇ ਉਲਟ ਹੋਵੇ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਮਦਨ ਨੂੰ ਸਟ ਵਜੇ ਉਹ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

**4:- ਸਾਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਸਾਚੁ ਨਾਇ ਭਾਖਿਆ ਭਾਉ ਅਪਾਰੁ ॥
ਆਖਹਿ ਮੰਗਹਿ ਦੇਹਿ ਦੇਹਿ ਦਾਤਿ ਕਰੇ ਦਾਤਾਰੁ ॥
ਫੇਰਿ ਕਿ ਅਗੈ ਰਖੀਐ ਜਿਤੁ ਦਿਸੈ ਦਰਬਾਰੁ ॥
ਮੁਹੈ ਕਿ ਬੋਲਣੁ ਬੋਲੀਐ ਜਿਤੁ ਸੁਣਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰੁ ॥**

**ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ ਸਚੁ ਨਾਉ ਵਡਿਆਈ ਵਿਚਾਰੁ ॥
ਕਰਮੀ ਆਵੈ ਕਪੜਾ ਨਦਰੀ ਮੋਖੁ ਦੁਆਰੁ ॥
ਨਾਨਕ ਏਵੈ ਜਾਣੀਐ ਸਭੁ ਆਪੇ ਸਚਿਆਰੁ ॥ 4 ॥**

ਚੌਥੀ ਪਾਉੜੀ ਵਿਚ ਧਰਮ ਕਮਾਉਣ ਅਤੇ ਉਚੀ ਸੁਰਤ ਲਈ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਭੇਟਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਹੁਕਮ, ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇ ਨਿਯਮ ਸਦਾ ਲਈ ਸਚ ਹਨ। ਸਭ ਦੀ ਸਾਂਝੀ ਬੋਲੀ ਪ੍ਰੇਮ ਹੈ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ, ਸੁਭ ਗੁਣ ਅਤੇ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪੁਰਾ ਹਨ। ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀਆਂ, ਬਨਸਪਤੀ ਅਦਿ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪਾ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਕੀ ਬੋਲੀਆਂ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਬਣਾਏ ਸਮਝਣ ਤੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਪਸ਼ੂ ਪੰਛੀਆਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਬੋਲੀਆਂ ਹਨ। ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿਚ ਹਰ ਕੋਈ ਮੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਰਹੀ ਹੈ। ਬੋਲੀ, ਕੌਮ, ਧਰਮ ਜਾਂ ਜਾਤ ਦੇ ਅਧਾਰ ਤੇ ਵਿਤਕਰਾ, ਵੰਡ ਜਾਂ ਨਫਰਤ ਸਭ ਲਈ ਬਹੁਤ ਹਾਨੀਕਾਰਕ ਹੈ। ਕੋਈ ਵੀ ਵਿਚਾਰ, ਪਦਵੀ, ਰੰਗ, ਬੋਲੀ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਜਾਂ ਰਸਮ ਜੋ ਸਾਡੇ ਵਿਚ ਫਸਾਦ, ਨਫਰਤ, ਉਚ-ਨੀਚ ਅਤੇ ਵਿਤਕਰੇ ਦਾ ਕਾਰਨ ਬਣੇ, ਉਹ ਧਰਮ ਦਾ ਹਿਸਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸਵਾਲ:- ਕਿਹੜੀ ਬੋਲੀ ਅਤੇ ਕਿਹੜੀ ਭੇਟਾ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ(ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ) ਦਾ ਪਿਆਰ ਸਾਡੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ? ਉਤਰ: ਸਾਰੀਆਂ ਦਾਤਾਂ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹਨ, ਇਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭੇਟਾ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ, ਅਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੰਡ ਛੱਕਣ ਦਾ ਗੁਣ ਮੰਨ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਜੋ ਬਹੁਤ ਮਹਾਨ ਗੁਣ ਹੈ। “ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ, ਵੰਡ ਛਕਣਾ, ਨਾਮ ਜਪਣਾ”। ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਲਈ ਮਿੱਠੀ ਬੋਲੀ ਵਰਤੀਏ, ਚੰਗੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਰੀਏ। ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਗੀਏ। ਜਦੋਂ ਮਨ ਦੁਨੀਆਂਦਾਰੀ ਦੇ ਕੰਮ-ਧੰਦੇ ਤੋਂ ਅਜਾਦ ਹੋਵੇ ਇਕ ਪਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਦਾਤਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰੀਏ। ਜੇ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਧੰਨਵਾਦ ਕਰੀਏ ਜੋ ਨਹੀਂ ਹੈ ਉਸ ਲਈ ਗਿਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮਿਹਨਤ ਕਰੀਏ। ਸੇਵਾ, ਵਿਚਾਰ ਅਤੇ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੇਮ ਦਾ ਸਾਧਨ ਹਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਾਡਾ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਗੁਣਾ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਬਣਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਬਚਿਆਂ ਲਈ ਚੰਗੀ ਜੀਵਨ ਜੁਗਤ ਦੀ ਮਿਸਾਲ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਜੀਵਨ ਸਾਡੇ ਕੰਮ, ਵਿਵਹਾਰ ਸਾਡੀ ਸੰਗਤ ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਵਡਿਆਈ ਦੂਸਰੇ ਲੋਗਾਂ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ (ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ) ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਬਾਰ ਬਾਰ ਦਸਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਸਾਡੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਵਿਚ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਾਡਾ ਧਰਮ ਹੈ, ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਦਸਦੇ ਹਨ, ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਢੰਗ ਹੈ, ਇਹ ਸਭ ਜੋ ਦਿਸਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਰੂਪ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਮਨਣ ਨਾਲ ਅਸੀਂ ਸਚਿਆਰ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਉਂਕਿ ਫਿਰ ਨਫਰਤ ਅਤੇ ਠਗੀ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗੇ। **ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਕਿਹਾ ਹੈ “ਜਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਕੀਓ, ਤਿਨ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਪਾਇਓ”**

5:- ਥਾਪਿਆ ਨ ਜਾਇ ਕੀਤਾ ਨ ਹੋਇ ॥

ਆਪੇ ਆਪਿ ਨਿਰੰਜਨੁ ਸੋਇ ॥
 ਜਿਨਿ ਸੇਵਿਆ ਤਿਨਿ ਪਾਇਆ ਮਾਨੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਗਾਵੀਐ ਗੁਣੀ ਨਿਧਾਨੁ ॥
 ਗਾਵੀਐ ਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐ ਭਾਉ ॥
 ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈ ਜਾਇ ॥
 ਗੁਰਮੁਖਿ ਨਾਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਵੇਦੰ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਹਿਆ ਸਮਾਈ ॥
 ਗੁਰੁ ਈਸਰੁ ਗੁਰੁ ਗੋਰਖੁ ਬਰਮਾ ਗੁਰੁ ਪਾਰਬਤੀ ਮਾਈ ॥
 ਜੇ ਹਉ ਜਾਣਾ ਆਖਾ ਨਾਹੀ ਕਹਣਾ ਕਥਨੁ ਨ ਜਾਈ ॥
 ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥
 ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥ 5 ॥

ਪੰਜਵੀ ਪਾਉੜੀ ਵਿਚ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਤੀਰਥਾਂ, ਮੰਦਰਾਂ, ਮਸਜਿਦਾਂ, ਚਰਚਾਂ, ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਇਹ ਤਾਂ ਸਰਵ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਨਾ ਕੋਈ ਮੂਰਤ, ਨਾ ਕੋਈ ਟਿਕਾਣਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਂ ਜਰੇ ਜਰੇ ਵਿਚ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪਿਆਰ-ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਜੀਵਨ ਬਤਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਦੁਖ ਕਲੇਸ ਘਟਦੇ ਹਨ ਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਗੁਣ ਵਿਚਾਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਨਾ ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲਾਪ ਹੈ। ਗੁਣਾਂ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਦੁਖ ਘਟਣਗੇ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਸੁਖੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਗੁਰਮੁਖਾਂ ਲਈ ਪ੍ਰਭੂ ਹੀ ਈਸਰ, ਗੋਰਖ, ਬਰਮਾ ਅਤੇ ਪਾਰਬਤੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ, ਉਸ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਅਪਣੇ ਅੰਗ ਸੰਗ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਰੇ ਜੀਵਾਂ ਦਾ ਸਾਝਾਂ ਗੁਰੂ ਇਕ ਹੈ ਅਤੇ ਸਭ ਜੀਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸਦੀਵੀ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਭੂ (ਸੱਚ, ਪਿਆਰ, ਗਿਆਨ, ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ) ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੀ ਅਰਦਾਸ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਪਿਆਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇ ਕਦੇ ਵੀ ਵਿਛੋੜਾ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਸਚ ਦਾ ਹੋਕਾ:-

ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਨਿਯਮ ਵਿਚਾਰੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਵਧਾਉਣ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਝ ਕਰਨ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਸਾਂਝੀ ਜਗਾ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਲਾ ਕੇ ਪੜਨਾ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਨਾ ਇਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਾਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਨਾਲ ਸੱਚ, ਪਿਆਰ, ਗਿਆਨ ਅਤੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਸਭਨਾ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਸੁਚੱਜੇ ਜੀਵਨ ਲਈ ਸਕੂਲ, ਕਾਲਜ, ਹਸਪਤਾਲ, ਧਰਮਸਾਲਾ (ਕਮਿਊਨਿਟੀ ਸੈਂਟਰ), ਸਪੋਰਟਸ ਸੈਂਟਰ ਸਭ ਜਰੂਰੀ ਹਨ। ਚਰਚ, ਮਸਜਿਦਾਂ, ਗੁਰਦੁਆਰੇ, ਮੰਦਰ ਤੇ ਹੋਰ ਧਾਰਮਿਕ ਅਸਥਾਨ, ਪੂਜਾ ਅਸਥਾਨ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਨਾਮ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਸਥਾਨਾਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਗੁਰਮਤਿ ਗਿਆਨ ਨਾਲ ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਸਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਵਰਤੋਂ ਸਿਖਣੀ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕਤੀਆਂ ਦੀ ਦੁਰਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਕਤੀਆਂ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰ ਬਣਨ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਦਾ ਢੰਗ ਸਿਖਿਆ ਅਤੇ ਸਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ

ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿਖਣ ਲਈ ਯੋਗਤਾ ਭਰਪੂਰ ਅਤੇ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਰਨੀ ਤੇ ਕਹਿਣੀ ਇਕ ਹੋਵੇ) ਜਰੂਰਤ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਨਾਮ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਤੇ ਕਮਾਉਣ ਦੀ ਲਗਨ ਹੋਣੀ ਵੀ ਜਰੂਰੀ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਗਣਿਤ, ਸਾਇੰਸ, ਇੰਜਨੀਅਰ, ਡਾਕਟਰ ਬਨਾਉਣ ਦੇ ਵਿਦਿਆਲੇ ਹਨ। ਪਰ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਲਈ, ਜਿਸ ਦੀ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ ਪਲ ਪਲ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਦਾ ਵਿਦਿਆਲਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਅਧਿਆਪਕ ਵੀ ਨਹੀਂ।

6:- ਤੀਰਥ ਨਾਵਾ ਜੇ ਤਿਸੁ ਭਾਵਾ ਵਿਣੁ ਭਾਣੇ ਕਿ ਨਾਇ ਕਰੀ
 ॥ ਜੇਤੀ ਸਿਰਠਿ ਉਪਾਈ ਵੇਖਾ ਵਿਣੁ ਕਰਮਾ ਕਿ ਮਿਲੈ ਲਈ ॥
 ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ ਜੇ ਇਕ ਗੁਰ ਕੀ ਸਿਖ
 ਸੁਣੀ ॥

ਗੁਰਾ ਇਕ ਦੇਹਿ ਬੁਝਾਈ ॥

ਸਭਨਾ ਜੀਆ ਕਾ ਇਕੁ ਦਾਤਾ ਸੋ ਮੈ ਵਿਸਰਿ ਨ ਜਾਈ ॥ 6 ॥

ਪੁਜਾਰੀਆਂ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਚਾਰਿਆ ਇਹ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਤੀਰਥ ਨਾਉਣ ਜਾਂ ਯਾਤਰਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਅਜ ਤੱਕ ਕੀਤੇ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਭੁਲ ਬਖਸਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨਾ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਾਪ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਪੁਚਾਇਆ ਹੈ, ਉਨਾਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਿਚ ਲਗਣ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਬਿਰਤੀ ਬਦਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਸਾਧਨ ਪਾਖੰਡ ਹਨ। ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸੰਗੀ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲਗ ਜਾਵਾਂ ਇਹ ਮੇਰਾ ਤੀਰਥ ਇਸਨਾਨ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਲਗ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਸਚਿਆਰਾ ਬਣਨ ਨਾਲ, ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤੀਰਥ ਇਸਨਾਨ ਜਾਂ ਯਾਤਰਾ ਦਾ ਢੰਗ ਪਾਖੰਡ ਹੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਜੋ ਮੈ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਇਸ ਵਿਚੋਂ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾ ਸਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਜਿਹੜਾ ਇਨਸਾਨ ਸਚੇ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਮਤਿ ਬਹੁਤ ਕੀਮਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸਾਡਾ ਸਭ ਦਾ ਕਰਤਾ ਇਕੋ ਰੱਬੀ ਨੂਰ ਹੈ, ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਸਭ ਉਸ ਕਰਤੇ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਵਾਰ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ ਪ੍ਰਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਮੇਰਾ ਪਿਆਰ ਨਾ ਟੁਟੇ।

ਸਚ ਦਾ ਹੋਕਾ:-

ਸਾਡਾ ਸਰੀਰ, ਰਿਸ਼ਤੇ ਅਤੇ ਸਾਰੇ ਪਦਾਰਥ ਪ੍ਰਭੂ ਵਲੋਂ ਦਿਤੀ ਦਾਤ ਹਨ। ਇਹ ਦਾਤ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸ਼ਕਤੀ ਅਤੇ ਗਿਆਨ ਵੀ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਮਿਹਨਤ ਕਰਨਾ, ਰੱਬੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਅਭਿਆਸ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮੰਨਕੇ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੀ ਸਾਡੇ ਲਈ ਧਾਰਮਿਕ ਬਣਨਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਣੀ ਦਾ ਇਹ ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਹਰ ਦੇਸ ਵਿਚ ਹਰ ਵਡੇ ਸਹਿਰ ਦੇ ਵਾਸੀ ਬਣਾ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਜਿਥੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਉਥੇ ਦੇ ਗਿਆਨਵਾਨ ਸਹਿਰੀ ਬਣ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਸੱਚ, ਸੰਤੋਖ, ਸੇਵਾ ਮਿਹਨਤ, ਪਿਆਰ, ਸਾਂਝੀਵਾਲਤਾ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਬਣਕੇ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਡੇ ਲਈ ਨਾਮ ਕਮਾਈ ਹੈ। ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ

ਸਚੀ ਸਰਧਾਂਜਲੀ ਹੈ।

ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਵਾਰ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਰਹਿਣ ਲਈ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣਾਂ, ਨਿਮਰਤਾ ਅਤੇ ਸਾਦਗੀ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਸਾਨੂੰ ਧਨ ਪਦਾਰਥ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਲਾਮੀ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਕੁਲੀ ਗੁਲੀ ਜੁਲੀ ਲਈ ਕਿਸੇ ਤੇ ਭਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਣਨਾ। ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਅਤੇ ਮੰਗਾ ਮੰਗਣ ਲਈ ਪਾਠ ਪੂਜਾ ਕਰਨ ਕਰਾਉਣ ਦੀਆਂ ਰੀਤਾਂ ਤਿਆਗਣੀਆਂ ਜਰੂਰੀ ਹਨ ਜੋ ਸਮਝਿਆ ਹੈ ਉਸ ਉਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨਾ ਹੈ।

7:- ਜੇ ਜੁਗ ਚਾਰੇ ਆਰਜਾ ਹੋਰ ਦਸੁਣੀ ਹੋਇ ॥
ਨਵਾ ਖੰਡਾ ਵਿਚਿ ਜਾਣੀਐ ਨਾਲਿ ਚਲੈ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥
ਚੰਗਾ ਨਾਉ ਰਖਾਇ ਕੈ ਜਸੁ ਕੀਰਤਿ ਜਗਿ ਲੇਇ ॥
ਜੇ ਤਿਸੁ ਨਦਰਿ ਨ ਆਵਈ ਤ ਵਾਤ ਨ ਪੁਛੈ ਕੇ ॥
ਕੀਟਾ ਅੰਦਰਿ ਕੀਟੁ ਕਰਿ ਦੇਸੀ ਦੇਸੁ ਧਰੇ ॥
ਨਾਨਕ ਨਿਰਗੁਣਿ ਗੁਣੁ ਕਰੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆ ਗੁਣੁ ਦੇ ॥
ਤੇਹਾ ਕੋਇ ਨ ਸੁਝਈ ਜਿ ਤਿਸੁ ਗੁਣੁ ਕੋਇ ਕਰੇ ॥ 7 ॥

ਇਥੇ ਸਾਨੂੰ ਦਸਿਆ ਹੈ ਕਿ ਪਰਾਣਾਯਾਮ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨਾਲ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਹਾਸਲ ਕਰਨਾ, ਪਦਵੀ, ਧਨ, ਮਾਣ-ਤਾਣ ਪਰਾਪਤ ਕਰਨਾ, ਨਾਮ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਤੁਛ ਹਨ। ਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਸਚੇ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੀਆਂ ਦੁਨਿਆਵੀ ਵਡਿਆਈਆਂ, ਧਨ, ਪਦਵੀਆਂ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਦੇ। ਇਸੇ ਤਰਾਂ ਜੇ ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਸਰਬੱਤ ਦੀ ਭਲਾਈ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਨਹੀਂ ਬਣਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਂਤ ਸੁਖਾਓ ਅਤੇ ਨਿਰਭਉ, ਨਿਰਵੈਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੇ। ਦਇਆ, ਸੰਤੋਖ, ਧੀਰਜ, ਭਉ, ਸਚ, ਸੇਵਾ, ਪਿਆਰ, ਮਿਹਨਤ ਆਦਿ ਰਬੀ ਜਾਂ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਦੇ ਗੁਣ ਅਪਨਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਨਾਮ ਕਮਾਈ ਦਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸੁਭ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਵਿਚ ਆ ਜਾਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਵਡੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਹੈ। ਅਸੀਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ, ਕਿ ਮਾੜੇ ਤੋਂ ਮਾੜਾ ਇਨਸਾਨ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਤੇ ਲਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬੁਰੀ ਆਦਤ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਹੀ ਉਚੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਰਾਹ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਵਰਗਾ ਦਾਤਾ ਹੋਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਜੋ ਨਿਰਗੁਣਾ ਤੇ ਗੁਣਵੰਤਿਆਂ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੀਂ ਵੀ ਸਭ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਚੰਗਾ ਵਿਵਹਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਗੁਣ ਵਧਾਉਣੇ ਹਨ ਅਵਗੁਣ ਤਿਆਗਣੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਜੀਵਨ ਜਾਚ ਸਿਖਣੀ ਹੈ।

ਅਰਦਾਸ: ੴ ਸਤਿਨਾਮੁ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਿਹ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ ਅਸੀਂ ਜੀਵਨ ਸਫਰ ਲਈ ਸ਼ਰਣ ਤੇਰੀ ਹਾਂ ਆਇ। ਸਾਨੂੰ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਵੰਡ ਛਕਣ, ਨਾਮੁ ਜਪਣ ਦੀ ਸੂਝ ਦੇ ਸਮਝਾਇ। ਜਿਉਂ ਭਾਵੇ ਤਿਉਂ ਰਾਖ ਲਹਿ, ਜੇ ਕਰੇਂ ਸੋ ਅਸੀਂ ਭਲਾ ਮਨਾਇ। ਸੇਈ ਪਿਆਰੇ ਮੇਲ, ਜਿਨ ਮਿਲਿਆਂ ਤੇਰਾ ਨਾਮੁ ਚਿਤ ਆਇ। ਨਾਨਕ ਨਾਮੁ ਚੜਦੀ ਕਲਾ, ਤੇਰੇ ਭਾਣੇ ਸਰਬਤ ਦਾ ਭਲਾ ॥

ਆਪ ਸਭ ਦਾ ਦਾਸ , ਪਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ

ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ

ਕਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢਿਲੋਂ, PhD (ਬੋਸਟਨ) ਕੁਆਲਾ ਲੰਪਰ

ਸਿਮਰਨ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਯਾਦ। ਇਸ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ “ਚੇਤਾ” ਹੈ। ਰਹਿਰਾਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਕ ਪੰਗਤੀ ਦਰਜ ਹੈ : ਉਡੈ ਉਡਿ ਆਵੈ ਸੈ ਕੋਸਾ ਤਿਸੁ ਪਾਛੈ ਬਚਰੇ ਫਰਿਆ ॥ ਤਿਨ ਕਵਨੁ ਖਲਾਵੈ ਕਵਨੁ ਚੁਗਾਵੈ ਮਨ ਮਹਿ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿਆ ॥ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ੧੦)। ਇਥੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਕੁੰਜ ਦਾ ਉਦਾਹਰਣ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਕਿ ਇਹ ਪੰਛੀ ਅੰਨ ਦੀ ਭਾਲ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡਕੇ ਸੈਂਕੜੇ ਕੋਹ ਦੂਰ ਉਡਦੀ ਹੈ, ਲੇਕਿਨ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਬਣੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ (ਮਨ ਮਹਿ ਸਿਮਰਨੁ ਕਰਿਆ)।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ: ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਸਿਮਰਨੁ ਸਭ ਤੇ ਉਚਾ ॥ (ਪੰਨਾ ੨੬੩) ਭਾਵ ਸਾਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚੋਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਵਿਚ ਰੱਖਣਾ ਜਾਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਚੇਤਾ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉਤਮ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤ ਵਿਚ ਜੋ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਹੈ “ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ”। “ਨਾਮ” ਅਤੇ “ਸਿਮਰਨ” ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੱਖ ਤੋਂ ਅਰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਇਸ ਪਰਕਾਰ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਫਾ ੮੦੩ ਤੇ ਇਹ ਪੰਗਤੀ ਦਰਜ ਹੈ: ਸਿਮਰਿ ਮਨਾ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਚਿਤਾਰੇ ॥ ਪੰਚਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਭਾਵ ਦਰਸਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ ਮਨ ਵਿਚ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਚਿਤਾਰਨਾ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਹੁਣ ਸੁਆਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੋਈ ਰੂਪ ਰੇਖਾ, ਆਕਾਰ, ਜਾ ਸ਼ਕਲ ਸ਼ੁਰਤ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਭਾਵ ਜਿਸ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਹੀ ਮਨ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ, ਉਸ ਦਾ ਚੇਤਾ ਜਾਂ ਯਾਦ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਪਰੇਰਨਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ “ਨਾਮ” ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ “ਨਾਮ” ਦਾ ਅਰਥ ਸਪਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ। “ਨਾਮ” ਦਾ ਭਾਵ “ਨਾਂ” (name) ਨਹੀਂ - ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਮਨੁੱਖਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਜਾਂ ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਨਾਂ ਸਾਡੇ ਮਾਪਿਆਂ ਜਾਂ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਦੇ ਰੱਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਥੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਜੂਦ ਵਿਚ ਆਏ। ਵਸਤੂਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਮਾਲਕਾਂ ਜਾਂ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਰੱਖੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਉਸ ਦਾ ਮਾਲਿਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਬਨਾਉਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਿਤਨੇ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ “ਨਾਂ” ਧਾਰਮਿਕ ਦੁਨੀਆ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹਨ, ਸਮੇਤ “ਸਤਿਨਾਮ,” ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਹਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਜੈਸੇ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਫਾ ੧੦੮੩ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ: ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਕਥੇ ਤੇਰੇ ਜਿਹਬਾ ॥ ਸਤਿ ਨਾਮੁ ਤੇਰਾ ਪਰਾ ਪੂਰਬਲਾ ॥ ਕਿਰਤਮ ਨਾਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ

“ਵਡਿਆਈ ਜਾਂ ਸਿਫਤ ਰੂਪੀ,” ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕਿਰਤ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਹਨ, ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ। ਇਹ ਨਾਂ ਰੱਬ ਦੀਆਂ ਭਗਤਾਂ, ਪਿਆਰਿਆ, ਅਥਵਾ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਦਿਤੇ ਹਨ, ਅਣਗਿਣਤ ਹਨ, ਤੇ ਸਾਰੇ ਬਰਾਬਰ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਡੇ ਦਿਤੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਚਾ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ, ਜੈਸੀ ਜੈਸੀ ਕਿਸੇ ਰੱਬ ਦੇ ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਰੱਬ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦੇਖੀ ਤੇ ਸਮਝੀ, ਵੈਸੇ ਵੈਸੇ ਹੀ ਨਾਂ ਰੱਖ ਦਿਤਾ। ਸੋ ਜਿਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਹਾਂ, ਉਹ ਦਰਅਸਲ ਉਸ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਹੀ ਵੱਖ ਵੱਖ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਨਣ ਹੈ।

ਸੋ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ, “ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ” ਦਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਹੈ “ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ, ਉਸਦੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਨਾ”। ਜੈਸਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪੰਨਾ ੧੧੨੦ ਤੇ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ : *ਨਾਮੁ ਨਿਯਾਨੁ ਗਾਉ ਗੁਨ ਗੋਬਿੰਦ ਉਧਰੁ ਸਾਗਰ ਕੇ ਖਾਤ ॥* ਭਾਵ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਗੁਣ ਗਾਉਣੇ ਹੀ ਨਾਮ ਹੈ। ਹੁਣ ਸੁਆਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਨੇ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨਾ ਕਿਸ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਹੈ? ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ, ਬਹੁਤੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿਚ ਸਿਖਾਂ ਨੇ ਬਾਰ ਬਾਰ “ਸਤਿਨਾਮ ਜਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਨੂੰ ਸਿਮਰਨ ਸਮਝ ਕੇ ਗੱਲ ਮੁਕਾ ਛੱਡੀ ਹੈ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਮਾਲਾ ਫੇਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਅਰੰਭ ਦਿਤਾ ਹੈ। ਕਈ ਇਸੇ ਇਕ ਸ਼ਬਦ (ਸਤਿਨਾਮ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ) ਦਾ ਹੀ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਹੋਰਨਾਂ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਵਿਧੀਆਂ ਜਾਂ ਤਰੀਕੇ - ਅੱਖਾਂ ਮੀਟਣੀਆਂ, ਲਾਈਟਾਂ ਬੰਦ ਕਰਨੀਆਂ, ਸਾਹ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਖਿਚਣੇ, ਯੋਗਾ ਆਸਣ ਲਾ ਕੇ ਉਚਾਰਣ ਕਰਨਾ - ਆਦਿਕ ਅਪਣਾਉਣੇ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿਤੇ ਹਨ ਅਤੇ ਦਾਹਵਾ ਕਰ ਛੱਡਿਆ ਕਿ ਅਸਲ ਵਿਧੀ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੈ। ਨਾਲ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਨੂੰ “ਧਿਆਨ” ਕਿਥੇ ਟਿਕਾਉਣ ਦੇ ਗੁੰਝਲ ਵਿਚ ਪਾ ਦਿਤਾ। ਕਿਸੇ ਕਹਿ ਦਿਤਾ ਤਸਵੀਰ ਸਹਿਮਣੇ ਰੱਖੋ, ਕਿਸੇ ਮੂਰਤੀ, ਕਿਸੇ “ਤੀਜੇ ਨੇਤਰ, ਕਿਸੇ ਮੋਮ ਬੱਤੀ ਜਾਂ ਦੀਵੇ ਦੀ ਲਾਟ।

ਲੇਕਿਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚੋਂ ਇਸ ਉਪਰਲੇ ਸੁਆਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਕੀ ਹੈ? ਬਾਰ ਬਾਰ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਜਾਂ ਮੰਤਰ ਦੇ ਉਚਾਰਣ ਨੂੰ “ਰਟਨ” ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਅਤੇ ਗੁਰਮਤ ਵਿਚ ਇਸ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰਟਨ ਨਾਲ ਗਲ ਬਣਨੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ੧੪੩੦ ਪੰਨੇ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਪੈਂਦੀ। ਜੇ ਇਕੋ “ਸਤਿਨਾਮ ਜਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ” ਦਾ ਗਾਉਣਾ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂਆਂ ਨੂੰ ੫,੮੮੬ ਸ਼ਬਦ ੪੮ ਰਾਗਾਂ ਤਾਲਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨੇ ਸਮੇਤ ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ “ਸਤਿਨਾਮ” ਦਾ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਕੀਤਾ ? ਬਾਕੀ ਦੇ ੨,੦੨੬ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨੇ ਕਿਸ ਮਨੋਰਥ ਲਈ ਲਿਖੇ ? ਇਕੋ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਰਟਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਨਿਰਣਾ ਇਕ ਅੱਧ ਸਫੇ ਵਿਚ ਹੀ ਕਰ ਕੇ ਮੁਕਾ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਮਾਲਾ ਫੇਰਨ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਕਰਮ ਕਾਂਢ ਹੈ। ਦਿਖਾਵਾ, ਪਰਦਰਸ਼ਨੀ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਇਸ ਮਾਲਾ ਦੇ ਸਬੰਧਤ ਮਸਲੇ ਹਨ। ਇਹ ਗੱਲ ਵਖਰੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਦੀਆਂ ਮਨਘੜਤ ਤਸਵੀਰਾਂ ਬਣਾਕੇ ਗਲ ਵਿਚ, ਸਿਰ ਤੇ, ਅਤੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਮਾਲਾ ਪਵਾ ਦਿਤੀਆਂ

ਕਿਉਂਕਿ ਅਸਾਂ ਖੁਦ ਮਾਲਾ ਦੇ ਪਖੰਡ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਇਸ “ਰਟਨ” ਨੂੰ ਹੀ “ਜਾਪ” ਕਹਿ ਦਿਤਾ। ਅਜੇਹਾ ਕਹਿਣਾ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਉਤਰਦਾ। ਜੈਸਾ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ: *ਜਪਿ ਮਨ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦ ਕੀ ਬਾਣੀ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੯੨) ਕਿ ਸਿੱਖ ਦਾ ਜਾਪ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਭਾਵ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੀ ਸਿਖ ਦਾ ਜਾਪ ਹੈ, ਨਾ ਕਿ ਕੋਈ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਰਟਨ। ਜੇ ਨਕਲੀ ਵਿਧੀਆਂ ਦੇ ਅਸੀਂ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਏ ਹਾਂ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਤੇ ਪਖੰਡ ਕਹਿ ਕੇ ਨਿੰਦਿਆ ਹੈ। ਕਈ ਤਾਂ ਵਿਧੀਆਂ ਵਿਚ ਹੀ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਦੀ ਤਰਾਂ ਫਸ ਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਕਿ ਬਾਂਹ ਕਿਥੇ ਰੱਖਣੀ ਤੇ ਉਂਗਲ ਕਿਵੇਂ ਟਿਕਾਉਣੀ ਹੈ। ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਅਸੀਂ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਰਦੇ ਹਾਂ, ਲੇਕਿਨ “ਸਿਮਰਨ” ਅੱਖਾਂ ਮੀਟ ਕੇ ਜਾਂ ਲਾਈਟਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਕਰੀਏ? ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਅੰਨ੍ਹੇ ਵਾਂਗ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਕਬੂਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ: *ਨਾਇ ਸੁਣਿਐ ਘਟਿ ਚਾਨਣਾ ਆਨ੍ਹੇਰੁ ਗਵਾਵੈ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੪੦) ਕਿ ਨਾਮ ਐਸਾ ਚਾਨਣ ਹੈ ਕਿ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿਖ ਦਾ ਅੰਦਰਲਾ ਹਨੇਰਾ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਅੰਧੇਰੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਾਂ।

ਤਾਂ ਫਿਰ “ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ” ਕੀ ਹੈ? ਆਉ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਪੰਗਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸੇਧ ਲਈਏ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ: *ਸਿਮਰਿ ਮਨਾ ਰਾਮ ਨਾਮੁ ਚਿਤਾਰੇ ॥* ਪਹਿਲਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਚੇਤੇ ਕਰਨਾ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਅਣਗਿਣਤ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ, ਸੁਣਨੀ, ਪੜ੍ਹਨੀ, ਵਿਚਾਰਨੀ ਸਭ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਹੈ। ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ, ਸੋ ਇਹ ਵੀ ਸਿਮਰਨ ਹੈ। ਲੇਕਿਨ ਸਭ ਤੋਂ ਵਧੀਆ ਤੇ ਉਤਮ ਤਰੀਕਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਸੁਣਨਾ, ਗਾਉਣਾ (ਕੀਰਤਨ), ਵਿਚਾਰਨਾ (ਕਥਾ), ਸਮਝਣਾ, ਤੇ ਅਪਨਾਉਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ: *ਗੁਣ ਗੋਬਿੰਦ ਨਾਮ ਧੁਨਿ ਬਾਣੀ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੯੬)। ਭਾਵ, ਨਾਮ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਗੋਬਿੰਦ ਦੇ ਗੁਣ, ਤੇ ਇਹ ਗੁਣ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨ, ਸੁਣਨ, ਤੇ ਗਾਉਣ (ਧੁਨਿ) ਦੇ ਲਈ ਦਰਜ ਹਨ। ਹੋਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ: *ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਮਨਿ ਗਾਈਐ ॥ ਇਹੁ ਸਿਮਰਨੁ ਸਤਿਗੁਰ ਤੇ ਪਾਈਐ ॥* ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੭੩। ਸੋ ਦੂਜਾ ਨੁਕਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿਖ ਦੇ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ੧੪੩੦ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਗਰੰਥ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਹੋਰ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ: *ਸੁਵਣੀ ਕੀਰਤਨੁ ਸਿਮਰਨੁ ਸੁਆਮੀ ਇਹੁ ਸਾਧ ਕੇ ਆਚਾਰੁ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੨੨) ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚ ਤੀਜਾ ਨੁਕਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਮਾਲਕ ਦੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਸੁਹਣਾ (ਆਚਾਰੁ) ਤਰੀਕਾ ਹੈ। ਚੌਥਾ ਨੁਕਤਾ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਦੀ ਇਸ ਪੰਗਤੀ ਵਿਚੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ: *ਪ੍ਰਭ ਕਾ ਸਿਮਰਨੁ ਸਾਧ ਕੈ ਸੰਗਿ ॥ ਸਰਬ ਨਿਯਾਨ ਨਾਨਕ ਹਰਿ ਰੰਗਿ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੨੬੨) ਭਾਵ ਸਾਧ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਬਹਿ ਕੇ ਪ੍ਰਭ ਦੇ ਗੁਣ ਸੁਣਨੇ, ਗਾਉਣੇ, ਵਿਚਾਰਨੇ, ਸਮਝਣੇ, ਤੇ ਅਪਨਾਉਣੇ ਸਿਖ ਦਾ ਨਾਮ ਮਿਨਰਨ ਹੈ। ਪੰਜਵਾਂ ਨੁਕਤਾ ਧਿਆਨ ਪਰਥਾਇ ਹੈ - ਕਿ ਧਿਆਨ

ਕਿਸੇ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਸਿਮਰਨ ਕਿਉਂਕਿ ਬਾਣੀ ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੈ, ਅਤੇ ਹਰ ਇਕ ਬਾਣੀ ਦੀ ਪੰਗਤੀ ਡੂੰਘਾ ਭਾਵ ਅਰਥ ਰਖਦੀ ਹੈ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਸਿਮਰਨ ਸਮੇਂ ਧਿਆਨ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਰੱਖਣਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ: *ਕਲਜੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨੁ ਪਰਧਾਨਾ ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਲਾਇ ਧਿਆਨਾ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੦੭੫) ਭਾਵ: ਗੁਰਸਿਖ ਦੇ ਜਾਪ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਪਰਧਾਨ ਹੈ, ਤੇ ਇਹ ਜਾਪ ਇਸ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਹੀ ਧਿਆਨ ਜੋੜ ਕੇ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਉਪਰੋਕਤ ਵੀਚਾਰ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਸਿੱਖ ਨੇ ਕਿ “ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ” ਦੇ ਪੱਧਰਾਂ ਤੇ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾ ਨਿੱਜੀ ਅਭਿਆਸ ਅਤੇ ਦੂਜਾ ਸੰਸਥਿਕ (ਸੰਗਤ ਵਿਚ)। ਪਰ ਦੋਨਾਂ ਪੱਧਰਾਂ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਬਾਣੀ ਹੀ ਹੈ। ਨਿੱਜੀ ਸਿਮਰਨ ਹੈ ਬਾਣੀ ਪੜਨੀ, ਨਿਤ ਨੇਮ ਕਰਨਾ, ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਕਰਨੀ, ਸਮਝਣੀ, ਅਰਥ ਬੋਧ ਪੜ੍ਹਨੇ, ਇਸ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ, ਪਰਵਾਰ ਅਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਮਿਤਰਾਂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਚਰਚਾ, ਵੀਚਾਰ ਗੋਸ਼ਟੀ ਕਰਨੀ ਆਦਿ। ਸੰਸਥਿਕ ਸਿਮਰਨ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ, ਕਥਾ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਖਿਆਨ ਆਦਿ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਾਭਦਾਇਕ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਸੁਖੈਨ ਤੇ ਸਾਦਾ ਮਾਰਗ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਸਿਖ ਦਾ ਸਿਮਰਨ ਵੀ ਸੁਖਾਲਾ ਤੇ ਸਾਦਾ ਹੈ। ਸਿਖ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਬਾਣੀ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਦਾ ਗੁਰੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ ਜੈਸੇ ਕਿ ਸਪਸ਼ਟ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ: *ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੯੮੨)। ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਿਰੰਕਾਰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ: *ਵਾਹੁ ਵਾਹੁ ਬਾਣੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ ਤਿਸੁ ਜੇਵਡੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੧੬)। ਸਿਖ ਲਈ ਮੰਤਰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ: *ਸਰੁ ਮੰਤ੍ਰੁ ਤੁਮਾਰਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਬਾਣੀ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੫੬੩) ਅਤੇ *ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ: ਬਾਣੀ ਮੰਤ੍ਰੁ ਮਹਾ ਪੁਰਖਨ ਕੀ ਮਨਹਿ ਉਤਾਰਨ ਮਾਨ ਕਉ ॥ ਖੋਜਿ ਲਹਿਓ ਨਾਨਕ ਸੁਖ ਥਾਨਾਂ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ਬਿਸੁਮ ਕਉ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੨੦੮)। ਭਾਵ ਬਾਣੀ ਮੰਤਰ ਹੈ, ਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੋਜਣਾ ਸਿੱਖ ਦਾ ਨਾਮ ਅਭਿਆਸ ਹੈ। ਸਿਖ ਦਾ ਜਾਪ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ: *ਜਪਿ ਮਨ ਮੇਰੇ ਗੋਵਿੰਦ ਕੀ ਬਾਣੀ ॥* (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਪੰਨਾ ੧੯੨)। ਇਸ ਲਈ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ ਕਿ ਸਿਖ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੋਵੇ।

The author can be contacted at dhillon99@gmail.com

ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਚੌਮੁਖੀ ਸੇਵਾ

ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ, ਚੰਡੀਗੜ

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮੈਂ 1978 ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਤਕਰੀਬਨ ਸੰਨ 2000 ਤੱਕ ਏਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸਬੰਧੀ, ਛੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਅਤਚਾਨਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਲਗਾਤਾਰ ਦੋਸਤੀ ਵਾਲੇ ਰਹੇ। ਓਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਉਤਰਾਅ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਏਸ ਕਥਾ ਲਈ ਤਰਕ-ਸੰਗਤ ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਰਕ ਸਬੰਧ ਸਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਚਾਚਾ ਮੰਗਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਲੜਕਾ ਬਾਈ ਜਲੋਰ ਸਿੰਘ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਚੰਗਾ ਵਾਕਫ਼, ਸ਼ਾਇਦ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਵੀ ਸੀ।

ਏਂਦੇ ਨੇੜੇ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਏਸ ਦੇ ਚੰਗੇ ਵਾਕਫ਼ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਕਾਰਣਾਂ ਸਦਕਾ ਇੱਕ ਗੂੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਸਬੰਧ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਤੰਬਰ 1982 ਦੇ ਇੱਕ ਦਿਨ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਆਇਆ ਤੇ ਆਖਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਓਸ ਦੇ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਅੱਛੇ ਦੋਸਤ ਜਨਰਲ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਕੁਝਮ ਜਨਰਲ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਫੌਜ ਤੋਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਪੱਕ ਸਿੱਖੀ ਖਿਆਲਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਓਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਵੀ ਮਸਤੂਆਣੇ (ਬਤੌਰ ਮਾਸਟਰ ਜਾਂ ਸੇਵਾਦਾਰ) ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। 'ਓਸ ਨੂੰ ਵੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਬੜਾ ਚਾਅ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਂਦੇ ਓਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਉ ਅਤੇ ਦੋਨਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਕਰਵਾ ਦਿਉ।'

ਓਹਨੀ ਦਿਨੀ ਮੈਂ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਰਗਾਂ ਦੇ ਚਾਰ ਵੱਡੇ ਇਕੱਠ ਕਰ ਕੇ ਹਰ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਜੋੜੋ। ਓਸ ਨੇ ਸੁਝਾਅ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਫੌਜੀ ਕੌਨਫਰੰਸ ਬੁਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸਾਂ ਕਿ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਫੌਜੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਸਮਰਥਨ ਦੇਣ ਤਾਂ ਕਿ ਸਰਕਾਰ ਉੱਤੇ ਹੱਲ ਲੱਭਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ ਕਿ ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਨਰਲ ਏਸ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਗਲੀ ਫੇਰੀ ਉੱਤੇ ਦੋਨਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਬਣਾਈ।

ਅਗਲੇ ਗੇੜੇ ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਬਹੁਤ ਆਸਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੇ ਫੌਜੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਸੱਦਾ- ਪੱਤਰ ਭੇਜੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ ਜਾ ਕੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਸੱਦਾ-ਪੱਤਰ ਦੇ ਆਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਓਦੋਂ ਰਾਮੂਵਾਲੀਆ ਓਸ ਦੇ ਕੋਲ ਹੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਰਸਮੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ 'ਇੱਕ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਨਵਾਂ ਸੇਵਾ-ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ। ਬੜਾ ਸਰਧਾ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਓਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਉਣਾ, ਮੈਂ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ।' ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਸੰਤ ਓਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ? ਜੁਆਬ ਰਾਮੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਦਿੱਤਾ: 'ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਓਸ ਨੂੰ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਦੇਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਰ ਘਾਹ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਿਠਾ ਕੇ ਉਹ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆ। ਪਟਕਾ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਝੱਟ ਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਫੜਾਈ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਦੋਨਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਫੜ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ 'ਧੰਨ ਭਾਗ-ਧੰਨ ਭਾਗ' ਆਖ ਕੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਲਾਈ, ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਰੱਖੀ ਅਤੇ ਫੇਰ ਬੜੇ ਅਦਬ ਨਾਲ ਚੁੰਮ ਕੇ ਖੋਲ੍ਹੀ। ਓਸ ਨੇ ਅਖਿਆ ਮੈਂ ਬੰਬਈ ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਆ ਨਾ ਸਕਾਂ ਪਰ ਓਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਹਾਂ ਅਤੇ ਫੌਜੀਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਜੰਗ ਲੜਾਂਗਾ। ਏਨੀ ਸਰਧਾ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਫੌਜੀ ਨੇ ਚਿੱਠੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬੰਦਾ ਬੜੇ ਕੰਮ ਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।'

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਕਿ ਜਨਰਲ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ 'ਮੈਂ ਓਸ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਪਰ ਉਹ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮਿਲਣ ਵਾਸਤੇ ਬੜਾ ਉਤਾਵਲਾ ਹੈ।' ਆਖਣ ਲੱਗੇ 'ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸੁਨੇਹਾ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੈ ਪਰ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੰਦਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਤੁਸੀਂ ਪੂਰਾ ਪਤਾ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ।' ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਦੋਨਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਸੀ ਪਰ ਕੁਝ ਸਮਾਂ ਪਾ ਕੇ। ਏਸ ਲਈ ਉਹ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੁਨੇਹੇ ਪਹੁੰਚਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਗੱਲ ਚੱਲਦੀ ਰਹੇ।

ਏਸ ਵਤੀਰੇ ਦਾ ਅੱਧ-ਪਚੱਧ ਰਾਜ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ। ਓਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਓਸ ਨੇ ਕੇਸ ਨਹੀਂ ਸਨ ਰੱਖੇ ਹੋਏ। ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੱਕ ਮੂੰਹ ਅਤੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖਣ ਜੋਗੇ ਕੇਸ ਉੱਗ ਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਓਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਸ ਨੇ ਬੰਬਈ (ਓਸ ਵੇਲੇ ਮੁੰਬਈ ਨਾਮਕਰਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ) ਆਪਣੀ ਬੇਟੀ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਜਾਣਾ ਸੀ।

ਫੌਜੀ ਅਫਸਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮੈਂ ਕਰਨਲ ਭਗਤ ਸਿੰਘ, ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ 'ਜੋਗੀ', ਜਨਰਲ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਬੱਧਨੀ, ਜਨਰਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਜਨਰਲ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਬੜੇ ਨੇਕ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਗੁਰਮੁਖ ਸੱਜਣ ਸਨ। ਜਨਰਲ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੀ ਨੇੜੇ ਹੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕੌਲਿਜ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਸਹਿਪਾਠੀ ਦੇ ਪਿਤਾ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਏਨੇ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇੱਕ ਨੇ ਵੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਓਸ ਦੀ ਰਹਿਤ ਦੀ ਚੋਖੀ ਢਿੱਲ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਾਤੀ ਕਿਰਦਾਰ, ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ, ਪਿਤਾ ਇਤਿਆਦਿ ਨਾਲ ਦੂਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾਈਆਂ। ਹਰ ਇੱਕ ਨੇ ਜਰਨੈਲ ਨੂੰ ਸੱਤਵਾਦੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਦੱਸਿਆ। ਜਨਰਲ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ 'ਭੁੱਲਰ ਭੁੱਲ ਕੇ ਵੀ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ।' ਇਹਨਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਿੱਸਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਨਿਚੋੜ ਮੈਂ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬੋਝਾ ਘਟਾ ਕੇ ਜਾ ਦੱਸਿਆ ਕਿਉਂਕਿ ਮਨੁੱਖੀ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਬੋਝੀ ਥਾਂ ਗਲਤਫ਼ਹਿਮੀ, ਈਰਖਾ, ਨਾ-ਪਸੰਦਗੀ ਇਤਿਆਦਿ ਲਈ ਵੀ ਰੱਖਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਸੰਤ ਨੇ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਿਆ ਪਰ ਆਖਿਆ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ। ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਾ ਕਦੇ ਪੁੱਛਿਆ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਓਸ ਨਾਲ ਭੁੱਲਰ ਬਾਰੇ ਏਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਆਪਣੇ-ਆਪ ਮੈਂ ਸਦਾ ਭੁੱਲਰ ਨਾਲ ਏਨੀ ਕੁ ਨੇੜਤਾ ਰੱਖੀ ਕਿ ਕੰਮ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਚੱਲਦਾ ਰਹੇ ਪਰ ਪੱਲਾ ਬਚਿਆ ਰਹੇ।

ਭੁੱਲਰ ਫੌਜੀ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਨਾ ਆ ਸਕਿਆ ਪਰ ਓਸ ਨੇ ਬੜੀ ਢੁਕਵੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਚਿੱਠੀ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਦੇ ਨਾਂਅ ਲਿਖ ਕੇ ਭੇਜੀ। ਓਸ ਵਿੱਚ ਓਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਏਸੀਆ ਖੇਡਾਂ ਦੌਰਾਨ ਓਸ ਦੀ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦੇ ਦੀ ਹਰਿਆਣਾ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਜਾਣ ਕੇ ਬਹੁਤ ਬੇ-

ਇੱਜ਼ਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਏਸ ਘਟਨਾ ਨੇ ਓਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ। ਗੱਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਓਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਨਾ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਗਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਓਸ ਦੀ ਸਿੱਖ-ਪਛਾਣ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਬਣ ਸਕੀ ਸੀ। ਪਰ ਓਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, "ਸੱਚਾਈ ਤਾਂ ਇਹੋ ਹੈ ਨਾ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਦਿੱਲੀ ਜਾਂਦਾ ਅਤੇ ਬੜੇ ਸਿੱਖ ਪਛਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਹੋਣੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਏਵੇਂ ਹੀ ਸੀ"। ਓਸ ਦੇ ਫੌਜੀ ਤਰਕ ਨਾਲ ਤਾਂ ਕਾਸ ਦਾ ਝਗੜਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਜਾਪਿਆ ਕਿ ਜੇ ਇਹ ਹਰਿਆਣਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਵੀ ਖੜ ਓਨਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਹੋਣਾ ਸੀ।

ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਏ ਤੇ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਬੜੀ ਵਧੀਆ ਗੱਲਬਾਤ ਹੋਈ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨਾਲ ਵੀ। ਏਸ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਨਿਪਟਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਵਾਪਸ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਰ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਜਨਰਲ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਹੇਠਾਂ ਮਿਲ ਗਏ। ਉਹ ਵੀ ਆਮ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਫ਼ੇਰ ਅਸੀਂ ਵਿਦਾਇਗੀ ਲਈ ਅਤੇ ਮੈਂ ਜਾ ਕੇ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਆ ਕੇ ਤਾਕੀ ਖੋਲ੍ਹੀ। ਫ਼ੇਰ ਮੈਨੂੰ ਆਖਿਆ, 'ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਰੁਕਣਾ ਮੈਂ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਇੱਕ ਹੋਰ ਗੱਲ ਕਰ ਆਵਾਂ।' ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟ ਵਿੱਚ ਹੀ ਭੁੱਲਰ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ।

ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ ਹੋ ਕੇ, ਪੂਰੀ ਤਮਹੀਦ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਓਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਖੀਰ ਉੱਤੇ ਹੋਈ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ: 'ਬੰਗਲਾਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਮਾਨ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਸਾਂ ਅਤੇ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਾਂ। ਸਾਰੀ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਲੜਾਈ ਕਾਬਲ ਯੋਜਨਾ ਦੇ ਬਲਬੂਤੇ ਜਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਮੁਕਤੀ-ਵਾਹਿਨੀ ਦਾ ਸੰਚਾਲਕ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਏਸ ਨੇ ਵੀ ਰਣ ਵਿੱਚ ਬੜੀ ਬਹਾਦਰੀ ਵਿਖਾਈ। ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਜੰਗ ਅਸੀਂ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਜਿੱਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਿਵੇਕਲੀ ਗੱਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ: ਭੁੱਲਰ, ਜੇ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਤੇਰੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਕਾਰਵਾਈ ਮੈਂ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਾਰੀ ਸਿਆਸਤ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਵਾਂਗੇ। ਅਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਅਕਲ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ; ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਵੀ ਸੰਤਾਂ ਬਿਨਾ ਸਭ ਸਤਿਨਾਮ ਹੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੁਣ ਦੇਰ ਨਾ ਕਰ ਅਤੇ ਝੱਟ ਆ ਕੇ ਨਾਲ ਰਲ ਜਾ' ਆਦਿ-ਆਦਿ। ਨਾਲੋ-ਨਾਲ ਭੁੱਲਰ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਕੋਸੀ ਜਾਵੇ। 'ਇਹਦੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਧਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਵੇਲੇ ਵੀ ਰਹਿਤ-ਬਹਿਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ। ਹੁਣ ਵੇਖੋ ਦੋਨਾਂ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਫ਼ਰੇਬ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਖੈਰ-ਖ਼ਾਹ ਬਣਿਆ ਫਿਰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰੀ ਕਿਹੋ ਜਿਹੇ ਇਰਾਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਧਾਰ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਧੋਖਾ! ਏਦੂੰ ਮਾੜਾ ਬੰਦਾ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ'.....।

ਰਾਤੀ ਮੰਜੇ ਉੱਤੇ ਪੈ ਕੇ ਮੈਂ ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਕੀ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਆਖੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਯੋਗ ਹੈ? ਆਖਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਪਾਰਖੂ ਅੱਖ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ

ਇਨਸਾਨ ਹੈ। ਉਹ ਧੋਖੇ-ਫਰੇਬ ਨੂੰ ਝੱਟ ਪਛਾਣ ਜਾਏਗਾ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਫੁਰਮਾਨ ਹੈ "ਉਘਰਿ ਗਇਆ ਜੈਸਾ ਖੋਟਾ ਢਬੂਆ ਨਦਰਿ ਸਰਾਫਾ ਆਇਆ"। ਕੋਈ ਵੀ ਮਾਤੇ ਇਰਾਦੇ ਵਾਲਾ ਬੰਦਾ "ਰਾਮ ਕਸਾਓਟੀ" ਨਹੀਂ ਸਹਿ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਬੋਗ ਸਿੰਘ ਨੇ ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਅਸਲ ਇਰਾਦਾ ਜਾਣਨ ਲਈ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਏਸ ਨਾਲ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਣ! ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਓਸ ਨੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਭੁੱਲਰ ਕੋਲੋਂ ਹੀ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਿਆਲਾਂ ਵਿੱਚ ਡੁੱਬੇ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਖਰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ।

ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰੇ ਭੁੱਲਰ ਜਾਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਗੁਟਕੇ ਤੋਂ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਕਾਫੀ ਹੱਸਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਆਖਿਆ, "ਗੁਟਕੇ ਤੋਂ ਪਾਠ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਅਜੇ ਤੱਕ ਬਾਣੀ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਹੋਈ"। ਮੈਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਆਈ-ਗਈ ਕਰਨਾ ਹੀ ਬਿਹਤਰ ਸਮਝਿਆ। ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਵਕਤ ਹੀ ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾਠ ਗੁਨਗੁਨਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ ਤੱਕ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਨਾਲ ਆਖਿਆ, 'ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਭ ਨਿੱਤਨੇਮ ਦੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਕੰਠ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਸਤੂਆਣਾ ਸੇਵਾ ਕਰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ; ਮੈਂ ਤਾਂ ਓਦੋਂ ਹੀ ਯਾਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਲੋਕ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਤ ਸਮਝਦੇ ਸਨ।'....

ਕਾਫੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇੱਕ ਚੋਣਵੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਮਿਲਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਕੀਤਾ। ਦੋ ਦਿਨ ਦੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਖਰ ਸੰਤ ਬੋਲਿਆ। ਸਾਰਿਆਂ ਕੋਲੋਂ ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਵੀ ਸੰਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ: 'ਜਿਨ੍ਹਾਂ-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜੇ ਬਾਣੀਆਂ ਯਾਦ ਹਨ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰੋ।' ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਝੱਟ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਈ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾ ਹੋਈ ਕਿਉਂਕਿ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਭੁੱਲਰ ਏਸ ਸਬੰਧੀ ਦਾਅਵਾ ਕਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਟਾਖਸ਼ ਦਾ ਰੰਗ ਵੇਖਿਆ। ਨਾ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਤੇ ਨਾ ਮੈਂ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ। ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਵਿੱਤਰ ਮਾਹੌਲ ਸੀ, ਸਾਡੇ ਮੂੰਹ ਬਾਬਾ ਅਟੱਲ ਵੱਲ ਸਨ ਅਤੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਦਰਬਾਰ ਡਲੁਕਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਸਾਹਮਣੇ ਖੜ੍ਹਾ ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪਿਆਰਾ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਝੂਠ ਬੋਲ ਕੇ ਸੁਰਖਰੂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆਤਮਕ ਜੀਵਨ ਦੀ ਕੰਗਾਲੀ ਦਾ ਹੀ ਸੂਚਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। "ਬਰਹਰ ਕੰਪੈ ਬਾਲਾ ਜੀਉ॥ ਨਾ ਜਾਨਉ ਕਿਆ ਕਰਸੀ ਪੀਉ॥" ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਬਾਣੀ ਕੰਠ ਸੀ ਓਨੀ ਕੁ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਜੁਬਾਨੀ ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਗੇ-ਪਿੱਛੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਨਾ ਯਾਦ ਹੋਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਮੋਸ਼ੀ ਦਾ ਮੰਜ਼ਰ ਪਰ ਓਸ ਪਵਿੱਤਰ ਮਾਹੌਲ ਵਿੱਚ ਝੂਠਾ ਦਾਅਵਾ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਆਤਮਘਾਤੀ ਸੀ। ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਸਹਿ ਲਈ ਅਤੇ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹਾ ਨਾ ਕੀਤਾ।

ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਜਣੇ ਇੱਕੋ ਕਾਰ ਵਿੱਚ ਸਾਂ। ਜਨਰਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਲਾਚੋਰ ਨੇੜੇ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, 'ਭੁੱਲਰ ਤੂੰ ਬੜੇ ਤਪਾਕ ਨਾਲ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਸੁਣਾ ਭਲਾ।' ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਬੋੜ੍ਹਾ ਘਬਰਾ ਗਿਆ: 'ਨਹੀਂ-

ਨਹੀਂ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਗ਼ਲਤ-ਫ਼ਹਿਮੀ ਹੋਈ ਹੈ।' ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੇਰ ਆਖਿਆ, 'ਇਉਂ ਨਹੀਂ ਗੱਲ ਮੁੱਕਣੀ। ਤੂੰ ਦੋਨੋਂ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਸੁਣਾ ਕੇ ਹੀ ਖਹਿਤਾ ਛੁੱਟਾ।' ਭੁੱਲਰ ਕਹਿੰਦਾ, 'ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ। ਜਾਪ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ..... ਦਰਅਸਲ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਸਵੱਈਏ ਯਾਦ ਹਨ।' ਜਨਰਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, 'ਇਹ ਭਲਾ ਕਿਹੜੀ ਬਾਣੀ ਹੋਈ? ਦਸ ਸਵੱਈਏ ਤਾਂ ਹਨ, ਪਰ ਪੰਜ ਸਵੱਈਏ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਬਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂਅ ਨਹੀਂ। ਮਤਲਬ ਇਹ ਕਿ ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਪੰਜ ਬਾਣੀਆਂ ਕਿਹੜੀਆਂ ਹਨ।' ਮੈਂ ਅਜੇ ਮੌਕੇ ਦੀ ਨਜ਼ਾਕਤ ਤੋਂ ਟਾਲਾ ਵੱਟਣ ਦਾ ਢੰਗ ਲੱਭ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਰਨਲ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਪਲਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਰਨਲ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਜ਼ਰਾ ਉੱਚਾ ਸੁਣਦੇ ਸਨ; ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਵਾਂਗ ਆਪਣੀ ਏਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾਉਣਾ ਵੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਗੱਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੈ, ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ, 'ਤਲਖੀ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ, ਮੈਂ ਏਸ ਲਈ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਕੀਤਾ ਸੀ।'

ਅਕਾਲੀ ਮੋਰਚੇ ਨੂੰ ਬਲ ਦੇਣ ਲਈ, ਮੰਗਾਂ ਇਤਿਆਦਿ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਓਹਨੀ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਇੱਕ ਮਿਲਣੀ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਏਸ ਵਿੱਚ ਬੜੀਆਂ ਹਸਤੀਆਂ ਤਸ਼ਰੀਫ਼ ਲਿਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਫ਼ੌਜੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ, ਕਈ ਸੇਵਾ ਮੁਕਤ ਅਫਸਰ (ਮਸਲਨ ਡੋਕਟਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ) ਅਤੇ ਕੁਝ ਕੁ ਵਕੀਲ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਏਸ ਮਿਲਣੀ ਲਈ ਮੈਂ ਬੰਦਾ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾ ਕੇ ਕੁਰਸੀਆਂ ਥਾਂ ਸਿਰ ਕਰ ਕੇ, ਸਾਫ਼ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆਉਂਦਾ; ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰ ਕੇ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦਾ, ਚਾਹ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਰਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਮਿਲਣੀ ਦੇ ਮਕਸਦ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰ ਕੇ, ਸਭ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦਾ ਸੱਦਾ ਦਿੰਦਾ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੁੰਦੇ ਓਦੋਂ ਮੈਂ ਉੱਭਰ ਰਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੁਰ ਅਨੁਸਾਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣ ਲਈ 'ਪ੍ਰੈਸ-ਨੋਟ' ਬਣਾਉਂਦਾ ਅਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰਵਾ ਕੇ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੰਡਣ ਆਦਿ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ।

ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਯੋਜਨਾ ਬੰਦੀ ਦੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਦੀ ਹੈ ਈ ਸੀ। ਉਹ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। ਮਾੜੀ-ਮੋਟੀ ਮਦਦ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਜਿਸ ਵੇਲੇ 'ਪ੍ਰੈਸ-ਨੋਟ' ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਭੁੱਲਰ ਲੈ ਕੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਅਤੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਦੇ ਨੂੰ ਫੜਾ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਉਦਾਲੇ ਘੁਮਾ ਦਿੰਦਾ। ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਨਿਕਲਦਾ ਕਿ ਮੇਰੀ ਦਸਤਖ਼ਤ ਕਰਨ ਦੀ ਵਾਰੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਖੀਰ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ। ਬੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਬਾਅਦ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾ ਚਰਚਾ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਡੋਕਟਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ ਕਿ ਸਾਰੇ ਬਿਆਨ ਇਉਂ ਜਾਪਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਹੀ ਹੋਣ। ਇੱਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਮੈਂ ਦੱਬੀ ਜੁਬਾਨ ਵਿੱਚ ਇਤਰਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਅਤੇ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੋਸਤਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਖਣ ਲੱਗੇ ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ

ਗੱਲ ਹੈ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਿਉ।

ਚੰਦ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਏ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਆਖਣ ਇਹ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਹਉਮੈ ਬੋਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗੇ ਕਿ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਹਉਮੈ ਨਿੱਤ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇੱਕ-ਦੋ, ਕਾਰਜ ਸ਼ੈਲੀ ਦੇ, ਹੋਰ ਮਸਲੇ ਵੀ ਉਭਰੇ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਜੋ ਮੈਨੂੰ ਹਮਦਰਦ ਅਤੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਪੇ। ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸੇ-ਗਿਲੇ ਵੀ ਸੁਣਨੇ ਪਏ। ਆਖਰ ਇੱਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦਵਿਦਰ ਸਿੰਘ ਭਰੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ: 'ਇਹ ਗੁਰਤੇਜ ਸਿੰਘ ਆਈ.ਏ.ਐਸ. ਦੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਦੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਉੱਤੇ ਲਾਗੂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਦੇ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ।'.... ਤਾਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਉੱਤੇ ਓਸ ਨੇ ਇਹ ਕਦਮ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਵੀ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਭਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਓਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਸੱਦੇ ਦੇਣੇ ਅਤੇ ਇਤਜ਼ਾਮ ਕਰਨਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਮਿਲਣੀਆਂ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਬੀਤੇ ਦੀ ਗੱਲ ਬਣ ਗਈਆਂ। ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੋਗੀ ਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਕੁਝ ਕੁ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਿਲਣ ਦਾ ਇਤਜ਼ਾਮ ਆਪਣੇ 17 ਸੈਕਟਰ ਵਾਲੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤਾ ਪਰ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਵੀ ਬੱਕ ਗਿਆ। ਗਾਹੇ-ਬਗਾਹੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਮਿਲ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਇੱਕ ਮੁਹਿੰਮ, ਜੋ ਓਸ ਵੇਲੇ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ, ਦਾ ਜੋਸ਼ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਏਸ ਲਈ ਮੈਂ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਦੋਸ਼ੀ ਜਾਣਿਆ। ਪਿੱਛੋਂ ਤਕਰੀਬਨ ਦਸੰਬਰ 1983-ਜਨਵਰੀ 1984 ਵਿੱਚ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਫਰਕ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਇੱਕ ਕਤਕਦੀ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਫੌਜੀ ਜੌਗੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਨਾਲ ਆਇਆ ਜਿਸ ਨੂੰ ਓਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਦੋਸਤ ਦੱਸਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, 'ਸਰਕਾਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰੇਗੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਗੌਰਵ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ, ਹਮਲੇ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਸੰਤਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਪਰ ਸੰਤਾਂ ਕੋਲ ਛੋਟੇ-ਮੋਟੇ ਹਥਿਆਰ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਰ ਸੌ, ਦੋ ਸੌ ਗਜ਼ ਤੋਂ ਵੱਧ ਨਹੀਂ। ਫੌਜ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਇਹ ਗੁਲੇਲਾਂ ਹੀ ਹਨ। ਅਜਿਹੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨਾਲ ਪੁਲਿਸ ਜਾਂ ਫੌਜ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਬੰਗਲਾ ਦੇਸ਼ ਤੋਂ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿੱਚ ਲਏ ਬਹੁਤ ਹਥਿਆਰ ਪਏ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਹਾਂ। ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਵੀ ਤਾਂ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਜੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਡਟਵਾਂ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਇੱਕ ਟਰੱਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਲੈ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿਉ।'।

ਮੈਂ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਫੌਜੀ ਵਾਹਨ ਵਿੱਚ ਡਰਾਈਵਰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿਨ-ਦਿਹਾੜੇ ਆਇਆ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਅਜਿਹੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕਿਸੇ ਤੀਸਰੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਏਸ ਨਿਸ਼ਕਰਸ਼ ਉੱਤੇ ਪਹੁੰਚਣ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਦੇਰ ਨਾ ਲੱਗੀ। ਏਸ ਵਿੱਚੋਂ

ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਤਰਕੀਬ ਵੀ ਕੁਦਰਤੀ ਸੁੱਝ ਗਈ। ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਵਾਂ ਦਾ ਲੁੱਟਿਆ ਪਾਣੀ ਜੋ ਰਾਜਿਸਥਾਨ ਜਾਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਲਵੇ ਤਾਂ ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਮੋਰਚੇ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਨੂੰ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰਨ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਏਸ ਮਕਸਦ ਲਈ ਰਾਜਿਸਥਾਨ ਫੀਡਰ ਨਹਿਰ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਲਈ ਓਸ ਨੇ ਕੁਝ ਬਾਰੂਦੀ ਛੱਤੀਆਂ ਆਦਿ ਮੰਗਵਾ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਸੀ ਗਲਤ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਨਹਿਰ ਤੋੜਨ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵਧੇਰੇ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਐਸੀ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਤੋੜੀ ਜਾਵੇ ਜਿੱਥੋਂ ਪਾਣੀ ਹਰਿਆਣਾ, ਰਾਜਿਸਥਾਨ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰੇ। ਇਹ ਸਮੱਸਿਆ ਓਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਉਹ ਫੌਜ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ 'ਇੱਕ ਇੱਕ' ਨਕਸ਼ੇ ਆਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਮੰਗਵਾ ਲਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਢਾਲ ਦਾ ਰੁਖ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਤੋਂ ਪੱਕਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਣੀ ਕਿੱਥੋਂ ਕਿੱਥਰ ਨੂੰ ਵਗੇਗਾ। ਮੁਸ਼ਕਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਨਕਸ਼ੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਵਿਤਕਰਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਖਿਆ।

ਮੈਂ ਓਸ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਨੂੰ ਆਖਿਆ, 'ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹਥਿਆਰ ਦੀ ਉੱਕਾ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਨਹੀਂ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਏਨੇ ਹਥਿਆਰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਬਿਹਤਰ ਕਰ ਸਕਣਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਫੌਜ ਦੇ ਫਲਾਨੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ 'ਇੱਕ ਇੱਕ' ਨਕਸ਼ੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਦੇ ਸਕੋ ਤਾਂ ਪੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗਾ।' ਏਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਥਿਆਰਾਂ ਬਾਰੇ ਕੁਈ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਨਕਸ਼ੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਜੋ ਮੈਂ ਸੰਤ ਲੌਗੋਵਾਲ ਕੋਲ ਪੁਚਾ ਦਿੱਤੇ। ਕਿਸੇ ਕਾਰਣ ਸੰਤ ਨੇ ਉਹ ਵਰਤੇ ਨਾ। ਆਖਰ ਫੌਜੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸਮੇਂ ਬਾਰੂਦ ਦੀਆਂ ਛੱਤੀਆਂ ਵੀ ਸੰਤ ਦੇ ਮੰਜੇ ਹੇਠੋਂ ਬ੍ਰਾਮਦ ਹੋ ਗਈਆਂ।

ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਤੋਂ 15-20 ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਕਾਰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਆਟੋ-ਖੰਡ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਹੇਠ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਖੇਪ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂਦੀ ਰੋਕੀ ਗਈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਕਾਰ-ਸੇਵਾ ਦੇ ਟਰੱਕਾਂ ਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਤਲਾਸ਼ੀ ਦੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਏਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਹ ਟਰੱਕ ਅੰਦਰ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਬੜੀ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ ਕਿ ਕੇਂਦਰੀ ਰਿਜ਼ਰਵ ਬਲ ਅਜਿਹੇ ਟਰੱਕ ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਉੱਤੇ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਦੇਣ। ਇਹ ਤਸੱਵਰ ਵਿੱਚ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਤੱਥ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਕੁਝ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਅਤੇ ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਪ੍ਰਕਰਮਾ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਉਪਰੋਂ ਸਾਨੂੰ ਵੇਖ ਲਿਆ। ਓਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕੋਲ ਪ੍ਰਕਰਮਾਂ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਓਸ ਨੇ ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਾਗੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਮੁਖ਼ਾਤਬ ਹੋ ਕੇ ਬੀਬੀ ਨੇ ਆਖਿਆ, 'ਭਾਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ

ਟਰੱਕ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸੰਤ ਤਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਜਿੰਨੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਤਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਸਾਡੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀ ਜਥੇ ਦੇ ਬੱਬਰ ਹੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਘਾਟ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਜਿਹੇ ਹਥਿਆਰ ਲਿਆ ਦੇਵੋ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਵੇਖੋ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰਨ ਜੋਗੇ ਹਾਂ।’

ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਜਰਨੈਲ ਵੱਲ ਵੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਘੋਖਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੈ ਜੋ ਕੌਮ ਦਾ ਵੱਡਾ ਆਪਾ-ਵਾਰੂ ਜਰਨੈਲ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਰੂਪੋਸ਼ੀ ਦੇ ਦਿਨੀਂ ਉਹ ਇੱਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਹਸੂ-ਹਸੂ ਕਰਦਾ ਚਿਹਰਾ, ਉਸ ਦੇ ਨੇਕ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰ, ਉਸ ਦੇ ਜਾਂਬਾਜ਼ ਕਾਰਨਾਮੇ ਹਰ ਇੱਕ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਸਨ। ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਸਦਕਾ ਕੌਮ ਦੀ ਧਰੋਹਰ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੈਂ 'ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਾਂਗਾ' ਵਰਗਾ ਫ਼ਿਕਰਾ ਬੋਲ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸੋਚੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਏਹੀ ਆਖਿਆ, 'ਭੈਣ ਜੀ, ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਕਿਸ ਨੇ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਗੁਲੇਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਜਥੇ ਬਾਰੇ ਥੋੜ੍ਹੀ ਵਾਕਫ਼ੀਅਤ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਹੀ ਲਿਆ ਕੇ ਦੇਣਾ ਸੀ।’

ਏਨੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਝੱਟ ਬੋਲ ਪਿਆ, 'ਦਰ ਅਸਲ..... ਤੁਹਾਨੂੰ ਗਲਤ ਫ਼ਹਿਮੀ ਹੋਈ ਹੈ.... ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਟਰੱਕ..... ਦਰ ਅਸਲ ਮੈਂ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।' ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਈ ਪਰ ਇਹ ਰੰਜ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋਇਆ ਕਿ ਏਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਦੱਸੀ। ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਮੈਂ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਟਰੱਕ ਨੂੰ ਕੌਦਰੀ ਬਲਾਂ ਦੇ ਫੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਵੇਂ ਛੁਡਾਇਆ ਸੀ? ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੜੀ ਵਧੀਆ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ। ਕਹਿੰਦਾ, 'ਮੈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬਰਾੜ ਨੂੰ ਪੁਰਾਣਾ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਫ਼ਾਜ਼ਿਲਕਾ ਸਰਹੱਦ ਉੱਤੇ ਡਿਊਟੀ ਉੱਤੇ ਸਾਂ ਓਦੋਂ ਸਾਡਾ ਸਿਵਲ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕਾਫ਼ੀ ਆਉਣ-ਜਾਣ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਰ ਇੱਕ ਨਿਗੂਣੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਤੋਂ ਵਿਗੜ ਗਈ। ਇੱਕ ਰਾਤ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਖਾਣਾ ਖਾ ਰਹੇ ਸਾਂ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਬੱਚਾ ਸੌ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਉੱਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਚੇ ਨੇ ਨੀਂਦ ਵਿੱਚ ਕੱਪੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਲੋੜ ਨਾਲੋਂ ਵੱਧ ਨਾਰਾਜ਼ ਹੋ ਗਏ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਏਸ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਿਆ। ਹੁਣ ਪੰਥਕ ਮਸਲਾ ਸੀ, ਏਸ ਲਈ ਮੈਂ ਏਸ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਏਸ ਨੇ ਦਖਲ ਦੇ ਕੇ ਝੱਟ ਟਰੱਕ ਛੁਡਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਸੀ ਪਰ ਏਸ ਦੇ ਸੱਚ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਮੁਰਖ ਸਾਬਤ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਜਿਹੜੀ ਘਟਨਾ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਛਪਣ ਤੱਕ ਨੌਬਤ ਆ ਚੁੱਕੀ ਹੋਵੇ ਉਸ ਨੂੰ ਏਨਾਂ ਸੌਖਿਆਂ ਆਇਆ-ਗਿਆ ਕਰ ਦੇਣਾ ਏਵੇਂ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜਰਨੈਲ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੌਦਰੀ

ਬਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੈਜਿਸਟ੍ਰੇਟ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਲਈ ਬਿਲਕੁਲ ਵੀ ਮਜਬੂਰ ਨਹੀਂ ਸਨ।

ਕਈ ਸਾਲ ਬਾਅਦ (1989 ਦੇ ਕਰੀਬ) ਜਦੋਂ ਸਰਦਾਰ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਕਦੋਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਜਾਤੀ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਬੱਚੇ ਦੇ ਉਸ ਦੇ ਬਿਸਤਰੇ ਵਿੱਚ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਘਟਨਾ ਦਾ ਮੈਂ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਵੀ ਉਸ ਓਹੀ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ।

ਓਦੋਂ ਤੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਰਾਜ, ਜੋ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸਮੂਹ ਵਿੱਚ ਦਾਖਲ ਕੀਤੇ ਗਏ ਸਨ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਜੇਠਮਲਾਨੀ ਦੇ ਰਸਾਲੇ ਸੂਰੀਆ ਵਿੱਚ ਸਾਰਾ ਵੇਰਵਾ ਲਿੱਖਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਇੰਦਰਾ ਸਰਕਾਰ ਨੇ 'ਬਰਡ ਏਜੰਸੀ' ਨਾਂਅ ਦਾ ਇੱਕ ਸੰਗਠਨ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸਿਵਲ, ਮਿਲਟਰੀ, ਸਿਆਸੀ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨਿਕ ਅਧਿਕਾਰੀ ਸਭ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਲਏ ਗਏ ਸਨ। ਏਸ ਨੂੰ ਗੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਨ ਲਈ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਏਸ ਏਜੰਸੀ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜੋ ਝੂਠਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਨਾ ਸੀ ਉਸ ਲਈ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਵੱਡੀ ਤਾਦਾਦ ਵਿੱਚ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਦਾ ਬਰਾਮਦ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਓਥੇ ਹਥਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਏਸ ਲਈ ਹਥਿਆਰ ਓਥੇ ਭੇਜਣੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ।

ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੀ ਖੁਫ਼ੀਆ ਏਜੰਸੀ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ 'ਬਰਡ ਏਜੰਸੀ' ਨੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਕਰੇਟ ਖਾਈਬਰ ਸਰਹੱਦ ਤੋਂ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਲੀ ਮੰਗਵਾਇਆ। ਹਵਾਈ ਅੱਡੇ ਉੱਤੇ ਇਤਫ਼ਾਕ ਨਾਲ ਏਸ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵਿਆਪਕ ਸਨਸਨੀ ਫੈਲ ਗਈ। ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਕਿਵੇਂ ਹਾਲਤ ਉੱਤੇ ਕਾਬੂ ਪਾ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਫੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾਖਲ ਕਰਨ ਦੀ ਕਵਾਇਦ। ਏਨੀ ਕੁ ਕਹਾਣੀ ਲੜੀ ਜੋੜਨ ਲਈ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਸਾਰਾ ਹਵਾਲ ਉੱਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਇਹੋ ਰਾਜ ਸੀ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਵਿੱਚ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹੋਜ ਜਾਗਣ ਦਾ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦਾ ਵੀ ਏਹੋ ਹੀ ਰਾਜ ਸੀ। ਏਸ ਦੇ ਵਿੱਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਗੁਰਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ ਗਿੱਲਾ ਹੋਣ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਗ ਵਾਂਗੂੰ ਜੜ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਸੀ।

ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀਆਂ ਘੜਨ ਨੂੰ ਭੁੱਲਰ ਬੜਾ ਤਕੜਾ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਫੌਜ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਇਹ ਗਲਪ-ਸਾਹਿਤ ਰਚਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਯਕੀਨਨ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿੱਚ ਵੱਡਾ ਨਾਂਅ ਕਮਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨਿਹੰਗ ਦੇ ਬਰਛੇ ਨਾਲ ਮਾਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਵੀ ਘੜੀ ਸੀ। ਏਸ ਨੂੰ ਮੇਲੇ ਅਤੇ ਸੁਖਨਿਯਾਨ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਸੁਖਨਿਯਾਨ ਦੇ ਲੋਰ ਵਿੱਚ, ਮਸਤੂਆਣੇ ਮੇਲੇ ਉੱਤੇ, ਕਿਸੇ ਨਿਹੰਗ ਨੇ ਆਪਣਾ ਨਵਾਂ ਬਰਛਾ ਪਰਖਣ ਲਈ ਇਹ ਕੁਕਰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸੱਚ ਦੱਸਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ

ਏਸ ਕਹਾਣੀ ਤੋਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰਭਾਵਤ ਹੋਇਆ ਸਾਂ। ਅਜਿਹਾ ਆਦਮੀ, ਜਿਹੜਾ ਏਨਾਂ ਕੌਮ ਪ੍ਰਸਤ ਹੋਵੇ ਕਿ ਏਨਾਂ ਵੱਡਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸਹਿ ਕੇ ਵੀ ਕੌਮ ਲਈ ਹਰ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਸਤੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਕੁੱਦੇ, ਮੇਰੇ ਲਈ ਦੇਵਤਾ ਸਰੂਪ ਸੀ। ਏਸ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਸੱਚ-ਝੂਠ ਤੋਂ ਮੈਂ ਅੱਜ ਵੀ ਵਾਕਫ਼ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਇਹ ਸੱਚੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦਰਮਿਆਨੇ ਆਕਾਰ ਦੇ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਉਪਨਿਆਸ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਇਹ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਬਣ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਾਡੇ ਸਾਂਝੇ ਸਫ਼ਰ ਦੌਰਾਨ ਇੱਕ ਹੋਰ ਬੇ-ਹੱਦ ਕਰੁਣਾਮਈ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਉਹ ਹਿੰਦ-ਪਾਕ ਜੰਗ ਦੀ ਪਿੱਠ ਭੂਮੀ ਵਿੱਚ ਉਸਾਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ ਵਿਧਵਾ ਦੇ ਇਕਲੌਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਪੁੱਤਰ ਬਾਰੇ ਸੀ। ਜੰਗ ਲੱਗਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਮਾਈ 'ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੇ ਰਾਜੇ' ਦਾ ਪਤਾ ਪੁੱਛਦੀ-ਪੁੱਛਦੀ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਭੁੱਲਰ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚ ਗਈ। ਲੱਖ ਅਸੀਸਾਂ ਦੇ ਕੇ ਆਖਣ ਲੱਗੀ, 'ਮੇਰੇ ਪੁੱਤ ਦਾ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ ਹੈ, ਓਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੀ। ਮੇਰਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਸਹਾਰਾ ਹੈ।' ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਦਇਆ ਕਰ ਕੇ ਓਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਅਰਦਲੀ ਰੱਖ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਜੇ ਮਰਨ ਤਾਂ ਦੋਨੋਂ ਇਕੱਠੇ ਮਰਨ ਅਤੇ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਲਈ ਓਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਆਖੇ। ਕਰਣਾ ਰੱਬ ਦਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੰਗ-ਬੰਦੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਲਾ-ਪਰਵਾਹੀ ਵਿੱਚ ਫ਼ੌਜਾਂ ਦੀ ਸੁੱਧ ਲੈਂਦੇ ਭੁੱਲਰ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਫ਼ੌਜੀ ਨੇ ਗੋਲੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਏਸ ਨੂੰ ਨਾ ਲੱਗ ਕੇ ਮਾਈ ਦੇ ਲਾਡਲੇ ਪੁੱਤ ਅਰਦਲੀ ਨੂੰ ਜਾ ਲੱਗੀ। ਏਨੀ ਗੱਲ ਦੱਸ ਕੇ ਭੁੱਲਰ ਬੜਾ ਫੁਸਕ ਕੇ ਰੋਇਆ ਸੀ। ਰੋਪੜ ਨਹਿਰਾਂ ਤੋਂ, ਜਿੱਥੇ ਬੱਸ ਅੱਡਾ ਹੈ, ਓਸ ਮੋੜ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਸਤਲੁਜ ਉੱਤੇ ਬੰਨ੍ਹ ਵਾਲੇ ਬਰਾਜ ਵਾਲਾ ਪੁਲ ਲੰਘਣ ਤੱਕ ਇਉਂ ਰੋਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਇਹ ਘਟਨਾ ਕੱਲ੍ਹ ਵਾਪਰੀ ਹੋਵੇ। ਓਸ ਦਾ ਹਾਲ ਵੇਖ ਕੇ ਕੁਈ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਓਸ ਵਿੱਚ ਇਨਸਾਨੀ ਹਮਦਰਦੀ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਓਸ ਦੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਦਾ ਵਚਨ ਨਾ ਨਿਭਾ ਸਕਣ ਦਾ ਝੋਰਾ ਕਿਵੇਂ ਓਸ ਨੂੰ ਅੰਦਰੋਂ-ਅੰਦਰ ਖਾਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਏਨਾਂ ਮਾਰਮਿਕ ਮਾਹੌਲ ਸਿਰਜਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੰਚਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਕੁਈ ਵੇਖਣ ਵਾਲੀ ਅੱਖ ਸੁੱਕੀ ਨਾ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।

ਕਦੇ-ਕਦੇ ਭੁੱਲਰ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਡੂੰਘੀਆਂ ਦੱਬੀਆਂ ਸੱਧਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਘਰ ਚਾਹ ਪੀਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ (ਜੋ ਭੁੱਲਰ ਖ਼ਾਨਦਾਨ ਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਏਸ ਨਾਤੇ ਭੁੱਲਰ ਬੇਟੀ ਸਮਝਦਾ ਸੀ) ਨੂੰ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕੀਤੀ ਇੱਕ 'ਮਸ਼ਹੂਰ ਜੋਤਸ਼ੀ' ਦੀ ਪੇਸ਼ੀਨਗੋਈ ਦੱਸੀ। ਜੋਤਸ਼ੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਭੁੱਲਰ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਉੱਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਹੀ ਏਸ ਜਹਾਨ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕਰੇਗਾ। ਲੱਗੋਂ-ਵਾਲ-ਰਾਜੀਵ ਸਮਝੌਤਾ ਅਜੇ ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਮੰਤਰੀ ਰਿਹਾ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਬਰਨਾਲਾ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਬਾਪੜਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਰਾਜੀਵ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਸੀ 'ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਕਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ। ਉਸੇ ਅਪਨੇ ਮੰਤਰੀ ਮੰਡਲ ਮੈਂ ਲੈ ਲੇਨਾ।' ਜੋਤਸ਼ੀ ਜ਼ਿਕਰ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਏਨੀ ਪਹੁੰਚ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਬੜੀ ਅਪਣਤ ਨਾਲ 'ਭੁੱਲਰ ਅੰਕਲ' ਨੂੰ ਆਖਿਆ

ਸੀ, 'ਅੰਕਲ ਤੁਸੀਂ ਅਹੁਦਾ ਕਦੇ ਨਾ ਲੈਣਾ ਤਾਂ ਕਿ ਮਰਨ ਤੋਂ ਸਦਾ ਬਚੇ ਰਹੋ।' ਜਾਪਦਾ ਨਹੀਂ ਕਿ ਏਸੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਮੰਤਰੀ ਬਣਨ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ। ਖੈਰ! ਓਸ ਅਹੁਦਾ ਧਾਰਨ ਨਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਏਸੇ ਲਈ ਜਨਰਲ ਅੱਜ ਤੱਕ ਨੌ-ਬਰ-ਨੌ ਹੈ। ਬਰਨਾਲੇ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਫ਼ੌਤ ਹੋਈ ਨੂੰ ਵੀ ਸਦੀਆਂ ਬੀੜ ਚੁੱਕੀਆਂ ਹਨ।

ਹੁਣ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵਾਰਤਾ ਦਾ ਸਮਾਂ, ਸਬਾਨ, ਸੰਦਰਭ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਹੀ ਸਿਰਜਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਏਥੇ ਦੱਸਣੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ। 1983 ਦੀਆਂ ਗਰਮੀਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਦਿਨ ਭੁੱਲਰ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ ਓਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਓਸ ਨੇ ਅਤੇ ਓਸ ਦੇ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਨੇ ਇੱਕ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਤਾਬ ਬਾਹਰ ਦੇ ਲੋਕਾਂ, ਸਿੱਖਾਂ, ਗ਼ੈਰ-ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਲਿਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਓਸ ਨੂੰ ਵੇਖ ਲਵਾਂ ਅਤੇ ਏਸ ਸੰਦਰਭ ਨੂੰ ਮੁਖ ਰੱਖ ਕੇ ਸੁਝਾਅ ਦੇਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਹੋਰ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਬਣ ਸਕੇ। ਮੈਂ ਟਾਲਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ, 'ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਕੌਣ ਸਿਆਣਾ ਹੈ। ਜੋ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਵਧੀਆ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ' ਆਦਿ ਆਖਿਆ ਪਰ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣ ਸਕੀ। ਉਹ ਖਰੜਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਵੇਖਿਆ ਅਤੇ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੁਝਾਅ ਲਿੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਇੱਕ ਸੁਝਾਅ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਵੇਂ ਸਫ਼ੇ ਉੱਤੇ 'ਸਿਮਰਨ', 'ਸ਼ਕਤੀ' ਦੀ ਥਾਂਵੇਂ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੇ ਫ਼ਲਾਨੇ ਢੁਕਵੇਂ ਲਫ਼ਜ਼ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਇੱਕ ਜਗ੍ਹਾ ਪੰਨਾ ਦਸ ਉੱਤੇ ਲਫ਼ਜ਼ 'ਸਿੱਖ ਪੋਪ' ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜੋ ਸਿੱਖੀ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਗ਼ਲਤ ਸੀ। ਏਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵੀਹ ਕੁ ਸੁਝਾਅ ਮੈਂ ਹਾਸ਼ੀਏ ਵਿੱਚ ਕੱਚੀ ਪੈਨਸਿਲ ਨਾਲ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ। ਇਹ ਟਿੱਪਣੀਆਂ 9, 10, 20, 21, 22, 24, 26, 28, 30, 34, 37, 41, 45, 50 ਪੰਨਿਆਂ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਲਿਖੀਆਂ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਖਰੜਾ ਦੇਸ਼-ਧੌਰ ਦੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦਾ ਆਧਾਰ ਬਣ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮਿਸਲ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਏਸ ਖਰੜੇ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮੈਂ ਬੜੇ ਕੀਮਤੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਮੱਤ ਸੀ ਕਿ ਸੁਝਾਅ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਲੇਖਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਓਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਨਾਂਅ ਕਿਤਾਬ ਉੱਤੇ ਲਿਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਜੁਆਬ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰਾ ਨਾਂਅ ਬਤੌਰ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੇ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਫ਼ਲਾਨੇ ਨੇ ਖਰੜਾ ਪੜ੍ਹਿਆ, ਕੀਮਤੀ ਸੁਝਾਅ ਦਿੱਤੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕਈ ਅਸੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਏ। ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਲਿਖਣ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਦੇਣ ਦੇ ਅਸੀਂ ਆਭਾਰੀ ਹਾਂ। ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਇਹ ਮੰਨ ਲਿਆ।

ਜਦੋਂ ਕਿਤਾਬ ਛਪੀ ਤਾਂ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਓਸ ਨੇ ਮੂਲ ਲੇਖਕਾਂ ਸਮੇਤ ਮੇਰਾ ਨਾਂਅ ਏਸ ਪ੍ਰਸੰਗ ਵਿੱਚ ਲਿਖਿਆ ਕਿ 'ਅਸੀਂ..... ਦੇ ਅਭਾਰੀ ਹਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ।' ਏਨਾਂ ਲਿਖਣ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵੀ ਅਸਲ ਮੂਲ ਲੇਖਕਾਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁਮਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਮੈਨੂੰ ਲੇਖਕ ਲਿਖਿਆ ਵੀ ਨਾ ਗਿਆ। ਕਈ ਸਮਝਾਂ ਵਿੱਚ ਕਿੰਨੇ ਰੱਖਣੇ ਅਤੇ ਕਿੰਨੀਆਂ ਚੋਰ-ਮੋਰੀਆਂ

ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ! ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਚਲਾਕੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੇਹੱਦ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਧਾਰਮਕ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਠੇਸ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਸਾਰਿਆਂ ਉੱਤੇ ਦਰਜ ਹੋ ਗਿਆ। ਏਸ ਜੁਰਮ ਲਈ ਓਦੋਂ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਜਿਹੜੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਏਥੇ ਹਿੰਦ ਵਿੱਚ ਰਹਿਣਾ ਸੀ, ਝੱਟ ਜ਼ਮਾਨਤ ਕਰਵਾ ਲਈ। ਛਾਪਾਖਾਨਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਵੀ ਜ਼ਮਾਨਤ ਕਰਵਾ ਲਈ। ਚੰਦ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਾਨੂੰਨ ਬਦਲ ਗਿਆ।

ਮੈਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮਾ ਰਜਿਸਟਰ ਹੋਣ ਦਾ ਪਤਾ ਓਦੋਂ ਲੱਗਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਕਾਨੂੰਨ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਅਤੇ ਜੁਰਮ ਨੂੰ ਗ਼ੈਰ-ਜ਼ਮਾਨਤੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸੱਤ ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਪਾਰ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਲਈ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਸੰਭਾਵਨਾਵਾਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈਆਂ। **ਓਸ ਵੇਲੇ ਗੁਰਬਚਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਔਜਲਾ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦਾ ਪੁਲੀਸ ਮੁਖੀ ਸੀ। ਏਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਇੱਕ ਸਾਲ ਆਈ.ਪੀ.ਐਸ. ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਓਸ ਨੂੰ ਹੱਲ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਚਲਾ ਜਾਵਾਂ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਗ੍ਰਿਫ਼ਤਾਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕੀ ਹਸ਼ਰ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਇੱਕ ਵਿਆਹ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਵਿੱਚ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਛੱਡ ਕੇ ਪਿੰਡ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਔਜਲੇ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਘਰ ਖਾਲੀ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਚੁੱਕਿਆ ਹਾਂ।**

ਦੋ ਕੁ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਹਮਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵੇਖਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆਂ ਤਾਂ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਵਿੱਚ ਮੇਰੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਹੋਈ ਮਿਲੀ। ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ 'ਨੇਕ ਇਰਾਦਿਆਂ' ਦਾ ਓਸ ਖ਼ਬਰ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਪੂਰਾ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰੰਜ ਸੀ ਕਿ ਭੁੱਲਰ ਏਨਾਂ ਵੀ ਨਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਕਰ ਕੇ ਜ਼ਮਾਨਤ ਲੈਣ ਲਈ ਹੀ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ 11 ਜੂਨ 1984 ਦੀ ਇੰਡੀਅਨ ਐਕਸਪ੍ਰੈਸ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਜਾਲ ਬੜੀ ਤਰਕੀਬ ਨਾਲ ਵਿਛਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ, ਮੈਂ ਦੇਵਨੇਤ ਨਾਲ ਹੀ ਹੇਠੋਂ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਗਿਲੇ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਦਾ ਮੀਹ ਤਾਂ 'ਆਫ਼ਤੇ-ਜਾਂ' ਬਣ ਕੇ ਬਰਸਿਆ ਸੀ (ਅਬਰੇ-ਰਹਿਮਤ ਯੂੰ ਬਰਸਾ ਕਿ ਆਫ਼ਤੇ-ਜਾਂ ਬਨ ਗਇਆ)। ਸੁਰਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦੇ ਮਾਮੇ ਦੀ ਧੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਉੱਤੇ ਲੜਕੀ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਕਰਫਿਊ ਲੱਗਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੱਥੋਂ ਗਵਾ ਦੇਣਾ ਸੀ।

ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਇਹ ਯਕੀਨ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਓਸ ਦੀਆਂ ਕਰਤੂਤਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਡੂੰਘਾਈ ਨਾਲ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸੱਚਾ ਸੀ। ਓਸ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜੀ ਅਹੁਦੇ ਦੀ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਵਿੱਚ ਲੋੜੋਂ ਵੱਧ ਕਦਰ ਪੂਰਨ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਦੇ ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਵੱਡੀ ਰੁਕਾਵਟ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਤਾਂ ਸਮਝ ਦੀ ਕਮੀ ਸੀ। ਮਨ ਮੰਨਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਏਨੇ ਵੱਡੇ ਅਹੁਦੇ ਉੱਤੇ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਆਦਮੀ ਨਿਗੂਣੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ ਅਧੀਨ ਅਜੇ ਵੀ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੁਝ ਸਲਾਹ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਦੋਸਤ-ਮਿੱਤਰ ਵੀ ਅਜਿਹੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਪੱਕੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ। ਉਪਰੋਕਤ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਨੇ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਕਪਾਟ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ। ਮੈਂ ਹੌਲੇ-ਹੌਲੇ ਤੁਰਦਿਆਂ ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਵਿਰੋਧੀ ਬਣ ਗਿਆ। ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਮੱਤਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਭਾਂਪ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਸੁਲ੍ਹਾ-ਸਫਾਈ ਲਈ ਯਤਨ ਆਰੰਭ ਦਿੱਤੇ ਸਨ।

ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬ੍ਰਿਗੇਡੀਅਰ ਜੋਗੀ ਨੇ ਇੱਕ ਫ਼ੌਜੀ ਮਿਲਣੀ ਆਪਣੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਕਰਵਾਈ। ਓਥੇ ਧਾਰਨਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਇੱਕ ਫ਼ੌਜੀ ਅਫ਼ਸਰ ਦਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਸਿਵਲ ਦੇ ਅਫ਼ਸਰ ਦਾ ਗਠਜੋੜ ਕੌਮ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹੈ; ਏਸ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਾਰੇ ਬੜੇ ਸਿਆਣੇ ਅਫ਼ਸਰ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਨਿਤਾਰ ਕੇ ਨਾ ਆਖਿਆ, ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ। ਘੋਖ ਕਰ ਕੇ, ਮਸਲਾ ਨਿਤਾਰ ਕੇ, ਬੁਰੇ ਨੂੰ ਬੁਰਾ, ਚੰਗੇ ਨੂੰ ਭਲਾ ਆਖ ਕੇ, ਸੰਕੇ ਦੂਰ ਕਰ ਕੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਹਿਮਤ ਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰਨਾਲਾ ਓਥੇ ਦਾ ਓਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਫੇਰ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਪੱਤਰਕਾਰ ਨੇ ਇੱਕ ਅਜੇਹੀ ਮਿਲਣੀ ਆਪਣੇ ਘਰ ਖਾਣੇ ਉੱਤੇ ਕਰਵਾਈ। ਏਸ ਮਿਲਣੀ ਲਈ ਮੈਂ ਅੱਠ, ਦਸ ਉਹ ਨੁਕਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਭੁੱਲਰ ਦੀਆਂ ਬੱਜਰ ਕੁਤਾਹੀਆਂ ਅਤੇ ਕੌਮ ਲਈ ਘਾਤਕ ਸਮਝਦਾ ਸਾਂ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਹੋਈ ਅਤੇ ਮਸਲਾ ਫੇਰ ਓਥੇ ਦਾ ਓਥੇ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸੁਹਿਰਦ ਯਤਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਹੋਰ ਵੱਡਾ ਹੰਭਲਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਮਾਰਿਆ। ਓਸ ਨੇ ਵੀ ਸਾਨੂੰ ਦੋਨਾਂ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਸਾਂਝੇ ਦੋਸਤਾਂ ਸਮੇਤ ਰਾਤ ਦੇ ਖਾਣੇ ਉੱਤੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਮੈਂ ਓਥੇ ਵੀ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਵਾਲੀ, ਭੁੱਲਰ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ (ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ) ਬੱਜਰ ਕੁਤਾਹੀਆਂ ਦੀ, ਲਿਸਟ ਲੈ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਓਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਇਆ ਅਤੇ ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਓਸ ਨੂੰ ਆਇਆ-ਗਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਭੁੱਲਰ ਓਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ, ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ, ਕਾਫ਼ੀ ਭੜਕ ਪਿਆ। ਓਸ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਲਫਜ਼ ਆਖੇ : 'ਇਹ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਜਿੱਥੇ ਜਾਈਦਾ ਹੈ ਓਥੇ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਜਿਹਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਉ ਛੱਡੋ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਏਸ ਨਾਲ ਸੁਲ੍ਹਾ।' ਮੈਂ ਵੀ ਕੁਝ ਤਲਖ, ਢੁਕਵੇਂ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤੇ। ਆਖਰ ਸਾਰੇ ਡੂੰਘੇ ਪਾੜ ਉੱਤੇ ਪੋਚਾ ਮਾਰ ਕੇ ਉਠ ਗਏ।

ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਸੀ ਕਿ ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਰਾਬਤਾ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਕਾਰ ਪੱਖੀਆਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਜਾਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਏਸ ਮਿਲਣੀ ਤੋਂ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਅਦ ਹੀ ਏਸ ਤੱਥ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕਰਦਾ ਵੱਡਾ ਸਬੂਤ ਖੁਦ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਢਿੱਲੋਂ ਨੂੰ ਮਿਲ ਗਿਆ।

ਇਹ ਉਹ ਦਿਨ ਸਨ ਜਦੋਂ ਕਿ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਸਰਕਾਰੀ ਸ਼ਹਿ ਉੱਤੇ ਚਲਾਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਏਸ ਦਾ ਆਗਾਜ਼ ਬਾਬਾ ਵਿਰਸਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਵਕਤਾ ਬਣੀ ਬੀਬੀ ਨਿਰਲੇਪ ਕੌਰ। ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਯੋਗੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵਿੰਗੋ-ਟੇਢੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਏਵੇਂ ਹੀ ਡਾਕਟਰ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਬਲਬੀਰ ਨੇ ਵੀ।

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਇਹ ਸੇਵਾ ਇੱਕ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਆਸਰੇ ਚੱਲ ਰਹੀ ਸੰਸਥਾ ਦੇ ਮੁਖੀ ਨੇ ਨਿਭਾਈ। ਏਸ ਦਾ ਮੁਖੀ ਓਸ ਵੇਲੇ ਰਫ਼ਪਾਲ ਮਲਹੋਤਰਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਰਫ਼ਪਾਲ ਮਲਹੋਤਰਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲਵਾਂ। ਓਸ ਕੋਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲੇ ਨੂੰ ਹੱਲ ਕਰਨ ਦੇ ਕਈ ਗੁਰ ਹਨ। ਰਫ਼ਪਾਲ ਮਲਹੋਤਰੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਸਾ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸਾਂ। ਓਸ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਜਾਤੀ ਸਬੰਧ ਚੰਗੇ ਸਨ; ਦੋਸਤਾਨਾ ਸਨ ਪਰ ਡਾਕਟਰ ਤਿਵਾੜੀ ਵਾਂਗ ਹੀ ਮੈਂ ਓਸ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ। ਇਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਦਾ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਸੀ ਅਤੇ ਪੰਜ ਨੰਬਰ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਤਾਇਨਾਤ ਸੀ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਵੀ ਦੋ-ਢਾਈ ਸਾਲ ਰਿਹਾ ਸਾਂ। ਏਸ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਓਸ ਵੇਲੇ ਰਾਸ਼ਟ੍ਰੀਆ ਸਵਯੰ ਸੇਵਕ ਸੰਘ ਨਾਲ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਪੰਜਾਬ ਪ੍ਰਤੀ ਗਿਣੇ-ਚੁਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਮਝਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਸ਼ਸ਼ੋਪੰਜ ਵਿੱਚ ਸੀ ਕਿ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਾ, ਤਾਂ ਏਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਹੀ ਓਸ ਦੇ ਕੰਮ ਆਈ ਸੀ। ਏਸ ਨੇ ਇਹ ਆਖ ਕੇ ਓਸ ਨੂੰ ਹਮਲੇ ਲਈ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਤਿਹਾਸ, ਆਸਥਾ, ਧਾਰਮਕ ਜਜ਼ਬਾਤ ਆਦਿ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। 'ਵੈਸੇ ਵੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਹੈ ਕੀ? ਇਹ ਤਾਂ ਕੇਵਲ ਸੋਨੇ ਵਿੱਚ ਮੜੀ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਅਲਮਾਰੀ (ਗਲਿਦਦ ਬੋਕ ਚਾਸਟ) ਹੈ।'

ਮੇਰੇ ਲਈ, ਏਨਾਂ ਕੁਝ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ਰਫ਼ਪਾਲ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਉੱਤੇ ਯਕੀਨ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਆਖੇ ਬਿਨਾ ਆਪਣੀ ਅਸਮਰਥਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਜਨਰਲ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਭੁੱਲਰ ਤਾਂ ਨਿਹਕਲੰਕ ਸੀ। ਓਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੁਈ ਮਾੜਾ ਪੱਖ ਪੌਹਦਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਗੋਂ ਹਰ ਅਜਿਹੀ ਗਲਤੀ ਕਰਨ ਨਾਲ ਓਸ ਦਾ ਕੱਦ ਦੋ ਉਗਲਾਂ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਰਫ਼ਪਾਲ ਦੇ ਹਮਾਇਤੀਆਂ ਵਿੱਚ 18 ਸੈਕਟਰ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਨਵਜੀਤ ਸਿੰਘ ਵੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਸ ਟੋਲੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਝੰਡੇ ਲੈ ਕੇ ਨਾਲ ਨਿਸ਼ਾਨ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨੱਥੀ ਕਰ ਕੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਝੰਡਾ ਨਵਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਝੁਲਾਇਆ। ਓਸ ਨੂੰ ਫ਼ੌਜੀ ਤਰਜ਼ ਉੱਤੇ ਖੂਬ ਸਲਾਮੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਗਈਆਂ; ਧਾਰਮਕ ਮੱਤਭੇਦ ਭੁਲਾ ਕੇ ਸਾਰੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇੱਕ ਹੋ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਧੁੰਠਾਂਧਾਰ ਤਕਰੀਰਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਖ਼ਬਰਾਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛਪੀਆਂ।

ਦੂਜੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਵਾਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸੀ ਸੈਕਟਰ 19 ਦੀ ਮਾਰਕਿਟ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਤੁਰਨ ਲਈ ਬਣੇ ਵਰਾਂਡੇ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ

ਗੀਤਾ ਦੇ ਸਾਂਝੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਵਾਉਣਾ। ਇਹ ਇੱਕ ਨਿਹਾਇਤ ਅਜਬ ਕਿਸਮ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਸੀ। ਦੋਨਾਂ ਧਰਮ-ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਵਿੱਚ ਹੈ। ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਮੌਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਏਸ ਕਾਰਵਾਈ ਦਾ ਆਖਰੀ ਅਰਥ ਕੇਵਲ ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਇਹ ਐਸੇ ਦੌਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਸੀ ਜਿਸ ਦੇ ਭਰਪੂਰ ਪ੍ਰਗਟਾਵੇ ਅੱਜ ਤੱਕ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਦੇ ਮੰਦਰਾਂ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਲੰਗਾਹ ਗੀਤਾ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਇਕੋਤਰੀ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁਝ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਹੋਈਆਂ।

ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਗਰਿਮਾ ਵਿੱਚ ਏਨਾਂ ਵਾਧਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟਸ ਫ਼ੈਡਰੇਸ਼ਨ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਖ਼ਾਸ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਕਿ ਭੁੱਲਰ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਤਾਣ ਲਾ ਕੇ ਨਾਇਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਉਭਾਰਿਆ ਜਾਵੇ। ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਘਰ ਨੇੜੇ ਓਸ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪੰਨੂੰ ਦੀ ਕੋਠੀ ਸੀ ਜੋ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬੁਰਕੀਨੋ ਫ਼ਾਸੋ ਦਾ ਰਾਜਦੂਤ ਬਣਿਆ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਓਥੇ ਮਿਲਣੀ ਰੱਖ ਕੇ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਬਿਆਨ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਉਪਰਾਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਉਂ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿੱਚ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਮੁੜ ਸੁਰਜੀਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਹੱਥਕੰਡੇ ਇਹ ਅਪਣਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਓਹ ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਸੰਪੰਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਰਨਲ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਮੈਂ ਵੀ ਏਸ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ, ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਓਸ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੰਡ ਕੇ ਸਿੱਖ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਨਾ ਸੀ, ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਰਨਲ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਉੱਠੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਵਿਸਥਾਰ ਨਾਲ ਉਹਨਾਂ ਅਸੂਲਾਂ ਦਾ ਨਿਰੂਪਣ ਕੀਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਉੱਤੇ ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਸਖ਼ਤ ਇਤਰਾਜ਼ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਕਰਨਲ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ। ਡਾਕਟਰ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸਮੇਤ ਕਈ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਵੀ ਭੁੱਲਰ ਵਿਰੁੱਧ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ। ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਗਈ।

ਅਜਿਹੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੇੜੇ ਆ ਗਿਆ। ਓਸ ਨੇ ਸੰਤ ਲੋਗੋਵਾਲ ਕੋਲੋਂ ਇੱਕ ਪੱਤਰ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤ ਦੇ ਨਾਂਅ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਉੱਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਕਿਤਾਬਚੇ (Betrayal of Sikhs) ਦੇ ਸਬੰਧ ਵਿੱਚ ਮੁਕੱਦਮਾ ਦਰਜ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਤਿਆਰਾ ਕੱਸ ਲਿਆ। ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿ ਉਹ ਲੋਗੋਵਾਲ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉੱਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖ ਦੇਣ ਪਰ ਉਹਨਾਂ ਏਸ ਸੁਝਾਅ ਨੂੰ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤ ਲੋਗੋਵਾਲ ਨੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰੇਤ ਨੂੰ ਖ਼ਤ ਲਿੱਖ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ, ਪ੍ਰੋਫ਼ੈਸਰ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾ ਕੇ (ਹਮਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ) ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਹੱਕ ਵਿੱਚ ਉੱਭਰਨ ਵਾਲੀ ਲਹਿਰ ਨੂੰ 'ਸੁਖਾਵਾਂ' ਮੋੜ ਦੇਣ ਅਤੇ ਨਿਯੰਤਰਣ ਰੱਖਣ ਦੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ, ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਅਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਮੇਰੀ

ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਚੱਕ੍ਰਵਿਯੂਹ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਇਦ ਬੋਝਾ ਹੋਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਦੌਰੇ ਉੱਤੇ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਬਰਤਾਨੀਆ ਦੇ ਕਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਤਸਦੀਕ ਕੀਤਾ ਕਿ ਏਥੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਕੌਸ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਕਾਫੀ ਧਨ, ਗਹਿਣੇ ਆਦਿ ਇਕੱਠੇ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਓਥੇ ਕਾਫੀ ਸਮਾਂ ਇਹਨਾਂ ਆਪਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਵੱਡੇ ਸੰਮੇਲਨ ਵਿੱਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। **ਮੈਡੀਸਨ ਸਕੂਲੇਅਰ ਗਾਰਡਨ ਕਨਵੈਨਸ਼ਨ**, ਜਿਸ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸੀ, ਵਿੱਚ **ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਰੋਲ** ਰਿਹਾ। ਭਾਰਤ ਸਮੇਤ ਕਈ ਮੁਲਕਾਂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਏਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਿਰਕਤ ਕੀਤੀ। ਕੈਨੇਡਾ ਤੋਂ ਆਇਆ **ਅਜੈਬ ਸਿੰਘ ਬਾਗੜੀ** ਏਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬੁਲਾਰਿਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸੀ। ਓਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ ਪੂਰੇ ਧੜਲੇ ਨਾਲ ਪਰਗਟ ਹੋਇਆ **ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪਰਮਾਰ**। ਏਸ ਨੂੰ ਜਰਮਨੀ ਵਿੱਚ, ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਅੰਦਰ ਕੀਤੀਆਂ ਮਾਰ-ਧਾੜ ਦੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਲਈ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਕੈਦ ਕਰ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਰਮਨੀ ਨੇ ਅਚਾਨਕ ਏਸ ਨੂੰ ਰਿਹਾਅ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਤਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਹਾਣੀ ਏਥੇ ਦੱਸੀ ਜਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਦਹੇੜੂ ਦੇ ਖਾੜਕੂ ਪੁਲਿਸ ਮੁਕਾਬਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਠਾਣੇਦਾਰ ਦਾ ਬਿਆਨ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ ਅਤੇ ਓਥੋਂ ਦੌੜ ਜਾਣ ਵਿੱਚ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਓਸ ਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਉੱਤੇ ਲੱਗੀ ਮੁਹਰ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਨੇਪਾਲ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਮੀਦ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪਨਾਹ ਲੈਣ ਲਈ ਏਸ ਤੱਥ ਨੂੰ ਵਰਤ ਸਕੇਗਾ। ਜਰਮਨੀ ਨੇ ਫੇਰ ਵੀ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰ ਲਿਆ। ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਜੋ ਏਸ ਨੇ ਬਤੌਰ 'ਜ਼ਿੰਦਾ ਸ਼ਹੀਦ' ਦੇ ਆਪਣਾ ਕਿਰਦਾਰ ਨਿਭਾਉਣਾ ਸੀ ਓਸ ਨੂੰ ਡੱਕਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। **ਕੈਨੇਡਾ ਦੀਆਂ ਖੁਫੀਆਂ ਏਜੰਸੀਆਂ ਮੁਤਾਬਕ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦੇ ਰਿਸਰਚ ਐਂਡ ਅਨੈਲੇਸਿਸ ਵਿੰਗ (ਰਾਅ) ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਰ.ਐਨ.ਕਾਓ ਨੇ ਓਸ ਨੂੰ ਜਰਮਨੀ ਤੋਂ ਰਿਹਾਅ ਕਰਵਾਇਆ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸਿੰਘਾ ਮੈਡੀਸਨ ਸਕੂਲੇਅਰ ਗਾਰਡਨ ਦੇ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਜਾ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਨੇ ਆਲਮੀ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਸਿਰਜ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਜਜ਼ਬਾਤਾਂ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਲਾਉਣਾ ਸੀ ਜਾਂ ਪ੍ਰਵਾਨਤ ਅਮਨ ਦੇ ਰੰਗ ਵਿੱਚ ਰੰਗਣਾ ਸੀ।**

ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਬਾਗੜੀ ਉੱਤੇ ਏਅਰ ਇੰਡੀਆ ਦੇ ਕਨਿਸ਼ਕਾ ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਡੇਗਣ ਦਾ ਮੁਕੱਦਮਾ ਬਣ ਗਿਆ। ਓਸ ਸਬੰਧੀ ਸਫ਼ਾਈ ਪੱਖ ਵੱਲੋਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤੀ-ਮੋਟੀ ਖੋਜ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਮੇਰਾ ਇੱਕ ਕੰਮ ਸੀ ਬਾਗੜੀ ਦੇ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਦਿੱਤੇ ਭਾਸ਼ਣ ਦਾ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਉਲੱਥਾ ਕਰਨਾ। ਓਸ ਸਬੰਧੀ ਮੈਨੂੰ ਮੀਟਿੰਗ ਦੀ ਕਾਰਵਾਈ ਦੀ ਫਿਲਮ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਓਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਤੋਂ ਗਿਆ ਲੋਕ-ਧੁਨਾਂ ਦਾ ਗਵੱਈਆ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਸੀ। ਓਸ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਭਾਸ਼ਣ ਕੰਨ ਖੋਲ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। 'ਤੁਸੀਂ ਮੰਚ ਉੱਤੇ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਵਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋ।' ਓਸ ਨੇ ਆਖਿਆ 'ਮੈਂ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿ ਏਸ ਸਭਾ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਓਹਨਾਂ ਕੌਗਰਸੀ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਭਰਮਾਰ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ

ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।'

ਓਸ ਨੇ ਸੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਮੰਚ ਦੇ ਦੋਨੋ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਲੋਕ ਓਹੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸ ਨਾਲ ਇੱਕ-ਮਿੱਕ ਹੋਣਾ ਝੁਠਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਅਜਿਹਿਆਂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ **ਵੱਡੀ ਮੱਛੀ ਸੀ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ**। ਓਥੇ ਇਹ ਨੰਗੀਆਂ ਤਲਵਾਰਾਂ ਦੀ ਛਾਂਵੋਂ ਆਇਆ। ਏਸ ਨੇ ਖੂਬ ਮਜਮਾ ਲਾਇਆ ਅਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚੋਂ ਕਾਫੀ ਧਨ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਆਮ ਇਲਜ਼ਾਮ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਦੂਸਰੇ ਸਹਿਯੋਗੀਆਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹ ਧਨ ਹੱਤਭ ਲਿਆ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਨਾ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਵਾਪਸ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਵੀ ਏਸ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। **ਜਦੋਂ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਓਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਉੱਥੇ ਵੱਡਾ ਗ਼ਬਨ ਕਰ ਕੇ ਆਇਆ ਹੈ।** ਤਨਜ਼ੀਮ ਦੀ ਕੇਂਦਰੀ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ 'ਮੈਂ ਏਸ ਨੂੰ ਚਾਰਜਸ਼ੀਟ ਵੀ ਕੀਤਾ ਸੀ'। ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋਸ਼-ਪੱਤਰ ਦੀ ਨਕਲ ਵੀ ਦਿੱਤੀ, ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਰ ਥਾਂਈ ਵੀ ਵੰਡੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਏਨਾਂ ਕੁ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇੱਕ ਸਾਂਝਾ ਖਾਤਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਓਸ ਆਦਮੀ ਨੇ ਏਸ ਨੂੰ ਦੱਸੇ ਬਿਨਾ ਪੈਸੇ ਕਢਾ ਕੇ ਵਰਤ ਲਏ ਸਨ। ਏਸ ਨੇ ਇੱਕ-ਦੋ ਵਕੀਲਾਂ ਨਾਲ ਮੁਕੱਦਮਾ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ। ਕਿਉਂਕਿ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ ਏਸ ਲਈ ਮੁਕੱਦਮਾ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਕੀਲ ਨੇ ਦੱਸੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਸ਼ਵਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਰਕਮ ਬਾਰੇ ਏਨਾਂ ਕੁ ਪਤਾ ਚੱਲਿਆ ਕਿ 'ਕਾਫੀ ਵੱਡੀ' ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਏਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਜਾਣਨ ਦੀ ਚਾਹ ਹੋਵੇ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਖੋਜਬੀਨ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਕੰਨੀ ਪਿਆ, ਓਨੋਂ ਕੁ ਨੂੰ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਲੋੜ ਲਈ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ।

ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਦੀ ਮਾਲੀ ਹਾਲਤ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਏਨਾਂ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਹੁਤ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇੱਕ ਵੇਰ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਖਾਣੇ ਦਾ ਬਿੱਲ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਏਸ ਨੇ ਹੱਥ ਕਮੀਜ਼ ਦੀ ਜੇਬ ਵੱਲ ਵਧਾਇਆ ਤਾਂ ਜਨਰਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕਰਨਲ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਏਸ ਵੱਲ ਵੇਖ ਕੇ ਮਸ਼ਕਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ ਮੁਸਕਰਾਉਣ ਲੱਗੇ। ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਸੌ ਰੁਪਏ ਦਾ ਨੋਟ ਜੇਬ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਿਆ ਪਰ ਉਹ ਪਾਟਿਆ ਹੋਣ ਕਾਰਣ ਵਰਤਿਆ ਨਾ ਜਾ ਸਕਿਆ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਦੋਨਾਂ ਫ਼ੌਜੀਆਂ ਕੋਲੋਂ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਪਾਟੇ ਨੋਟ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਰਹੱਸ ਤੋਂ ਪਰਦਾ ਲਾਹਿਆ। **ਭੁੱਲਰ ਇੱਕ ਪਾਟਿਆ ਨੋਟ ਰੱਖਣ ਅਤੇ ਏਸ ਮੰਤਵ ਲਈ ਵਰਤਣ ਲਈ ਦੋਸਤਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਵਿੱਚ ਚਿਰੋਕਣਾ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।**

ਓਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਓਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਆਮ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਵਿੱਚ ਕਈ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਓਸ ਦੀ ਜੱਦੀ ਜਾਇਦਾਦ ਨਾ ਹੋਣ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ

ਅਸੀਂ ਦੋਨੋਂ ਓਧਰੋਂ ਲੰਘਦੇ, ਓਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਢੱਪੜੀ ਵੀ ਹੋ ਕੇ ਆਏ ਸੀ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਏਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੜਕ ਤੋਂ ਦਿਸਦਾ ਇੱਕ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ 15 ਜ਼ਰਬ 20 ਕੁ ਫੁਟ ਦਾ ਚੁਬਾਰਾ ਮਸਤੂਆਣੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਸਕੂਲ ਦੀ ਛੱਤ ਉੱਤੇ ਵਖਾਇਆ ਸੀ। ਓਸ ਦਾ ਆਖਣਾ ਸੀ ਕਿ ਓਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਬਚਪਨ ਏਸ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿੱਚ ਬੀਤਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਓਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਮਾਇਆ ਵੱਲੋਂ ਏਨੇ ਉਪਰਾਮ ਸਨ ਕਿ 'ਕਈ ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੰਤ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਆਖਦੇ ਸਨ।' ਵਿਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਰਨੈਲ ਦਾ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਵੀ ਆਮ ਮੱਧ-ਵਰਗੀ ਘਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਵਰਗਾ ਸੀ।

ਹੁਣ ਵਿਦੇਸ਼ੋਂ ਪਰਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰੀਏ! ਕੁਝ ਦੋਸਤਾਂ ਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਮੈਂ ਸਿਰਮੌਰ ਕਵੀ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਬੂਬ ਨੂੰ ਇੱਕ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਉਸ ਦੀ ਮਹਾਂਕਾਵਿ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਿਲਦ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਭੇਟ ਕਰਨ ਲਈ ਸਮਾਗਮ 30 ਜਨਵਰੀ 2000 ਨੂੰ ਰਚਾਇਆ। ਦੋਸਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡੀਆਂ ਉਮੀਦਾਂ ਸਨ, ਬਹੁਤੇ ਵਾਅਦੇ ਭੁੱਲ ਗਏ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਇੱਕੋ ਆਦਮੀ ਉੱਤੇ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਭੇਜੀ ਕਿ ਓਸ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਪੈਸੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਵੀ ਮਹਿਬੂਬ ਵਾਲੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਸਹਿਯੋਗੀ ਸਰਦਾਰ ਹਰਸਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਏਸ ਦੇ ਘਰ ਭੇਜਿਆ ਤਾਂ ਏਸ ਨੇ ਪੱਚੀ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਏ ਦੇ ਕੇ ਓਸ ਰਕਮ ਵਿੱਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ। ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਹਰਸਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਓਸ ਨੇ 'ਸੰਗਤ ਦੇ ਪੈਸੇ ਨਾਲ' ਇੱਕ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਟ੍ਰਸਟ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਹੈ। 'ਮੈਂ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਕਈ ਥਾਂਈ ਵੱਡੀਆਂ ਰਕਮਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਪ੍ਰਯੋਜਨ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਏਨੇ ਕੁ ਪੈਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਦੇਣੇ ਸਨ? ਵਿਦੇਸ਼ੋਂ ਪਰਤੇ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਅਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਭੁੱਲਰ ਦੇ ਰਹਿਣ-ਸਹਿਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਬਹੁਤ ਫਰਕ, ਵੇਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਵੇਖਿਆ।

ਏਸ ਘਟਨਾ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇੱਕ ਵਾਰ ਭੁੱਲਰ ਮੈਨੂੰ ਆ ਕੇ ਮਿਲਿਆ। ਓਸ ਨੇ ਇੱਕ ਆਪਣੀ ਜੀਵਨੀ ਦਾ ਖਰੜਾ ਅਤੇ ਇੱਕ ਤਸਵੀਰਾਂ ਦੀ ਐਲਬਮ ਮੈਨੂੰ ਦੇ ਕੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਏਸ ਨੂੰ ਜਿਵੇਂ ਚਾਹਵਾਂ ਛਾਪ ਲਵਾਂ। ਓਸ ਨੇ 'ਖਰਚਾ' ਆਦਿ ਦੇਣ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਟਰਸਟ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਉਹ ਕੌਮੀ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦੱਸਦਾ ਸੀ, ਦਾ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਵੇਖੀ। ਓਸ ਵਿੱਚ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਲਈ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਆਪਣੇ ਗੁਣਗਾਨ ਹੀ ਸਨ। ਜਾਂ ਕਈ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਭਰ ਕੇ ਕੋਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਪਰਤਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੁਝ ਮੀਹਨੇ ਭੁੱਲਰ ਕਿਤੇ ਗੁੰਮਨਾਮ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਿਤਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭਾਰਤ ਆਇਆ ਸੀ। ਓਸ ਗੁੰਮਨਾਮੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਚਾਨਣ ਕਿਤਾਬ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਵਿਰੋਧੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਲਗਾਏ ਗਏ ਇਲਜ਼ਾਮਾਂ ਦਾ ਵੀ ਕੁਈ ਜ਼ਿਕਰ ਜਾਂ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਕੌਮੀ ਮਸਾਇਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ, ਸੰਭਵ ਹੱਲ ਆਦਿ ਸੀ। ਓਸ ਦੇ ਛਪਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਪਸ਼ਟਤਾ ਆਉਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹ ਕਿਤਾਬ ਛਪ ਵੀ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕੌਮੀ ਮਕਸਦ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਵਰਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ।

ਇੱਕ ਇਲਜ਼ਾਮ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਉੱਤੇ ਖੁਦ ਲਗਾਇਆ ਅਤੇ ਓਸ ਦਾ ਜੁਬਾਨੀ ਜੁਆਬ ਵੀ ਉਹ ਖੁਦ ਦੇ ਗਿਆ। 'ਕਈ ਬਾਹਲੇ ਗਰਮ-ਖਿਆਲੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਦਬੋਚ ਲਏ। ਮੈਂ ਬੜਾ ਹੈਰਾਨ! ਇੱਕ ਪੁਲਿਸ ਅਫਸਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਐਸੇ-ਐਸੇ ਯੰਤਰ ਹਨ ਜੋ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਵੀ ਮੀਲਾਂ ਤੋਂ ਸੁਣ ਲੈਂਦੇ ਹਨ।'

ਕੁਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਮੈਂ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਬਾਰੇ ਏਨਾਂ ਕੁ ਹੀ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ। ਏਸ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦੀ ਬਿਨਾ ਉੱਤੇ ਮੈਂ ਓਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸੱਚ, ਧਰਮ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਨ ਵਾਲਾ ਆਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਨਾ ਖ਼ਾਲਸਾ ਉਦੇਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਵਾਲਾ ਜਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਵਿੱਚ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲਾ। ਓਸ ਦੀ ਛਬੀ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪੰਥ-ਵਿਰੋਧੀ ਦੀ ਬਣ ਕੇ ਉੱਭਰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਮਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦਾ ਅਤੇ ਏਸ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਨੂੰ ਫੋਕੀ ਹੱਲਾ-ਸ਼ੇਰੀ ਦੇ ਕੇ ਬਲਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚ ਝੋਕ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਾਪਦਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸੇਵਾਵਾਂ ਬਦਲੇ ਕਿਸੇ ਪਾਸੋਂ ਮੁੱਲ ਵੱਟਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਕਾਇਲ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ ਅਤੇ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਹਰ ਉੱਚੀ ਇਖਲਾਕੀ ਕਦਰ-ਕੀਮਤ ਤੋਂ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਦੂਰੀ ਉੱਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਸਿਆ। ਪਾਠਕ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਆਪਣਾ ਮੁਲਾਂਕਣ ਆਪੇ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਿਹਤਰ ਰਹੇਗਾ।

ਇੱਕ ਸਵਾਲ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਖਲਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੇ ਆਗੂ ਜੋ ਪਾਰਖੂ ਅੱਖ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰੱਖਦੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਖੋਜਬੀਨ ਲਈ ਕੁਈ ਪੁਖਤਾ ਇੰਤਜ਼ਾਮ ਕਿਉਂ ਨਾ ਕੀਤਾ?

ਜੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਭੁੱਲਰ ਅਤੇ ਓਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਮੇਰੇ ਗਲ ਮੜ੍ਹ ਗਏ ਸਨ ਓਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਵੀ ਕਹਿਣਯੋਗ ਹੈ ਪਰ ਕਦੇ ਫੇਰ। ਏਥੇ ਏਨਾਂ ਹੀ ਕਾਫ਼ੀ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੀ ਪੈਰਵੀ ਲਈ ਕੁਈ ਵਕੀਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਹੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੀ ਖੱਜਲ-ਖੁਆਰੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਭੁਲੇਰ ਦੀ ਸਿਫ਼ਾਰਸ਼ ਉੱਤੇ, ਅਕਾਲੀ ਪੱਖੀ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ, ਵਕੀਲ ਗੁਰਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਪੇਸ਼ ਹੋਇਆ। ਕੇਂਦਰੀ ਸਰਕਾਰ ਦਾ ਵਕੀਲ ਸੀ ਆਨੰਦ ਸਰੂਪ ਜਿਸ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਜੱਜ ਕੇ.ਐਸ. ਭੱਲਾ ਨੂੰ ਅਪ੍ਰਸੰਗਿਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਕਰ ਕੇ ਏਨਾਂ ਨਾਰਾਜ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ 5 ਅਸਗਤ 1988 ਨੂੰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਦੇਣ ਲਈ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਹੋ ਗਿਆ। 8 ਅਗਸਤ 1988 ਨੂੰ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜੱਜ ਨੇ ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਜ਼ਮਾਨਤ ਮਨਜ਼ੂਰ ਕਰ ਲਈ। ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਜਨਰਲ ਭੁੱਲਰ ਨੇ ਵਾਪਸ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਓਸ ਦੀ ਆਮਦ ਤੋਂ ਬੋਝਾ ਸਮਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮਾ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਿਆ। ਮੁਕੱਦਮਾ ਓਸ ਲਈ ਤਾਂ ਬਣਾਇਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ।

ਅਰਥ ਕਿ ਅਨਰਥ? (ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਮਹਾਤਮ)

ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ
ਨੋਟਿੰਘਮ ਇੰਗਲੈਂਡ

੧੯੭੦-੭੧ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸਟਰੂਡ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕਰਨ ਲਈ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਸਟਰੂਡ, ਰੋਚੈਸਟਰ, ਡਾਰਟਫੋਡ, ਬੈਲਬਰੀਆਰ ਅਤੇ ਵੂਲਿਚ ਆਦਿਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇ ਗੁਰਦਵਾਰੇ ਨਹੀਂ ਬਣੇ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿੱਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬੀੜ ਅਤੇ ਪਾਠੀ ਗਰੇਵਜੈਡ (ਕੈਂਟ) ਤੋਂ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਲਈ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਅਸੀਂ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਮਾਇਆ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਾਂ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋ ਸਿੰਘ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠਕ ਵਿੱਚ ਆਰਾਮ ਕਰਨ ਲਈ ਅਤੇ ਚਾਹ ਪਾਣੀ ਛਕਣ ਲਈ ਆ ਬੈਠੇ। ਅਜੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਕੁ ਮਿੰਟ ਹੀ ਹੋਏ ਸਨ ਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਕੁੱਝ ਰੌਲਾ ਜਿਹਾ ਪੈਣ ਲਗ ਪਿਆ ਅਤੇ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਇਹ ਰੌਲਾ ਹੋਰ ਵੀ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ। ਆਖਰ ਸਾਡਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਅਤੇ ਅੱਗ ਬਗੋਲਾ ਹੋਈ ਇੱਕ ਮਾਈ ਘਰ ਵਾਲੀ ਮਾਈ ਨਾਲ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋਈ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੁੱਸੇ ਵਿੱਚ ਸੀ ਅਤੇ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਸਹੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਹਾਤਮ (ਪੁੰਨ) ਨਹੀਂ ਮਿਲੇਗਾ। ਅਸੀਂ ਸਮਝਾਉਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਕਿ ਬਾਣੀ ਸਮਝਣ ਲਈ ਹੈ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਲਈ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਰਸਮ ਦੱਸੀ ਗਈ ਹੈ ਪਰ ਉਹ ਮਾਈ ਕਿੱਥੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਪਰਵਾਰ ਵੀ ਸਾਰਾ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਉਸ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿੱਚ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਖਰ ਫੈਸਲਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਇਹ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਚਾਲੂ ਰਹੇ ਅਤੇ ਨਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਹੋਰ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜੋ ਪੂਰਨ ਰੀਤਾਂ ਰਸਮਾਂ ਨਾਲ ਹੋਵੇ। ਮਾਈ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਅਸੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਅੱਜ ਜਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਸਵੇਰ ਤਕ ਕੋਰਾ ਘੜਾ, ਖੰਮਣੀ, ਨਾਰੀਅਲ, ਲਾਲ ਕਪੜਾ, ਧੂਫ, ਕੱਕਾ ਰੇਤਾ, ਦੇਸੀ ਘੀ ਅਤੇ ਜੋਤ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਮਾਈ ਦੀ ਦੱਸੀ ਰੀਤੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਠ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਇਹ ਵਸਤਾਂ ਨਾ ਮਿਲਣੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਈਆਂ ਪਰ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਚੇਲੀ ਉਹ ਮਾਈ ਮੁੜ ਮੂੰਹ ਵਖਾਉਣ ਨਾ ਆਈ ਅਤੇ ਪਰਵਾਰ ਨੇ ਸਾਡੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਪਾਇਆ ਭੋਗ ਹੀ ਪਰਵਾਣ ਕਰ ਲਿਆ।

ਪਿੱਛਲੇ ਸਾਲ ਪੰਜਾਬ ਆਇਆ ਤਾਂ ੪੦ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੀ ਇਹ ਯਾਦ ਫੇਰ ਤਾਜ਼ਾ ਹੋ ਗਈ। ਸਾਡੇ ਗਵਾਂਢ ਇੱਕ ਵੀਰ ਨੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਰਖਵਾਇਆ ਜਿਸ ਲਈ ਕਿਸੇ "ਮਿੱਠਾ ਬਾਬਾ" ਨਾਂ ਦੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਹਰਿਆਣੇ ਤੋਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਬਾਬਾ ੨੦ ਕੁ ਲਾਲ ਚੋਲਿਆਂ ਅਤੇ ਧੋਤੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਜੱਥੇ ਨਾਲ ਪੂਰੇ ਜਾਹੇ ਜਲਾਲ ਨਾਲ ਨਰਸਿੰਘੇ ਬਜਾਉਂਦਾ ਆਇਆ। ਇੱਕ ਬੈਠਕ ਨੂੰ ਧੋ ਕੇ ਉਸ ਵਿੱਚ ਗੁੱਗਲ ਦੀ ਧੂਫ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਵਾਲੀ ਬੈਠਕ ਦੇ ਬਾਹਰ ਅੱਡੇ ਅੱਡ ਦਰਖਤਾਂ ਦੇ ਸੱਤ ਪੱਤੇ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਬੋੜ੍ਹ, ਪਿਪਲ ਅਤੇ ਨਿੰਮ ਦੇ ਪੱਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ) ਖੰਮਣੀ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹ ਕੇ ਲਟਕਾਏ ਗਏ। ਇੱਕ ਥਾਲ ਵਿੱਚ ਦੀਵੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਆਰਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ ਤੇ ਸੰਗਤ ਪਾਸੋਂ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਪਰਵਾਰ ਤੋਂ) ਇਸ ਵਿੱਚ ਮਾਇਆ ਰਖਵਾਈ ਗਈ। ਵੱਡੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾ ਕੇ ਪਾਠ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਥਾਪੇ ਤਿੰਨ ਸਾਧ (ਸ਼ਾਇਦ ਬ੍ਰਹਮਾ, ਵਿਸ਼ਨੂ ਤੇ ਸ਼ਿਵਜੀ ਹੀ ਹੋਣ) ਪਾਠੀ ਸਨ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਾਠ ਕਰਨ, ਧੂਫ ਲਾਉਣ ਜਾਂ ਪ੍ਰਸਾਦ (ਜੋ ਉਹ ਆਪਣੀ ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ) ਵਰਤਾਉਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਾਠ ਦੀ ਸਮਾਪਤੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਰਣ ਸਿੰਘੇ ਬਜਾਏ ਗਏ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਆਰਤੀ ਕਰਕੇ ਦੀਵਿਆਂ ਵਾਲਾ ਥਾਲ ਸੰਗਤ ਵਿੱਚ ਘੁਮਾਇਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਵਲੋਂ ਕਾਫੀ ਸਾਰੀ ਮਾਇਆ ਇਸ ਥਾਲ ਵਿੱਚ ਭੇਟਾ ਕੀਤੀ ਗਈ।

ਸੰਗਤ ਦੀਵਿਆਂ ਦੇ ਧੂਏਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਲ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਮੂੰਹ ਧੋਈਦਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਵੱਡੇ ਬਾਬਾ ਜੀ (ਜੋ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕਾਫੀ ਭਾਰੇ ਸਨ) ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲਗੇ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਪਰਵਾਰ ਉੱਪਰ ਭਗਵਾਨ ਨੇ ਕਿਰਪਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਅਠਸਠ (੬੮) ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਪੁੰਨ ਲੱਗੇ ਗਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਭ ਕਾਰਜ ਰਾਸ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਪਰਵਾਰ ਵੱਲੋਂ ਅਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਸੰਗਤਾਂ ਵਲੋਂ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਤੇ ਸਿੱਧੀਆਂ ਧਾਰਨਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦੇ ਚੋਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਇਆ ਨਾਲ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਕੁੱਝ ਪਰਵਾਰਾਂ ਨੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਖੇ ਵੀ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਜੋ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਪਰਵਾਣ ਤਾਂ ਕਰ ਲਈ ਪਰ ਨਾਲ ਹੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਪਾਠ ਲਈ ਸੁਭ ਸਮਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਆਪ ਫੇਨ ਕਰ ਕੇ ਦੱਸਣਗੇ ਕਿ ਪਾਠ ਕਿਸ ਸੁਭ ਮਹੂਰਤ ਵਿੱਚ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੀ ਵਿਦਾਇਗੀ ਵੇਲੇ ਕਾਫੀ ਇਕੱਠ ਹੋ ਗਿਆ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਤੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਵਾਲਿਆਂ (ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਮਾਈਆਂ) ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਔਖੇ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਉਪ੍ਰੰਤ ਬਾਬਾ ਜੀ ਫੇਰ ਆਉਣ ਦਾ ਵਚਨ ਦੇ ਕੇ ਰਣਸਿੰਘੇ ਬਜਾਉਂਦੇ ਵਿਦਾ ਹੋ ਗਏ।

ਮੈਂ ਭੋਗ ਉਪ੍ਰੰਤ ਅਜੇ ਘਰ ਪੁੱਜਾ ਹੀ ਸਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਮਿੱਤਰ ਸਰਦਾਰ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਿਲਣ ਲਈ ਆ ਗਏ । ਇਹ ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ । ਇਹ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਹਨ ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਘੱਟ ਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹਨ । ਉੱਝ ਕੁੱਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਮੇਲੇ ਉੱਪਰ ਵੀ ਲੈ ਗਏ ਸਨ ਜਿਸ ਦਾ ਮੈਂ ਖੂਬ ਆਨੰਦ ਮਾਣਿਆ ਸੀ । ਗੱਲਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, " ਸੁਰਜੀਤ ਯਾਰ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਹੁਣ ਨਿੱਘਰ ਹੀ ਗਿਆ ਹੈ । ਇੱਥੇ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਭਾਵੇਂ ਜਿੰਨਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲੈਣ ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਨਹੀਂ ਮੁੱਕਣੇ " ਸੁਰਜੀਤ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, " ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿਹੜਾ ਕੁਫਰ ਟੁੱਟ ਪਿਆ ? ਸਾਡਾ ਦਮ ਲੰਮਾ ਹੈ ਅਸੀਂ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਹੌਸਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ "। ਮੈਂ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗਵਾਂਢ ਵਿੱਚ ਹੋਏ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਰਤਾ ਸੁਣਾਈ । ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਸਭ ਕੁੱਝ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, "ਅਸੀਂ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਲੋਕ ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿੱਚ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ । ਅਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਇੱਥੇ ਜਾ ਕੇ ਸਮਾਂ ਨਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਮਿਲਦਾ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ । ਜਿੰਦਗੀ ਐਨੀ ਲੰਮੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਅਜਾਈ ਗੰਵਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ ।" ਮੈਂ ਕਿਹਾ, " ਜੇ ਕਰ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹੇ ਥਾਵਾਂ (ਪਾਠਾਂ ਅਦਿਕ ਤੇ) ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਵੋਗੇ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦਾ, ਜੋ ਅਨਪੜ੍ਹ ਤੇ ਵਹਿਮੀ ਸਾਧਾਂ ਸੰਤਾਂ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ ਭਰਮਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈ ਰਹੇ ਹਨ ਸੁਧਾਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਵੇਗਾ?" ਸੁਰਜੀਤ ਖਚਰੀ ਜਿਹੀ ਹਾਸੀ ਹੱਸਿਆ ਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, "ਅਜਿਹੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅੰਨ੍ਹਿਆਂ ਲਈ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਲੋਕਾਂ ਕੋਲੋਂ ਸੁਧਾਰ ਲਿਆਉਣ ਦੀ ਆਸ ਰਖਦੇ ਹਾਂ । ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਹਰਦਵਾਰ ਦੇ ਪੰਡਿਆ ਵਾਂਗ ਸੁਰਜ ਨੂੰ ਪੂਰਬ ਵੱਲ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਖੜ੍ਹਣਾ ਹੈ ਜਾਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਵਾਂਗ ਪੱਛਮ ਵਲ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ (ਭਾਵ ਤਰਕਸ਼ੀਲਾਂ ਨਾਲ) ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਕੇ ਡਟਣਾ ਹੈ ? ਅੱਜ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਇਆ ਕਿ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਸਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਤਰਕਸ਼ੀਲ ਹਨ । ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਤੇ ਕਿਹਾ, "ਗੱਲ ਪਾਣੀ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਛੁਪੇ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੀ ਸੀ । ਜੇ ਅੱਜ ਇੱਕੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਅੰਧ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਾ ਇਹੋ ਹਾਲ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਕਦੀ ਨਾ ਕਦੀ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਨਾਲ ਰਲਾ ਹੀ ਲੈਣਾ ਹੈ ।" ਇਨ੍ਹੇ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਚਾਹ ਲੈ ਆਈ ਅਤੇ ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਏ ।

ਇੱਧਰਲੀਆਂ ਉੱਧਰਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬਾਅਦ ਅਚਾਨਕ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਸਾਡਾ ਰੁੱਖ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਵਲੋਂ ਮੁੜ ਪਿਆ । ਹੁਣ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਅਪਣਤ ਜਿਹੀ ਵਾਲੇ ਲਹਿਜੇ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ, "ਯਾਰ

ਇੱਕ ਗੱਲ ਦੱਸ । ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਬਥੇਰੇ ਕੀਤੇ ਹੋਣਗੇ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਕੀ ?" ਮੈਨੂੰ ਸੁਰਜੀਤ ਦਾ ਇਹ ਸਵਾਲ ਕੁੱਝ ਚੁਭਿਆ ਪਰ ਮੈਂ ਹਸਦਿਆ ਕਿਹਾ, " ਕਦੇ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਖ਼ਜ਼ਾਨੇ ਬਾਰੇ ਵੀ ਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚ ਦਸਦਾ ਫਿਰਦਾ? ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਇਸ ਨੂੰ ਬਿਆਨ ਕਰਨਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ?" ਸੁਰਜੀਤ ਕਿੱਥੇ ਰੁਕਣ ਵਾਲਾ ਸੀ ਫੇਰ ਬੋਲ ਉੱਠਿਆ, " ਚਲੋ ਇਹ ਗੱਲ ਛੱਡੋ। ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਬਾਬੇ ਤੋਂ ਸੁਣਿਆ ਹੈ ਕਿ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਪੁੰਨ ੬੮ ਤੀਰਥਾਂ ਜਿੰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ । ਕੀ ਤੁਸੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਇਹ ੬੮ ਤੀਰਥ ਕਿਹੜੇ ਹਨ ਤੇ ਇਹ ਪੁੰਨ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਬਣਦਾ ਹੈ ? " ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਹੱਸ ਪਏ । ਮੈਂ ਹਸਦਿਆ ਕਿਹਾ, "ਯਾਰ ਬਾਬੇ ਨੇ ਗੱਪ ਮਾਰੀ ਸੀ ੬੮ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ । ਇਨ੍ਹਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਰੋਟੀ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਪਾਂ ਤੇ ਚੱਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਲੋਕ ਆਪੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।" "ਯਾਣੀ ਤੁਸੀਂ ਧਰਮ ਵਿੱਚ ਗੱਪਾਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਅਤੇ ਵਹਿਮ ਫੈਲਾ ਕੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤੇ ਪਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਵੀ ਕੁੱਝ ਕਹਿਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ " ਸੁਰਜੀਤ ਬੋਲਿਆ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ, "ਮੇਲੇ ਵਿਚ ਚੱਕੀ ਰਾਹੇ ਦੀ ਕਿਸ ਨੇ ਸੁਣਨੀ ਸੀ ?" "ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤਾਂ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਾਦੂ ਟੂਣੇ, ਮੰਤ੍ਰ ਜੰਤ੍ਰ, ਜਨੇਊ, ਸਰਾਧ, ਪੁੱਛਾਂ, ਭੂਤਾਂ ਪ੍ਰੋਤਾਂ, ਫੋਕਟ ਧਰਮ ਕਰਮ, ਠੱਗੀ, ਬੇਈਮਾਨੀ, ਪਾਖੰਡ ਅਤੇ ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਆਦਿਕ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਧਰਮ ਹੱਥ ਖੜ੍ਹੇ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ । ਜੇ ਅਸੀਂ ਬਾਬੇ ਨਾਨਕ ਦੇ ਸਚੇ ਸਿੱਖ ਬਣ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੱਸੇ ਰਾਹ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹ ਸੇਵਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਨਾਸਤਕ ਆਖ ਕੇ ਕਿਉਂ ਭੰਡਦੇ ਹੋ?" "ਨਾਸਤਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਤੁਸੀਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ" ਮੈਂ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ। "ਚਲੋ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ ਹੋ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਕਰਨ ਲਈ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਵੀ ਕਰਦੇ ਹੋ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਹਾਡੇ ਮਸ਼ੀਨੀ ਸਪੀਡ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ? ਜੇ ਕਰ ਕਿਸੇ ਕਪਾਹ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਕੋਈ ਭੱਜਾ ਜਾਂਦਾ ਹਿਰਨ ਲੰਘ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਖੇਸ ਤਾਂ ਬੁਣ ਕੇ ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾ ਸਕਦਾ ਦੋ ਚਾਰ ਟੱਡੇ ਭਾਵੇਂ ਤੋੜ ਜਾਵੇ । ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨੂੰ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਉੱਤਮ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ ਗਿਣਦੇ ਹਨ ਪਰ ਸੁਣਦਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ । ਇਸ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਲਾਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ?" ਸੁਰਜੀਤ ਬੋਲਿਆ । ਮੈਂ ਕਿਹਾ, " ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਹਿ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਕਿ ਆਤਮਿਕ ਅਨੁਭਵ ਨਿੱਜੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ । " ਚੱਲੋ ਨਾ ਦੱਸੋ ਪਰ ਇਹ ਤਾਂ ਦੱਸ ਸਕਦੇ ਹੋ ਕਿ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਮਹਾਤਮ (ਪੁੰਨ) ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ? ਪਾਠ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਕਰਵਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਲੰਗਰ ਆਦਿਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਧੂਪ ਜਗਾਉਣ ਵਾਲੇ

ਨੂੰ, ਜਾਂ ਭੋਗ ਵੇਲੇ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ । ਜੇ ਕਰ ਸਭ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿਸ ਅਨੁਪਾਤ ਨਾਲ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ? ਇਹ ਇਸੇ ਜਹਾਨ ਵਿਚ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਅਗਲੇ ਵਿੱਚ? ਕੀ ਗਰੰਟੀ ਹੈ ਕਿ ਮਿਲਦਾ ਵੀ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ? ਮੈਂ ਨਾਸਤਕ ਹੀ ਸਹੀ ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨੇ ਕਦੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਵਾਇਆ ।

ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਵਾਲਿਆ ਨੇ ੧੭੧੬ ਤੋਂ ਬਾਦ ਉਦੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੇ ਸਨ ਜਦ ਉਹ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਲਈ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਸੱਪਾਂ ਦੀਆਂ ਸਿਰੀਆਂ ਮਿੱਥ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪਰਪਕਤਾ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ । ਵਿਚਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਸ਼ਰਧਾ ਦੇ ਢਾਈ ਲੱਖ ਵਿਹਲੜ ਪਾਠੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦੇਵੇਗੀ ਜੋ ਪਰਜੀਵੀ ਹੋ ਕੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਤੇ ਪਲਣਗੇ । ਹਰ ਸਾਲ ਦੇ ਕੁ ਲੱਖ ਪਾਠ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿਸਦਾ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਸੁਧਾਰ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿਮ ਭਰਮ ਘਟੇ ਹੋਣ। ਸੁਰਜੀਤ ਬੋਲਦਾ ਗਿਆ । ਮੈਂ ਬੋਲਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸਾਂ ਕਿ ਸੁਰਜੀਤ ਨੇ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਕੱਟ ਕੇ ਫੇਰ ਬੋਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ । " ਚਲੋ ਦੱਸੋ ਜੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਕਿਸੇ ਟੇਪ ਤੋਂ ਜਾਂ ਰੇਡੀਉ ਤੋਂ ਸੁਣ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪੁੰਨ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲੇਗਾ? ਟੇਪ/ਰੇਡੀਉ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਰੀਕਾਰਡਿੰਗ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ, ਸੁਣਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਜਾਂ ਟੇਪ ਰੀਕਾਰਡਰ ਨੂੰ ? ਜੇ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਲਾਭ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਤੀਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਟੇਪ ਲਾ ਕੇ ਅਵਾਜ਼ ਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਇਆ ਕਰੋ । ਪੁੰਨ ਹੀ ਪੁੰਨ ਖੱਟ ਲਵੋਗੇ । ਇਹ ਗਲ ਮੈਂ ਇਸ ਲਈ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕ ਬਾਬਾ ਜੀ ਇਕੱਠੇ ੧੦੦ ਕੁ ਪਾਠ ਰਖਵਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਪਾਠੀ ਬੋਲਕੇ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ।

ਮੁਸਲਮਾਨ, ਈਸਾਈ, ਪਾਰਸੀ, ਬੋਧੀ, ਜੈਨੀ ਅਤੇ ਯਹੂਦੀ ਆਦਿਕ ਅਖੰਡ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕੀ ਉਹ ਨਰਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣਗੇ ? ਹੁਣ ਮੈਂ ਸੱਚ ਮੁੱਚ ਹੀ ਨਿਰੁੱਤਰ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸਾਂ । ਸ਼ਾਇਦ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਇਹ ਗਲ ਭਾਂਪ ਲਈ ਸੀ । ਉਹ ਲੁਧਿਆਣੇ ਜਾਣ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਉੱਠ ਖੜਾ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਮੋਟਰ ਸਾਈਕਲ ਸਟਾਰਟ ਕਰਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਣ ਉਪ੍ਰੰਤ ਵੀ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਭੁਚਾਲ ਜਿਹਾ ਆਇਆ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਤੁਕ "ਪੜ੍ਹਿਐ ਨਾਹੀ ਭੇਦੁ ਬੁਝਿਐ ਪਾਵਣਾ" (ਪੰਨਾ ੧੪੮) ਵਾਰ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਗੂੰਜਦੀ ਲਗੀ । ਅੱਜ ਵੀ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਜ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਵਦਾਣ

ਵਜਦਾ ਹੈ । ਮੈਨੂੰ ਇੰਝ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਨਾਸਤਕ ਸੁਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਹੇਠਲੀ ਤੁਕ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ"

ਸਮਝੈ ਸੂਝੈ ਪੜਿ ਪੜਿ ਬੂਝੈ ਅੰਤਿ ਨਿਰੰਤਰਿ ਸਾਚਾ ॥
ਗੁਰਮੁਖਿ ਦੇਖੈ ਸਾਚੁ ਸਮਾਲੈ ਬਿਨੁ ਸਾਚੇ ਜਗੁ ਕਾਚਾ ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੦)

"ਗੁਰਮੁਖ ਜਨਮ ਸਕਾਰਥਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪੜਿ ਸਮਝ ਸੁਣੇਹੀ"

(ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਵਾਰ ੧.੩)

ਅਜੋਕੀ ਬੱਬਰ ਖਾੜਕੂ ਲਹਿਰ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਮੁਲਾਂਕਣ

Gurtej Singh, Chandigarh

ਭਾਈ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬੱਬਰ ਅਤੇ ਓਸਦੇ ਸਾਥੀ ਜੋ 1984 ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿੱਚ ਮੂਹਰਲੀਆਂ ਸਫਾਂ ਵਿੱਚ ਰਿਹਾ ਦੀ ਯੁਧਨੀਤੀ ਅਤੇ ਰਾਜਨੀਤੀ ਬਾਰੇ ਕਈ ਸਵਾਲ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਉੱਠਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਖਾੜਕੂ ਲਹਿਰ ਦੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਲਈ ਨਿਹਾਇਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਨਿਡਰਤਾ, ਜਾਨ ਦਾਅ ਉੱਤੇ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤੱਤਪਰਤਾ, ਜੁਝਾਰੂਪਨ ਅਤੇ ਆਪਾ ਵਾਰੂ ਨੀਯਤ ਉੱਤੇ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਮੂਰਖਤਾ ਹੀ ਹੋ ਨਿਬੜਦੀ ਹੈ ਪਰ ਏਸ ਪੱਖੋਂ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕਰਨਾ ਕਿ ਕੀ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਘਾਲਣਾ, ਮਕਸਦ ਅਤੇ ਉੱਚੇ ਇਰਾਦਿਆਂ ਦੇ ਹਾਣ ਦੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਯੋਜਨਾਬੰਦੀ ਸੀ, ਇੱਕ ਲੋਕ ਪੱਖੀ ਕਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਸਾਬਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। 'ਯੁੱਧ ਮੁਲਾਂਕਣ' (battle review) ਜੁਝਾਰੂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪੁਰਾਤਨ ਰੀਤ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਯੁੱਧ ਦਾ ਅਨਿਖੜਵਾਂ ਅੰਗ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੁਗਲਾਂ ਅਤੇ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਲੜਾਈ ਦਾ ਘੋਖਵਾਂ ਮੁਲਾਂਕਣ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜੋ 'ਬਾਬਰਬਾਣੀ' ਵਿੱਚ ਦਰਜ ਹੈ। ਕੀ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਟੀਚੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਣ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਉਲੀਕਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ? ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ "ਖਾਲਿਸਤਾਨ" ਦਾ ਖਾਕਾ ਬਣਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ? ਨਾਅਰਿਆਂ ਦੀ ਸਤਹ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਉਠ ਕੇ ਕੀ ਉਹ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦਾ ਤਰਕ, ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਮੁਹਾਰਤ ਰੱਖਦੇ ਸਨ? ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਸੁਆਲ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਇਹ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪ ਮਿਥਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਕਿ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਵਾਂਗ ਇਹ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੀ ਕਾਢ ਸੀ ਜੋ ਏਸਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਅਸਤਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਨੂੰ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਦੇ ਜ਼ਹਿਰੀ ਮਨਸੂਬੇ ਘੜੀ ਬੈਠੇ ਸਨ? ਏਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਬੱਬਰ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਸਮੁੱਚੀ ਖਾੜਕੂ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਚਰਚਾ ਕਰਨੀ ਲਾਹੇਵੰਦ ਰਹੇਗੀ।

ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਹਿਲੋਂ ਪਹਿਲ ਮੈਂ ਓਦੋਂ ਦੇਖਿਆ ਜਦੋਂ ਉਹ ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ ਸਮੁੰਦਰੀ ਹੌਲ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੰਜ ਸਾਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਓਸਦਾ ਅੰਗ-ਰਖਿਅਕ ਬਣਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਕੋਲ ਨਵੀਆਂ ਰਫਲਾਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਫ਼ੌਜੀ ਬੁੱਧੀ ਜੋ ਐਨ.ਸੀ.ਸੀ., ਪੁਲਿਸ ਅਤੇ ਫ਼ੌਜ ਸੇਵਾਕਾਲ ਦੌਰਾਨ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਨ ਦੀ ਠਾਣ ਲਈ। ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਰਫਲਾਂ ਦੇ ਹੱਥਿਆਂ ਉੱਤੇ ਕੀਤੇ ਰੋਗਨ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਰਫਲਾਂ ਨਵੀਆਂ ਸਨ, ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਕੋ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਬਣੀਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਸਾਰੀਆਂ ਇੱਕੋ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੋਗਨ ਹੋਈਆਂ-ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਲੋਹੇ ਉੱਤੇ ਰੰਗ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤਾ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲਗਦਾ ਲੇਕਿਨ ਹੱਥਿਆਂ ਦਾ ਰੋਗਨ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇੱਕੋ ਸਾਹ ਹੀ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਇਹ ਨੌਜਵਾਨ ਕੌਣ ਹਨ। ਜੁਆਬ ਮਿਲਿਆ 'ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਨ, ਭਾਈ।' ਦੂਸਰਾ ਸਵਾਲ ਸੀ 'ਇਹ ਰਫਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ ਜਾਂ ਇਹ ਖੁਦ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ।' ਥੋੜਾ ਝਿੜਕ ਕੇ, ਮੋਰਚਾ ਡਿਕਟੇਟਰ ਬੋਲਿਆ 'ਆਪਣੇ ਆਪ ਲੈ ਕੇ ਆਏ ਹਨ।' ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਬੜਾ ਫਿਕਰ ਲੱਗਿਆ ਅਤੇ ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਅਤੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਸਾਹਮਣੇ ਖੁਲਾਸਾ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। 'ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਰਫਲਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਧੀਆਂ ਕਾਰਖਾਨੇ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈਆਂ ਜਾਪਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਇੱਕੋ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਏਨੀਆਂ ਰਫਲਾਂ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਕਿਸੇ ਅਸਲਾ ਵਪਾਰੀ ਕੋਲ ਨਹੀਂ। ਗ੍ਰਹਿ ਵਿਭਾਗ ਵਿੱਚ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇੱਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਇੱਕ ਦੋ ਰਫਲਾਂ ਹੀ ਵਪਾਰੀ ਰੱਖ ਸਕਦਾ ਹੈ।' ਬੱਟ ਰੋਗਨ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਕੰਨ ਉੱਤੇ ਜੂੰ ਵੀ ਨਾ ਸਰਕੀ। ਏਸ ਤੋਂ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਰਫਲਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਉਹ ਵਾਕਫ਼ ਸੀ ਅਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਓਸੇ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਰਫਲਾਂ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਜੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਓਸਨੇ ਤੁਰੰਤ ਏਸ ਟੋਲੇ ਦੀ ਗਹਿਰੀ ਪੜਤਾਲ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਖ਼ਬਰ ਆਈ ਕਿ ਧੀਰੇਂਦਰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ, ਜਿਸਦੇ ਇੰਦਰਾ ਗਾਂਧੀ ਨਾਲ ਨੇੜੇ ਦੇ ਸਬੰਧ ਸਨ, ਨੇ ਜੰਮੂ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਰਫਲਾਂ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਲਾਈ ਹੈ ਅਤੇ ਕਈ ਖਾੜਕੂ ਓਸਦੇ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦ ਚੁੱਕੇ ਹਨ।

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਮੁਸਕੜੀਆਂ ਹੱਸਦਿਆਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ, 'ਤੁਸੀਂ ਸੰਤਾਂ (ਇਸ਼ਾਰਾ ਭਿੰਡਰਾਵਾਲੇ ਵੱਲ ਸੀ) ਨੂੰ ਆਖ ਦੇਣਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰ ਸਾਫ਼ ਕਰਵਾ ਕੇ ਤੇਲ ਵਗੈਰਾ ਦੇ ਲੈਣ।' ਓਸਦੇ ਏਸ ਪ੍ਰਵਚਨ ਉੱਤੇ ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ

ਵੀ ਅਰਥ ਭਰਪੂਰ ਮੁਸਕਾਣ ਚਿਹਰੇ ਉੱਤੇ ਲੈ ਆਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਭੰਬਲਭੂਸੇ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਵੇਖ ਕੇ ਓਸਨੇ ਆਪ ਹੀ ਆਪਣੇ ਬਿਆਨ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਕੀਤੀ, 'ਦੁਨੀਆ ਸਮਝ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਖਾੜਕੂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਸੰਤ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਚਿੜੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰੀ। ਸਾਰੀਆਂ ਵਾਰਦਾਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਾਇਦ ਜ਼ਰ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਹੋਣਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਲੋੜ ਪੈਣ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਅੱਜ-ਕਲ੍ਹ ਹਾਲਾਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਜਾਵੇ। ਏਸ ਲਈ ਸੁਨੇਹਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਦੇ ਦੇਣਾਂ।' ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਵੀ ਸਹਿਮਤੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ। ਹੋਰ ਦਸ ਵੀਹ ਮਿੰਟ ਬੈਠ ਕੇ, ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਦਾ ਵਾਅਦਾ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉੱਠ ਆਇਆ।

ਤਕਰੀਬਨ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਬਾਅਦ (ਦਸੰਬਰ 1983 ਦੇ ਤਕਰੀਬਨ ਆਖਰੀ ਹਫ਼ਤੇ) ਬੀਬੀ ਅਮਰਜੀਤ ਕੌਰ ਵੱਲੋਂ ਇੱਕ ਅਖ਼ਬਾਰੀ ਬਿਆਨ ਵੀ ਛੱਪਿਆ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੱਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ 35 ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮਾਰਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਲਈ ਅਤੇ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬ ਵਿੱਚ ਸਭ ਹਿੰਸਕ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਬੱਬਰਾਂ ਵੱਲੋਂ, ਜੋ ਆਖੰਡ ਕੀਰਤਨੀਏ ਸਨ, ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਵਾਲੇ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲੀਏ ਐਂਵੇ ਹੀ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੰਜ਼ਾਮ ਦੇਣ ਦਾ ਦਾਈਆ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਬੀਬੀ ਦਾ ਇੱਕ ਬਿਆਨ ਜਨਵਰੀ 1984 ਦੇ ਸੰਤ ਸਿਪਾਹੀ ਵਿੱਚ ਵੀ ਛਪਿਆ। ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਤੇ ਬੀਬੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਮੁਹਰਿਆਂ ਵੱਲ ਘੋਖਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਅਜੇਹੀਆਂ ਕਾਰਵਾਈਆਂ ਵਿੱਚ ਗਲਤਾਨ ਹੋਇਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨਾ ਜਾਪੇ। ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦੀ ਥਾਵੇਂ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਸਾਉਪੁਣਾ, ਅਲੁੜਪੁਣਾ ਝਲਕਦਾ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਵਿਰਾਸਤ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਦਾਅਵਾ ਵੀ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਿਆਸੀ ਅਗਵਾਈ ਦੇਣ ਦਾ ਬੀੜਾ ਵੀ ਚੁੱਕਿਆ। ਵੱਡੇ ਧੂਮ-ਧੜੱਕੇ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜ਼ਾਲਮ ਬਿੰਦਤ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਓਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਨਾ ਸਿਆਸੀ ਪਿੜ ਵਿੱਚ ਗਿਆਨਵਾਨ ਜਾਪੇ ਨਾ ਹੀ ਕੌਮੀ ਅਤੇ ਅੰਤਰ-ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਿਆਸੀ ਸਥਿਤੀ ਦੇ ਜਾਣਕਾਰ। ਓਸ ਯੁੱਗ ਦੇ ਪੰਥਕ ਮਹਾਂ-ਨਾਇਕ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਬੇਦਮਿਅਨ ਤਨਜ਼ੀਮ ਦੇ ਨਾ-ਅਹਿਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਿਛੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਆਪ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਸੱਜਣ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੀ ਹਿਫਾਜ਼ਤ ਵਿੱਚ ਡਟੇ ਰਹੇ, ਜਾਂ ਇਉਂ ਆਖੀਏ ਕਿ ਇਹ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੂੰ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਦਾ ਖਾੜਕੂ ਸਿੱਖ ਕਰਕੇ ਓਸਦਾ ਮਨੋਬਲ ਉੱਚਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਹੌਂਸਲੇ ਨਾਲ ਕੌਮੀ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਪਰੋਖੇ ਕਰ ਸਕੇ। ਬੀਬੀ ਨਿਰਲੇਪ ਕੌਰ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਉੱਤੇ ਟਿਪਣੀ ਕੀਤੀ ਸੀ: 'ਇਹ ਸਾਧ ਤਾਂ ਆਲੂਆਂ ਦੀ ਬੋਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਓਨੀਂ ਦੇਰ ਹੀ ਖੜਾ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਿੰਨੀ ਦੇਰ ਏਸ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਕੇ ਕੁਈ ਖੜਾ ਰੱਖ ਸਕੇ'। ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਉਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਪੰਥਕ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਦਾ ਬੰਮੂ ਸੀ। ਏਸ ਪੜਾ ਤੱਕ ਓਸਦਾ ਆਪਣਾ ਕੁਈ ਸਿਆਸੀ ਨਿਸ਼ਾਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕੇਵਲ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਈ ਵਿੱਲਾ-ਮੱਠਾ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰ ਕੇ ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਕੌਮ ਦੀ ਹੇਠੀ ਨਾ ਕਰਵਾਵੇ। ਏਸ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸੰਤ ਨੂੰ ਸਿਆਸਤ ਤੋਂ ਕੋਰਾ, ਡਰੂ ਬਿਰਤੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ, ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਨਾ ਨਿੱਤਰ ਸਕਣ ਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਅਣਭਿੱਜ ਸਾਬਤ ਕਰਕੇ ਲੋਕ ਮਨਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਿਖੇੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਓਸੇ ਵੇਲੇ ਸਾਡੇ ਬੱਬਰ ਭਲਵਾਨ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਨਾਪਾਕ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਤਰਲੋ-ਮੱਛੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਦੇ ਓਸ ਅਹਿਮ ਮੋੜ ਉੱਤੇ ਏਹੋ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਸੀ। ਖਾੜਕੂ ਲਹਿਰ ਦਾ ਅਸਲ ਮੋਢੀ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਤੱਕ ਸੰਤਾਂ ਨਾਲ ਕਦਮ ਮਿਲਾਕੇ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸ਼ਇਦ ਇਹ ਵੀ ਕਦੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਸਾਦਾ ਦਿਲ ਗੱਭਰੂਆਂ ਨੂੰ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੀ ਫ਼ਰਮਾਬਰਦਾਰੀ ਦੇ ਰਾਹ ਉੱਤੇ ਤੋਰਨ ਲਈ ਕਉਣ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਸੀ। ਓਸ ਬਿਖੜੇ ਸਮੇਂ ਇਹਨਾ ਦਾ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਨਾ-ਜਾਇਜ਼ ਖਹਿਬੜਨਾ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਰੂਪ ਧਾਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਤ, ਆਪਣੇ ਜਥੇ ਸਮੇਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਵਿੱਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ, ਬੱਬਰ ਖਾਲਸਾ ਅਕਾਲ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਵਿੱਚ, ਜਿੱਥੇ ਇਹਨਾ ਕੋਲ 20 ਕਮਰੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਦੇ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉੱਜਲ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਵੀ ਦੋ ਕਮਰੇ ਸਨ। ਅਕਾਲੀ ਦਲ ਦੇ ਪੁਆੜੇ ਹੱਥੇ ਸਕੱਤਰ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਚੁੱਕ ਉੱਤੇ ਕਿਸੇ ਡੂੰਘੀ ਰਾਜਨੀਤੀ ਦੇ ਮੁਹਰੇ ਬਣਕੇ, ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢਣ ਦੀ ਠਾਣ ਲਈ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਘੱਟ ਆਵਾਜਾਈ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਸੰਤ ਨੂੰ ਧੱਕ ਕੇ ਓਸਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਨੂੰ ਘਟਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਏਸ ਨੀਅਤ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਸੰਤ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਭੰਡੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸੰਤ ਨੂੰ ਬਦਨਾਮ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀਆਂ ਨਿਗਾਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਡੇਗਣਾ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਇਹ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਨਾਪਾਕ ਮਨਸੂਬਿਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰੋਢਤਾ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਕ-ਵਰਕੀ ਜਿਹੀ ਨਿਹਾਇਤ ਹਲਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਉੱਤੇ ਛਾਪ ਕੇ ਵੰਡੀ। ਏਸ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਨੂੰ ਕਈ ਅੱਟਪਏ ਸਵਾਲ ਪੁੱਛੇ ਗਏ ਸਨ। ਅੱਠ ਸਵਾਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੰਤ ਉੱਤੇ ਦੋਸ਼ ਲਾਇਆ ਗਿਆ ਕਿ ਓਸਨੇ 1978 ਵਿੱਚ ਅਰਦਾਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਦਾ (13 ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ) ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਚੰਦੋ ਕਲਾਂ ਤੋਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬੀੜ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਭਜ ਆਇਆ ਸੀ। ਸੰਤ ਨੇ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਰਫਪਾਲ ਸਿੰਘ (ਨਿਜੀ ਸਹਾਇਕ) ਦੇ ਵਿਆਹ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ (ਅਸਲ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਲੰਗਰ ਹਾਲ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਛੱਤ 'ਤੇ ਅਨੰਦ ਕਾਰਜ ਹੋਏ ਸਨ) ਸਪੰਨ ਕਰਵਾਏ ਸਨ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਦੋਸ਼ ਗਿਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਆਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਰਾਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮਹਿਤਾ ਨੂੰ ਓਸਨੇ ਗਊਆਂ ਦੇ ਸਿੰਗ ਸੁੱਟਣ ਦੇ ਮਸਲੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨਾਲ ਮਿਲਕੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਬਰੀ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਓਸ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਿੱਖ ਸਟੂਡੈਂਟ ਫੈਡਰੇਸ਼ਨ ਉੱਤੇ ਦੋਸ਼ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਸਰਾਂ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਤਸਕਰੀ ਕਰਦੇ ਹਨ। (ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਓਸਨੇ ਤਸਕਰਾਂ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਨਾਨਕ ਵਿਵਾਸ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ ਅਤੇ ਓਹਨਾਂ ਨੂੰ ਓਥੇ ਮੀਟ ਨਾਲ ਰੋਟੀ ਖਵਾਈ ਸੀ। ਓਸਨੇ ਸੰਤਾਂ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਠੰਡਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਮੰਗੀ ਸੀ, 'ਇਹ ਤਸਕਰ ਬ੍ਰਹਮ-ਗਿਆਨੀ ਤਾਂ ਹੁੰਦੇ ਨਹੀਂ। ਇਹਨਾਂ ਨਾਲ ਵਰਤਣ ਲਈ ਕੁਝ ਹਰਬੇ, ਫਰੋਬ ਵੀ ਕਰਨੇ ਪੈਂਦੇ ਹਨ।)

ਕਿਉਂਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਇਹ ਰੁੱਖ ਓਦੋਂ ਅਪਣਾਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਸੰਤ ਭਿੰਡਰਾਂਵਾਲੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਤ-ਭੇਦਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਸ਼ਰ੍ਹੇਆਮ ਨਸ਼ਰ ਕਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ, ਏਸ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੇ ਹੱਥ-ਠੱਕੇ ਅਤੇ ਸੰਤ ਦੇ ਵਿਰੋਧੀ ਜਾਣਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੰਤ ਵਿਰੁੱਧ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨਾਮਾ 1983 ਨਵੰਬਰ ਅੱਧ ਵਿੱਚ ਵਾਪਰਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਅਕਾਲ ਰੈਸਟ ਹਾਊਸ ਛੱਡ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ, ਸੰਤਾਂ ਦੇ ਜਥੇ ਕੋਲੋਂ ਦੋ ਕਮਰੇ ਜਬਰੀ ਖਾਲੀ ਕਰਵਾ ਕੇ ਆ ਡੇਰੇ ਲਾਏ ਸਨ। ਇਹ ਕਾਰਵਾਈ ਵੀ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਦੀ ਸ਼ਹਿ ਉੱਤੇ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਸੁਲ੍ਹਾ ਸਫਾਈ ਲਈ ਗਏ ਬਾਬਾ ਠਾਰੂ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਲੌਂਗੋਵਾਲ ਨੇ ਝੂਠਾ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਉੱਤੇ ਓਸਦਾ ਕੁਈ ਕੁੰਡਾ ਨਹੀਂ ਏਸ ਲਈ ਉਹ ਸੁਲਹ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਸੰਤ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਿਵਾਸ ਛੱਡ ਕੇ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬਣੇ ਕਮਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ। ਏਸ ਸਿਆਣਪ ਰਾਹੀਂ ਸੰਤ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਅਤੇ ਟਕਸਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਣ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਖੜੀ ਖਾਨਾਜੋਗੀ ਨੂੰ ਵਾਪਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਓਸ

ਨਾਜ਼ੁਕ ਸਮੇਂ ਮਾਮੂਲੀ ਮਤਭੇਦਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸੀ ਮਾਰਕਾਟ ਦਾ ਕਾਰਣ ਬਣਨ ਦੇਣ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾ ਦੇਣਾਂ ਵੀ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਸਿਆਸੀ ਕੰਗਾਲੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਏਸ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਅੰਤ (ਜੂਨ 1984) ਤੱਕ ਬੱਬਰਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਨਾਲ ਪੂਰੀ ਦੂਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ। ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਸੰਤ ਅਤੇ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਵਖਾਉਣ ਦੀ ਯੁਧਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ ਰੱਖੀ। ਆਖਰ ਉਹ ਦਿਨ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ਜਦੋਂ ਕਿ ਦਾਰੋ ਹੋਏ, ਲਾਲ ਰੰਗ ਨਾਲ ਰੰਗੇ ਹੋਏਆਂ ਨੇ ਰਣ ਵਿੱਚ ਜੂਝਣਾ ਸੀ। ਅਫ਼ਸੋਸ ਨਾਲ ਆਖਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਦਿਨ ਨੇ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਕੰਧ ਵਿੱਚ ਪਾੜ ਲਾ ਕੇ ਹਰਨ ਹੁੰਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ। ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਬਿਲਕੁਲ ਗਲਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਉਥੇ ਲੜ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਚਾਲ ਵਿੱਚ ਫਸ ਜਾਣ ਤੁਲ ਸੀ। ਪਰ ਇਹ ਵੀ ਕੁਝਾਂ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਅਜੇਹੇ ਸਾਰਥਕ ਤਰਕ ਦੀ ਓਟ ਲੈਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਗਵਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸੰਤ ਨੂੰ ਚੰਦੋਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਣ ਦਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਨਾ ਤੁਰਨ ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਦੇ ਕੇ ਉਹ ਦਰਬਾਰ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੇ ਰਹਿਮੋ-ਕਰਮ ਉੱਤੇ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੇ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ “ਪਾਛੈ ਪਾਉ ਨ ਦੀਜੀਐ ਆਗੈ ਹੋਇ ਸੁ ਹੋਇ” ਵਾਲੀ ਹਾਲਤ ਬਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਦਰਬਾਰੋਂ ਉਸ ਸਮੇਂ ਜਾਣ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਕਾਇਰਤਾ ਦਾ ਸਬੂਤ ਮੰਨਣਾ ਤਾਂ ਵੱਡੀ ਹਮਾਕਤ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਮੇਂ ਚੰਗਾ ਜੁਝਾਰੂ ਰੁੱਖ ਅਖਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਏਸ ਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਇਖਲਾਕੀ ਕਚਿਆਈ ਅਤੇ ਸਿਆਸੀ ਅਲੁੜਪੁਣਾ ਤਸੱਵਰ ਕਰਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੀ ਜਾਪਦਾ ਹੈ।

ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬਾਅਦ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਵਿੱਚ ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਅਲਾਮਤਾਂ ਕੌਮੀ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਘਾਣ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਣ ਬਣੀਆਂ। ਉਹਨਾਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਤੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋਏ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਵਰਤਾਰੇ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਤੰਦਾਂ ਜੱਗ ਜ਼ਾਹਰ ਹਨ। ਲੜਾਈ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿੱਚ ਉਤਰਨ ਸਮੇਂ ਸੂਰਬੀਰ ਵੱਡੇ ਵਜਦ ਵਿੱਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਤੇਗਾਂ ਦੇ ਨਾਦ, ਗੋਲੀਆਂ ਦੇ ਤਾਲ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਈ ਨਿੱਕੀ-ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਪੌਂਹਦੀ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਸਦੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, ਜਿਸਦੇ ਲੱਖਾਂ ਸੂਰਮੇ ਗਵਾਹ ਹਨ। ਸਿਆਸੀ ਅਲੁੜਪੁਣੇ ਕਾਰਣ ਹੀ ਬੱਬਰ ਅਤੇ ਹੋਰ ਖਾੜਕੂ ਰਣਭੇਰੀਆਂ, ਦਮਾਮਿਆਂ ਦੇ ਵੱਜਦਿਆਂ ਵੀ ਸਮਾਜ ਸੁਧਾਰ ਦੀਆਂ ਤੂਤੀਆਂ ਵੱਲ ਕੰਨ ਦਿੰਦੇ ਰਹੇ।

ਉਹਨੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਨੂੰ ਸਿੱਖ ਨੈਸ਼ਨਲ ਕੌਲਿਜ਼, ਬੰਗੋ ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਸਾਂਝੇ ਕਰਨ ਦਾ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਅਤੇ

ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਭਰਪੂਰ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਉਂਦਿਆਂ ਏਸ ਸ਼੍ਰੇਣੀ-ਵਿਰੋਧੀ ਵਰਤਾਰੇ ਵੱਲ ਸਭ ਦਾ ਧਿਆਨ ਦਵਾਇਆ। ਔਰਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜਨਮ ਤੋਂ ਹੀ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਦੀਆਂ ਸ਼ੌਕੀਨ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ ਉਦੋਂ ਉਹ ਚਮਕੀਲੇ ਪੱਥਰਾਂ ਅਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸੁਹਪਣ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਪੈਂਤੀ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਮਿਸਰ ਦੀਆਂ ਕਬਰਾਂ (ਪਿਰਾਮਿਡ) ਵਿੱਚ ਉਕਰੀਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਤੋਂ ਅਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਗਹਿਣੇ ਪਹਿਨਣਾ ਔਰਤਾਂ ਦਾ ਮਨਭਾਉਣਾ ਸ਼ੌਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਔਰਤਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਤੋਂ ਵਰਜਣਾ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਖਾਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਮਜਬੂਰ ਕਰਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਾਉਣਾ ਨਿਹਾਇਤ ਘੋਰ ਅਗਿਆਨ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸੀ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨਕ ਪੱਖੋਂ ਇਹ ਵੀ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਸਪਰਸ਼ ਕਰਕੇ ‘ਹੰਝੂਆਂ ਵਾਲੀ’ ਤੋਂ ਵਾਗਾਂ ਛੁਡਾ ਕੇ ਸੂਰਮਾ ਜੰਗ ਵਿੱਚ ਉਤਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਇੱਕ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਜੁਲਫਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਉੱਲੜਦਾ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਡੂੰਘੇ ਰਹੱਸ ਤੋਂ ਅਣਭਿਜ ਹੀ ਕੁਈ ਵਿਆਹ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਮਾਸ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਵਿਰੁੱਧ ਫਤਵੇ ਦੇ ਸਕਦਾ ਹੈ। “ਜੇਤੇ ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ, ਜੀਆ ਬਾਝ ਨ ਕੋਇ” ਗੁਰੂ ਹਜ਼ੂਰ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਝ ਆਉਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ “ਮਾਸ ਮਾਸ ਕਰ ਮੂਰਖ ਝਗੜੇ” ਅਤੇ “ਜੀਆ ਕਾ ਆਹਾਰੁ ਜੀਆ ਖਾਣਾ ਏਹੁ ਕਰੇਇ” ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਏਸ ਨਿਗੂਣੇ ਆਧਾਰ ਉੱਤੇ ਲੋਕ ਸਮਰਥਨ ਨੂੰ ਵਗਾਹ ਕੇ ਮਾਰਨਾ ਉੱਕਾ ਸਿਆਣਪ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਬਰਾਤ ਦੀ ਨਫਰੀ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਪੰਥਕ ਕਮੇਟੀ ਜਾਂ ਸਹਯੋਗੀ ਬੱਬਰਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਲਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜੇਹੇ ਫੈਸਲੇ ਆਪੇ ਕਰਨ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹ ਦੇਣਾ ਹੀ ਵੱਡੀ ਸੇਵਾ ਸੀ।

ਖਾੜਕੂ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਉਹ ਸਮਾਂ ਵੀ ਆਇਆ ਜਦੋਂ ਸ਼ੌਕ ਦੀ ਨੀਂਹ ਉੱਤੇ ਉਸਾਰੇ ਤੌਖਲਿਆ ਨੂੰ ਆਹੂਤੀ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਖ ਦਿਸਦੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੀਆਂ ਇੱਕ ਅਜੇਹਾ ਸਾਊ ਮਨੁੱਖ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਆਪਣਿਆਂ ਹੀ ਬੇ-ਕਿਰਕ ਹੋ ਕੇ ਕੁਹ ਸੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸਾਂ ਅਤੇ ਮੇਰੀ ਸਮਝ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਕ ਸੀ। ਅਜੇਹੇ ਗੱਭਰੂ ਦਾ ਕਤਲ ਇੱਕ ਵੱਡਾ ਹਾਦਸਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹਰਮਿੰਦਰਸਿੰਘ ਸੰਧੂ ਅਤੇ ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਲੰਗ ਵਰਗੇ ਦਰਵੇਸ਼ ਦਾ ਕਤਲ ਸੀ। ਲੌਂਗੀਆ ਦੇ ਜ਼ਾਲਮਾਨਾ ਕਤਲ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਫਤਵਾ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸਦੇ ਭੋਗ ਉੱਤੇ ਕੁਈ ਨ ਜਾਵੇ ‘ਨਹੀਂ ਤਾਂ.....’। ਏਸਨੂੰ ਕਤਲ

ਤੋਂ ਵੀ ਵੱਡਾ ਧੱਕਾ ਮੰਨਣਾ ਯੋਗ ਹੈ। ਅਜੇਹੇ ਕਤਲਾਂ ਨੇ ਜੋ ਸਵਾਲ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਸਨ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਕੌਮ ਦਾ ਕੁਈ ਸੰਘਰਸ਼ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਵਧਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਮੈਂ ਲੌਂਗੀਏ ਦੀ ਅੰਤਮ ਅਰਦਾਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾ ਸਵਾਲ ਉਠਾਇਆ ਕਿ ਓਸਨੂੰ ਕਿਸ ਜੁਰਮ ਅਧੀਨ ਕਤਲ ਕੀਤਾ ਗਿਆ? ਕਿਸ ਨਿਆਂਇਕ ਪ੍ਰਕਿਰਿਆ ਵਿੱਚੋਂ ਲੰਘ ਕੇ ਓਸਨੂੰ ਸਜਾਏ-ਮੌਤ ਦਿੱਤੀ ਗਈ? ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੰਘ-ਗੀਤ ਸੀ ਕਿ ਦੁਪਹਿਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਵਿੱਚ, ਸ਼ਰਦਈ ਛਕਣ ਵੇਲੇ, ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਕੀ ਅਤੇ ਨਿਆਂਇਕ ਮਸਲਿਆਂ ਉੱਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਓਸ ਵੇਲੇ ਗਵਾਹੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਮੁਕੰਮਲ ਘੋਖ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਹੱਕਦਾਰ ਪਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਸਰਦਾਰ (ਜੱਜ) ਓਸ ਵੱਲ ਸ਼ਰਦਈ ਦੇ ਫੋਗ ਦੇ ਗੋਲੇ ਬਣਾ ਕੇ ਸੁੱਟਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਸੰਗਤ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵੇਖ ਕੇ ਅੰਤਮ ਗੋਲਾ ਸਭਾ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ (ਸਿਆਸੀ ਆਗੂ) ਸਰਦਾਰ ਸੁੱਟਦਾ ਸੀ। ਓਸਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੋਖੀ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਜਥੇ ਬਣਾਏ ਜਾਂਦੇ ਸਨ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਲਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਇਉਂ ਇਹ ਗਹਿਰ ਗੰਭੀਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨਿਭਾਈ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਖਾੜਕੂ ਚੜ੍ਹਤ ਦੌਰਾਨ ਬੰਦੂਕ ਦੇ ਘੋੜੇ ਉੱਤੇ ਜਿਸਦਾ ਹੱਥ ਸੀ, ਉਹ, ਪੁਲਿਸ ਦੀ ਤਰਜ਼ ਉੱਤੇ, ਆਪੇ ਹੀ ਜੱਜ, ਆਪੇ ਵਕੀਲ ਅਤੇ ਆਪੇ ਜਲਾਦ ਬਣ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਏਸ ਵਿੱਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮੁਆਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਵਿਆਪਕ ਕੌਮੀ ਸਹਿਮਤੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਮਸਲਨ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਮੁੱਖੀ ਵਿਰੁੱਧ, ਉਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਅਜੇਹੀ ਰਸਮ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। (ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫੋਗ ਦੇ ਗੋਲੇ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਰਸਮ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਫੈਦ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਏਸਦੀ ਸਲਾਹ ਨਾਲ ਜਾਰੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਰਾਹੀਂ ਪੂਰੀ ਵੀ ਕੀਤੀ ਜਾ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।)

ਫੇਰ ਮਸਲਾ ਸੀ ਕਿ ਨਵੀਂ ਬਣੀ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਜੁਰਮ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਜਾਏ ਮੌਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ? ਏਸ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਨਾ ਕੀਤਾ, ਆਮ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਅਜੇਹੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਗੱਦਾਰ ਅਤੇ ਕਾਤਲ ਨੂੰ ਇਹ ਸਜ਼ਾ ਕਿਸੇ ਵਿੱਧੀ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਲੌਂਗੀਆ (ਜਾਂ ਹਰਮਿੰਦਰਸਿੰਘ ਸੰਧੂ) ਨਾ ਗਦਾਰ ਸੀ ਨਾ ਕਾਤਲ। ਅੰਤਮ ਰਸਮ ਦਾ ਮਸਲਾ ਵੀ ਓਨਾ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਸਾਹਿਬ ਦਸਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਆਏ ਮੁਗਲ ਸੈਨਕਾਂ ਦੀਆਂ ਅੰਤਮ ਰਸਮਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਕੀਦਿਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਕਰਵਾਈਆਂ ਸਨ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਆਮਤ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਆਪਣੇ ਪੈਰੰਬਰ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਲਈ ਪਾਕ ਕਰਕੇ ਸਪੁਰਦੇ ਖਾਕ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਭੂਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਲੌਂਗੀਏ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਦੀ

ਅਗੰਮੀ ਸਭਾ ਵਿੱਚੋਂ, ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਦੀ ਸੁਖਾਵੀਂ ਗੋਦ ਵਿੱਚੋਂ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਉਠਾ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਓਸਦੀ ਲਾਸ਼ ਨੂੰ ਗੰਨੇ ਦੇ ਖੇਤ ਵਿੱਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜੁਲਮ ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰੇ ਨੂੰ ਮਾਤ ਦੇਣ ਦੇ ਰਾਹ ਤੁਰਦਾ ਜਾਪਦਾ ਹੈ। ਜੇ ਇਹ ਏਨੇ ਸੰਵੇਦਨਾਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਤਾਂ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਫੈਸਲੇ ਲੈਣ ਦਾ ਕੀ ਅਧਿਕਾਰ ਸੀ?

ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਕਤਲ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਸਨ ਪਰ ਸਿਰਫ ਉਹਨਾਂ ਹਾਲਤਾਂ ਵਿੱਚ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਨਿਆਂ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਨਿਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਜਾਂ ਕਿਰਿਆਸ਼ੀਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਏਸ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਕਈ ਖਾੜਕੂ ਮਨੋਬ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਚੱਲੇ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਅਸੀਂ ਬੇਅੰਤ ਸਿੰਘ, ਸਤਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਸੁਖੇ, ਜਿੰਦੇ ਨੂੰ ਸਿਰਕੱਢ ਜਾਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਬਹੁਤ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸੌਖੀਆਂ ਡੰਡੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚਲਕੇ ਸਿਰਫ ਸਸਤੀ, ਛਿਨਭੰਗਰੀ ਝੂਠੀ ਸੁਹਰਤ ਦਾ ਮੁਕਾਮ ਹੀ ਹਾਸਲ ਕੀਤਾ। ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕੌਮੀ ਸ਼ਾਹਰਾਹ ਤੋਂ ਭਟਕੇ ਗਿਣਕੇ ਅੱਗੋਂ ਲਈ ਸਬਕ ਸਿੱਖਣਾ ਜਾਇਜ਼ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੁਈ ਵੀ ਏਸ ਪੱਖੋਂ ਉਦਾਸ ਹੋਏ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਕੋਲ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਖਾੜਕੂਆਂ ਕੋਲ ਪ੍ਰਬੁੱਧ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਘਾਟ ਜਾਂ ਉੱਕਾ ਅਣਹੋਂਦ ਸੀ। ਤਾਹੀਏ ਇਹ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਲਫਜ਼ਾਂ ਦੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕੇ। ਆਖਰ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ! ਸਾਹਿਬਾਂ ਦਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤਾ ਮਨੁੱਖੀ ਬ੍ਰਾਬਰੀ, ਔਰਤ-ਮਰਦ ਬਰਾਬਰੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਸੀ, 'ਪੰਥ' ਦਾ ਅਦੁੱਤੀ ਸੰਕਲਪ ਸੀ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ ਉੱਤੇ 'ਨੇਸ਼ਨ' ਦੇ ਸਮਾਂ ਵਿਹਾ ਚੁੱਕੇ ਸੰਕਲਪ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰ ਕੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਲੇ ਰਾਜਪ੍ਰਬੰਧ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਦੇਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਸੀ। ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ, ਸੀਸ ਭੇਟ, ਸਰਬੱਤ ਦਾ ਭਲਾ, ਦੇਗ-ਤੇਗ, ਮੀਰੀ-ਪੀਰੀ, ਦੀਨ ਦਾ ਹਿੱਤ, ਅਕਾਲ ਫ਼ਤਹਿ ਸਭ ਸੰਕਲਪ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਹ ਦੇ ਪੱਥਰ ਬਣਾ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸਿਆਸਤ ਦਾ, ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਸਮਾਜ ਦਾ, ਅਦੁੱਤੀ ਮਹਿਲ ਉਸਾਰਿਆ ਸੀ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਉੱਚਤਮ ਆਦਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ ਨਿਯਮ-ਬੱਧ ਸਿਆਸੀ ਤਨਜ਼ੀਮਾਂ ਉਸਾਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਤੇ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਸਰਬ ਫਲ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕਾਮਧੇਨੂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੀ ਜਿਸਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਹਿਲੂ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਸਰਸ਼ਾਰ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਦ ਦੇ ਛੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਭਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਿਉਂ ਇਹ ਅਤੇ ਇਹਨਾ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਸਰਬ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਨਵੇਂ ਆਕਰਸ਼ਕ ਸਿਧਾਂਤ ਅਤੇ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਸਿਰਜ ਕੇ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਨਾ ਲੁਭਾ ਸਕੇ? ਇਹ ਤਾਂ

ਕੇਵਲ ਦੋਸ਼ੀਆਂ ਨੂੰ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਕੇ “ਨਾ ਕੋ ਬੈਰੀ ਨਹੀ ਬਿਗਾਨਾ” ਦੇ ਪਰਮ-ਪਾਵਨ ਗੁਰਵਾਕ ਉੱਤੇ ਵੀ ਡੱਟ ਕੇ ਪਹਿਰਾ ਨਾ ਦੇ ਸਕੇ। ਆਖਰ ਏਸ ਸਿਧਾਂਤ ਉੱਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ?

ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਜਾਣਨ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬੰਦੋਬਸਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਚੋਣ ਪ੍ਰਣਾਲੀ, ਜੋ ਕਿ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿੱਚ ਰਾਜ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਜਮਾਤ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ, ਓਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿਣਾ ਤਾਂ ਆਪ ਗੁਲਾਮੀ ਦੀ ਪੰਜਾਲੀ ਗੱਲ ਪਾ ਲੈਣ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਬੱਬਰਾਂ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਸਮੁੱਚੇ ਖਾੜਕੂਤੰਤਰ ਉੱਤੇ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਸਲਾਹਕਾਰਾਂ ਉੱਤੇ ਵੱਡਾ ਗੰਭੀਰ ਦੋਸ਼ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੀ ਚੜ੍ਹਤ ਦੇ ਦਿਨੀਂ, ਚੋਣ ਵਿਵਸਥਾ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦੁਸ਼ਮਣ ਜਮਾਤ ਦਾ ਪੱਖ ਪੂਰਿਆ। ਇਹ ਛੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਇਲਜ਼ਾਮ ਨਹੀਂ ਅਤੇ ਏਸ ਸ਼ੰਕੇ ਦਾ ਨਿਵਾਰਣ ਅਤਿ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਏਸ ਕਸਵੱਟੀ ਉੱਤੇ ਲਾਏ ਬਿਨਾਂ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਨਾਇਕ, ਮਹਾਂਨਾਇਕ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਨਾ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਆਸਾਂ ਦੇ ਕੇਂਦ੍ਰ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ, ਚੋਣ ਬਾਈਕੋਟ ਦੀ ਮੁਹਿੰਮ ਚਲਾ ਰਹੇ ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਟੌਹੜਾ ਨੂੰ ਮੈਂ ਓਸਦੀ ਪ੍ਰੈਸ ਕੌਨਫਰੰਸ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਪੁਛਿਆ ਸੀ, “ਅੱਜ ਦੁਸ਼ਮਣ ਸਮਝੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਵੀ ਏਹੋ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਸੱਤਾ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹੋ, ਅਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ। ਇਹ ਇਕਸਾਰਤਾ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ ਹੈ?’ ਟੌਹੜੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ‘ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਹੋਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ ਤੋਂ।’ ਇਹ ਸਰਾਸਰ ਗੰਭੀਰ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਦੋਸ਼ ਸੀ, ‘ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ’ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ, ‘ਖਰਬੂਜੇ ਨੂੰ ਕੀ ਫ਼ਰਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਛੁਰੀ ਉੱਤੇ ਡਿਗੇ ਜਾਂ ਛੁਰੀ ਓਸ ਉੱਤੇ।’ ਇਹ ਸਵਾਲ ਜੁਆਬ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਪੰਜਾਬੀ ਸਮਕਾਲੀ ਵਿੱਚ ਤਕਰੀਬਨ ਏਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਛਪ ਗਿਆ ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਜੁਝਾਰੂ ਉੱਤੇ ਵੀ ਅਸਰ-ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾ ਹੋ ਸਕਿਆ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਵੀ ਇਹ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਕਿ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਚੋਣਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਨਫੀ ਕਰਕੇ ਨਿਹੱਥੇ, ਨਿਮਾਣੇ, ਪਿੰਗਲੇ ਬਣਾ ਲੈਣਾ ਕਿਥੋਂ ਦੀ ਰਣਨੀਤੀ ਸੀ।

ਗੁਰੂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੱਪਣੇ, ਚੇਲੇ ਜਾਣ ਛੱਡ ਕਥਨ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਓਦੋਂ ਹੋਈ ਜਦੋਂ ਚੁਣੇ ਜਾਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਸਿਮਰਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਨੇ ਤਿੰਨ ਫੁੱਟੀ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦਾ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਪਾਰਲਾਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਚੇਤੇ ਰਹੇ ਕਿ ਮਾਨ ਗਰਮ ਧਿਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਚੁਣਿਆ ਨੇਤਾ ਸੀ ਅਤੇ ਓਸਨੂੰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਤੋਂ ਮਹਰੂਮ ਕਰਨ ਦੇ ਏਸ ਵੱਡੇ ਕੁਕਰਮ ਵਿੱਚ ਗਰਮ-ਖਿਆਲੀ ਖਾੜਕੂਆਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਹਾਸਲ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਦੇ ਅੜਕੇ ਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ ਬਹਾਨੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ

ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਅਗਲੀ ਵਾਰੀ, ਭੱਤਾ ਭਨਾ ਕੇ (ਤੱਖ ਸਾਰ ਗੁਆ ਕੇ) ਮਾਨ ਬਿਨਾ ਕ੍ਰਿਪਾਨ ਤੋਂ ਓਸੇ ਪਾਰਲਾਮੈਂਟ ਵਿੱਚ ਗਿਆ। ਅਜੇਹੇ ਕੁਕਰਮਾਂ ਦੀ ਹਮਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੱਬਰ ਅਤੇ ਖਾੜਕੂ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਸਨ?

ਅਖਾਰੀ ਸਵਾਲ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਬੱਬਰਾਂ ਦੇ ਦੇਸ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰਨ ਤੋਂ। ਪਹਿਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਬੱਬਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਭਾਈ ਫੌਜਾ ਸਿੰਘ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ (ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਓਦੋਂ ਬੱਬਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਅਖਵਾਉਂਦੇ) ਕਦੇ ਵੀ ਸੰਤ ਦਾ ਸਾਥ ਨ ਦੇਣ ਵਾਲੇ, ਓਸਦੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਨਾ ਅਪਨਾਉਣ ਵਾਲੇ ਬੱਬਰ ਕਿਸ ਮੰਤਵ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਓਸਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣ ਕੇ ਉਭਰੇ? ਸੰਤ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਸਾਨੀ ਆਖਰੀ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਕੇ ਇੱਕ ਅਜਬ ਜਿੱਤ ਹਾਸਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਲੋਕ ਪੱਖੀ ਜੀਵਨ ਜਿਉਣ ਦੌਰਾਨ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਅਦੁੱਤੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੁਆਰਾ ਓਸਨੇ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਸਾਫ਼ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਨਸਲਕੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਤਰਿਆ ਭਾਰਤ ਦਾ ਲੋਕਤੰਤਰ ਮੁਕੰਮਲ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਿਆ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਖੋਖਲਾ ਹੈ। ਓਸਨੇ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਰਬਾਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦੁਰਕਾਰ ਕੇ, ਭੁੱਖੀ ਜਨਤਾ ਦਾ ਢਿਡ ਭਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਲਤਾੜ ਕੇ, ਜੰਗਾਂ ਵਿੱਚ ਜੂਝਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਪੌਸ਼ ਨਾਲ ਕੁਚਲ ਕੇ, ਹਿੰਦੀ ਰਾਜ-ਬਣਤਰ ਨੇ ਸਮਾਰਾਜ ਹੋਣ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸਬੂਤ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਮੁਹੱਈਆ ਕੀਤਾ ਹੈ, ਬੜੀ ਕੂਰਤਾ ਨਾਲ ਏਸਨੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸਦੀਵੀ ਸੋਮਿਆਂ ਨੂੰ ਗੰਧਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਤਖ਼ਤ ਢਾਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਹਰਮਿੰਦਰਵਿਨੋ ਹਨ। ਵਿਰਾਸਤ ਹਥਿਆਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਕਿਉਂ ਏਸ ਤੰਦ ਨੂੰ ਏਥੋਂ ਫੜ ਕੇ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਅੰਜਾਮ ਵੱਲ ਨਾ ਤੋਰਿਆ? ਇਹ ਤਾਂ ਉਲਟਾ ਸੰਤ ਦੀ ਵੱਡੀ ਜਿੱਤ ਨੂੰ ਹਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਹੀ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਹਥਲੇ ਮੁਲਾਂਕਣ ਨੂੰ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਨ ਲਈ ਏਸਦੇ ਇੱਕ ਗੋਰਵਸ਼ਾਲੀ ਪਹਿਲੂ ਉੱਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਨੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਐਸਾ ਪੱਖ ਹੈ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦੀ ਸਦੀਆਂ ਲਈ ਨੁਹਾਰ ਬਦਲਣ ਦੇ ਕਾਬਲ ਸੀ। ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਤ੍ਰਿਹਾਈ ਧਰਤੀ ਆਪਣੇ ਆਪਾਵਾਰੂ ਪੁਤਰਾਂ ਵੱਲ ਪਾਣੀ ਦਾ ਖਾਲੀ ਛੱਨਾ ਲੈ ਕੇ ਪੁਰਉਮੀਦ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਨਿਹਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਵੀ ਬੜਾ ਸੌਖਾ ਸੀ ਅਤੇ ਏਸ ਨੂੰ ਸਿਰੇ ਲਾਉਣ ਲਈ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਨੱਬੇ ਫੀ ਸਦੀ ਘੱਟ ਖੂਨ ਭੁਗਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਣੀ ਸੀ (ਜੇ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ)। ਇਹ ਕਾਰਨਾਮਾ ਏਨਾ ਵੱਡਾ ਸੀ ਕਿ ਏਸ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂਅ ਸਹਿਬਨ ਹੀ ਓਸ ਸੁਨੈਹਰੀ ਪੰਨੇ ਉੱਤੇ ਲਿੱਖੇ ਜਾਣੇ ਸਨ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ, ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ

ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਬਾਬਾ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਅਟਾਰੀਵਾਲਾ ਅਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬਾ ਜਰਨੈਲ ਸਿੰਘ ਮਹਾਂ ਨਾਇਕਾਂ ਦੇ ਲਿੱਖੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਏਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਨਿਆਂ, ਨਾ ਕਾਨੂੰਨ, ਨਾ ਇਖਲਾਕ, ਨਾ ਭਵਿਖ ਮਾੜਾ ਆਖ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਦੀਆਂ ਤੱਕ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਮਹਾਂ ਪਰੋਪਕਾਰੀ ਗਿਣੇ ਜਾਣ ਦਾ ਰਾਹ ਖੁਲ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਕਾਰਨਾਮਾ ਅਰਸ਼ਾਂ ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ: “ਫਜ਼ਰ ਅਜ਼ਾਨ ਵਿੱਚ ਲਹੂ ਦੀ ਲਾਟ ਹੋ, ਬਿਜਲੀਆਂ ਕੁਫ਼ਰ ਵਿੱਚ ਪਾਉਣੀ ਧਮਾਲ ਵੇ” —ਮਹਿਬੂਬ।

ਏਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰ ਨੇਪਰੇ ਚਾੜ੍ਹਨ ਲਈ ਇਹਨਾਂ ਕੋਲ ਉਹ ਸਭ ਸਜ਼ੇ-ਸਮਾਨ ਸਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਜਾਪਦਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਧੁੰਦਲੀ ਜਿਹੀ ਸੋਝੀ ਵੀ ਏਸ ਕੰਮ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਦੀ ਸੀ। ਪਾਠਕਾਂ ਨੇ ਬੁਝ ਲਿਆ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਜ਼ਿਕਰ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਦਰਿਆਈ ਪਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਕਰਨ ਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਤਿਲੁਜ-ਯਮਨਾ ਲਿੰਕ ਨਹਿਰ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਤੋਂ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੱਬਰਾਂ ਨੂੰ ਏਸ ਕੰਮ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਬੋੜੀ ਜਿਹੀ ਹਿੰਮਤ ਹੋਰ ਕਰਦੇ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਸਦਾ ਲਈ ਬੰਜਰ ਹੋਣ ਤੋਂ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ ਲੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪੁਸ਼ਤਾਂ ਨੂੰ ਬਰਬਾਦ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਹ ਬਚਾ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਖੁਲ੍ਹ-ਖੁਲ੍ਹ ਕੇ ਨੱਚਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਸੀ ਘੁੰਡ ਕੱਢਕੇ ਨਹੀਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਕਿਹੜੇ ਕੁਲੈਰਣੇ ਸਲਾਹਕਾਰ ਦੀ ਬੁੱਧੀ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਸਹੀ ਸਲਾਹ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਏਦੋਂ ਵੱਧ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕ ਰਿਹਾ। ਏਸ ਪੜਾ ਉੱਤੇ ਕਲਮ ਸਮੇਤ ਦਰਦ ਵੀ ਕੀਰਨੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ।.....

“ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ” ਵਾਲੇ ਸਲੋਕ ਨੂੰ ਜਾਂ “ਜਲ ਬਿਨ ਸਾਖ ਕੁਮਲਾਵਤੀ” ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ ਉੱਤੇ ਇਹਨਾਂ ਭੋਰਾ ਭਰ ਵੀ ਅਮਲ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਲਹੂ ਜੋ ਪਾਣੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਨਚੋੜ ਕੇ ਗੈਰ-ਰਿਪੋਰੀਅਨ ਸੂਬਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਨਿੱਗਰ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਹਰ ਮਨਸ਼ਾ ਵਿਰੁੱਧ ਕੇਵਲ ਹਿੱਕ ਦੇ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਖੋਹ ਕੇ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ। ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇਹ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਯਕੀਨਨ ਸਫਲ ਹੋਣੀ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੋ ਪਾਣੀ ਹਵਾਈ ਜ਼ਹਾਜ਼ਾਂ ਰਾਹੀਂ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ ਬੇ-ਰਹਿਮੀ ਨਾਲ ਚੀਰਦੀ ਨਹਿਰ ਰਾਹੀਂ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਸ਼ਾਇਦ ਸੱਚੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਫ਼ਤਹਿ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਖਸ਼ਣੀ ਤਾਹੀਏ ਤਾਂ:

ਦੇਖੀਏ ਖੂਬੀਏ ਕਿਸਮਤ ਕਿ ਟੂਟੀ ਕਹਾਂ ਕਮੰਦ,
ਜਬਕਿ ਦੋ ਹਾਥ ਲਬੇ ਬਾਮ ਰਹਿ ਗਇਆ।

(ਤਾਰਿਆਂ ਭਰੀ ਚੰਗੇਰ, ਵਿੱਚੋਂ)

ਕੀ ਸਿੱਖ ਕਦੇ ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਇੱਕ ਪੰਥ ਅਤੇ ਇੱਕ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਸਰਬੁਚਤਾ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਨਗੇ?

ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ (5104325827)

ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਸੋਚ ਵਿਰੋਧੀਆਂ, ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਨਾਂ ਸਮਝਣ ਵਾਲੇ ਡੇਰੇਦਾਰ ਅਤੇ ਭੇਖੀ ਸਿੱਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਜੋਰਦਾਰ ਹਮਲੇ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਹੈਂਕੜ, ਬੇਇਨਸਾਫੀ, ਬਹੁਗਿਣਤੀ ਦਾ ਰੋਹਬ, ਚੌਧਰੀ ਰਾਜਨੀਤੀ, ਬੇਈਮਾਨੀ ਅਤੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹਮਲਿਆਂ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਜਿਆਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਸਿੱਖ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਬੇਹੱਦ ਰਲੇ ਕੀਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਅਤੇ ਡੇਰੇ ਪੈਦਾ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਵਿੱਚ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦਾ ਮਿਲਗੋਭਾਪਨ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਿੱਖੀ ਸਰੂਪ ਧਾਰ ਕੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਘਾਣ ਕਰਦੇ ਹੋਏ, ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲੋਂ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਸੱਚ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਕੌਮ ਨੂੰ ਅਨੇਕਤਾ ਦੇ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ, ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅੱਗੇ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਨਿਰੰਕਾਰੀ ਦੇ “ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ” ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਸਵੇਂ ਨਾਨਕ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ “ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ” ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ, ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਦਾ “ਮਿਲਗੋਭਾ ਪੰਥ” ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਗੁਰੂ, ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਤਖਤ, ਇੱਕ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ, ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨ, ਇੱਕ ਵਿਧਾਨ, ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਇੱਕ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦਾ ਸਰਵਪੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਦਾ ਪੁਜਾਰੀ ਹੈ ਨਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਸ਼ਖਸ਼ੀਅਤ ਦਾ “ਪੂਜਾ ਅਕਾਲ ਕੀ, ਪਰਚਾ ਸ਼ਬਦ ਕਾ, ਦਿਦਾਰ ਖਾਲਸੇ ਕਾ” ਪਰ ਅਜੋਕਾ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸਗੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤੇ ਡੇਰਿਆਂ ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸਾਜਿਆ ਸੀ ਨਾਂ ਕਿ ਡੇਰੇ ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ? ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੱਕ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਵਾਲੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਨਾਂ ਕਿ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਚੋਲਾਧਾਰੀ ਡੇਰੇਦਾਰ ਸੰਤਾਂ ਵਾਲੀ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਨਾਂ ਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਤਖਤ। ਗੁਰੂ ਨੇ ਇੱਕ ਸਿਧਾਂਤਕ ਬਾਣੀ (ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ) ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ ਸੀ ਨਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚਿਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇਸ ਇੱਕ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦਿੰਦੀ ਰਹੀ ਸਦਾ ਹੀ ਚੜ੍ਹਦੀਆਂ ਕਲਾਂ ਵਿੱਚ ਰਹੀ। ਯਾਦ ਰੱਖੋ! ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਜੋ ਵੀ ਸਿਧਾਂਤ ਜਾਂ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਘੜਨੀਆਂ ਹਨ ਉਹ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਹੀ ਘੜਨੀਆਂ ਹਨ ਨਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ, ਸੰਤ ਜਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਦੇ ਆਪ੍ਰ ਬਣਾਏ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ।

ਅੱਜ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤ ਦਾ ਨਾਅਰਾ ਲਾਉਣ ਵਾਲੇ ਹੁਕਮ ਤਾਂ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਸੰਤ, ਡੇਰੇ ਜਾਂ ਜਥੇਬੰਦੀ ਦਾ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਕੈਸਾ ਦੋਗਲਾਪਨ ਹੈ? ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਜੋ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਹੈ ਉਹ ਤਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਓਥੇ ਤਾਂ ਦਮਦਮੀ ਟਕਸਾਲ ਅਤੇ ਡੇਰਿਆਂ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ “ਰਾਮ ਕਥਾ ਜੁਗ ਜੁਗ ਅਟੱਲ” ਲਾਗੂ ਕਰੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਨਾਅਰੇ ਖਾਲਿਸਤਾਨ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਬ੍ਰਾਹਮਣਵਾਦ ਦਾ, ਇਹ ਕਿਧਰ ਦਾ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਨੂੰ ਸਮਰਪਤਪੁਨਾ ਹੈ? ਜੇ ਸਾਡਾ ਸੁਪ੍ਰੀਮ ਕੋਰਟ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਹੈ ਫਿਰ ਉਸ ਦਾ ਜੋ ਵਿਧਾਨ ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਮਰਯਾਦਾ ਉਹ ਹਰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲਾਗੂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਜਨ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਅਣਜਾਣ ਹਨ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਕੇਵਲ ਮੱਥੇ ਟੇਕਣ, ਭਾੜੇ ਦੇ ਪਾਠ ਕਰਾਉਣ, ਮਹਿੰਗੇ ਮਹਿੰਗੇ ਰੁਮਾਲੇ ਭੇਂਟ ਕਰਨ ਅਤੇ ਧੂਫਾਂ ਧੁਖਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਹਨ? ਦਿਹਾੜੀ ਵਿੱਚ ਕਈ ਕਈ ਵਾਰ “ਸਭ ਸਿੱਖਨ ਕਉ ਹੁਕਮ ਹੈ ਗੁਰੂ ਮਾਨਿਓ ਗ੍ਰੰਥ” ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ, ਅਰਦਾਸਾਂ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਦੇ “ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ” ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਮੰਣਗੇ ਵੀ ਜਾਂ ਭਾਂਤ ਸੁਭਾਂਤੇ ਸੰਤ ਬਾਬੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦੇ ਮੱਗਰ ਹੀ ਲੱਗੇ ਫਿਰਨਗੇ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਸਾਨੂੰ ਭਾੜੇ ਦੇ ਲੋਕ ਦੇਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਪਾਠ ਕਰਦੇ ਕਰਾਉਂਦੇ ਰਹਿਣ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਸੀ ਜਾਂ ਆਪ ਪੜ੍ਹ, ਵਿਚਾਰ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਅਨੁਸਾਰ ਚੱਲਣ ਪ੍ਰਚਾਰਨ ਲਈ?

ਦੇਖੋ! ਈਸਾਈ ਅਤੇ ਮੁਸਲਮ ਬਾਈਬਲ ਅਤੇ ਕੁਰਾਨ ਦੇ ਭਾੜੇ ਦੇ ਭਾਂਤ ਸੁਭਾਂਤੇ ਪਾਠ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਕਰਾਉਂਦੇ ਸਗੋਂ ਆਪ ਪੜ੍ਹਦੇ ਵਿਚਾਰਦੇ ਅਤੇ ਧਾਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਦਾਸ ਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਅਤੇ ਪੰਥਕ ਜਥੇਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਨਿਮਰਤਾ ਸਹਿਤ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਅਪੀਲ ਹੈ ਕਿ ਅਜੋਕੇ ਨਾਜ਼ਕ ਸਮੇਂ ਆਪੋ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰੇਵਾਂ ਛੱਡ ਕੇ ਇੱਕ ਗ੍ਰੰਥ, ਇੱਕ ਪੰਥ, ਇੱਕ ਨਿਸ਼ਾਨ ਅਤੇ ਇੱਕ ਵਿਧਾਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਪਣਾਅ ਲਈਏ, ਇਹ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ। ਏਕੇ ਵਿੱਚ ਬਰਕਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਵੱਖਰੇਪਨ ਵਿੱਚ ਖਜਲ ਖੁਆਰੀਆਂ ਅਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ। ਆਓ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਦੇ ਦੌਰ ਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਆਸਤਾ ਵਾਲੇ ਦੌਰ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਈਏ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦੇ ਨਾਅਰੇ ਲਾਈਏ ਨਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਬਿਲਡਿੰਗ, ਜਥੇਦਾਰ, ਸੰਤ-ਬਾਬੇ ਜਾਂ ਡੇਰੇਦਾਰ ਦੇ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਦਾ ਪਾਰ ਉਤਾਰਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗ੍ਰੰਥ ਮੱਗਰ ਲੱਗਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜੋ ਅਸਲੀਲਤਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਹੈ? ਜੇ ਅਸੀਂ ਲਗਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਵ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਸਾਡਾ 100% ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ।

ਦੇਖੋ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਰਾਜੋਆਣੇ ਨੇ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਦਿਖਾਈ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਆਈ ਹੈ। ਜੇ ਸਾਰਾ ਪੰਥ ਹੀ ਇਹ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਵੇ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਆਪ ਪੜ੍ਹਨਾ, ਵਿਚਾਰਨਾ, ਧਾਰਨਾ ਅਤੇ ਸੱਚੀ ਬਾਣੀ ਦਾ ਹੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਰਾਜ ਹਰ ਪਾਸੇ ਹੋਵੇਗਾ। ਸੋ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਸਰਬਉੱਚ ਮੰਨ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਜੀਵਣ ਵਿੱਚ ਲਾਗੂ ਕਰਨੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਨਾਂ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਡੇਰੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਵਾਂ ਦੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿੱਚ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਇੱਕ ਹੀ ਸਿੱਖ ਮਰਯਾਦਾ ਲਾਗੂ ਕਰਕੇ, ਭਾੜੇ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਪਾਠਾਂ ਤੇ ਡੈਕੋਰੇਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਥਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀਆਂ ਲੜੀਆਂ ਚਲਾਉਣੀਆਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਕਿ ਸਾਡੀ ਬਹਾਦਰ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਿੱਚ ਏਕਤਾ ਇਕਠਾਕ, ਦ੍ਰਿੜਤਾ ਅਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਆ ਸਕੇ।

ਜਦੋਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ, ਇੱਕ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਅਤੇ ਇੱਕ ਪੰਥ ਦੇ ਝੰਡੇ ਥੱਲੇ ਆ ਜਵੇਗੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਆਪੋ ਹੀ ਪਲਾਇਣ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ ਤੇ ਚਲਾ ਦਿੱਤੇ ਗਏ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਅਤੇ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਮਰਯਾਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਚੋਂ ਕੱਢਣਾ ਪਵੇਗਾ ਵਰਨਾ ਅਸੀਂ ਮਿਲਗੋਬੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪਸ ਵਿੱਚ ਹੀ ਲੜਦੇ ਰਹਾਂਗੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਭੇਖ ਧਾਰ ਚੁੱਕਾ ਡੇਰੇਦਾਰ ਅਤੇ ਪੁਜਾਰੀ ਵਕਤੀ ਸਰਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਫਾਹੇ ਟੰਗਦਾ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।

ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰੋ! ਕਰੋ ਹਿਮਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਚੋਂ ਸੰਪ੍ਰਦਾਈ ਮਰਯਾਦਾ ਬਾਹਰ ਕੱਢੋ, ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਤੋਂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਵਾਣਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕਸਵੱਟੀ ਤੇ ਸੋਧ ਕੇ ਲਾਗੂ ਕਰੋ ਅਤੇ “ਇੱਕਾ ਬਾਣੀ ਇੱਕ ਗੁਰ” ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੇ ਪਹਿਰਾ ਦੇਂਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਦੇ ਸੱਚੇ ਸੁੱਚੇ ਸਰਬਉੱਚ, ਸਰਬਕਾਲੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਿਸੇ ਅਖੌਤੀ ਗ੍ਰੰਥ ਜਾਂ ਪੋਥੀ ਦਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਂ ਕਰੋ ਇਸ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਘਟਦੀ ਅਤੇ ਵੱਖਰੇਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

BOOKS FROM KHALSA TRICENTENNIAL FOUNDATION OF NORTH AMERICA INC.

Realizing the need for correct information about Sikhism in the English language for the benefit of Diaspora youth, KTF requested S. Gurbachan Singh Sidhu, UK, to revise some of his books and write new ones. Mr. Sidhu is one of the founders of The Sikh Missionary Society of UK and Guru Nanak Charitable Trust, Mullanpur Mandi, Ludhiana. Of the many books and pamphlets in English that he has authored we have been able to afford to publish only four:

1. Sikh Religion and Christianity – 110 pages
2. Sikh Religion and Islam – 153 pages (Co-authored with Gurmukh Singh)
3. An Introduction to Sikhism – 76 pages
4. Panjab and Panjabi – 177 pages

These are excellent books for Sikhs and non Sikhs alike. Reading these books you will get the real meaning of Sikhi, something that Gurdwaras have miserably failed to teach. These books are for free distribution. We invite our readers in the USA to order any combination of 40 books for a donation to KTF of \$100.00, including postage, and distribute them free to their family, friends, local sangats or schools operated by Gurdwaras. Your donation will help in the publication of The Sikh Bulletin.

TEACH YOURSELF GURBANI. FOLLOWING TWO SOURCES ARE EXCELLENT:

1. www.srigranth.org This website will help you find page number of a shabad in Gurmukhi, English, Devanagari and Transliteration; and also to Panjabi translation by Prof Sahib Singh.
2. www.gurugranthdarpan.com This site carries the Panjabi translation of GGS by Prof Sahib Singh.

Some other useful links

Aarti condemned by the Sikh Gurus being practiced at Patna Sahib: <http://www.youtube.com/watch?v=1gWDCBdddU>
(www.sawansinghgogia.com): www.sikhmarg.com;

**NANKIAN PHILOSOPHY:
BASICS FOR HUMANITY**

By Devinder Singh Chahal

Published by Institute for Understanding Sikhism (IUS)
Laval, Quebec, Canada.

Distributed by Singh Brothers, S.C.O. 223-24 City Centre, Amritsar, 143 001, India
Email: singhbro@vsnl.com

For North America (Canada and USA only) the book is available from the **Institute for Understanding Sikhism**,
4418 Martin-Plouffe, Laval, Quebec, Canada H7W 5L9
Email: iuscanada@gmail.com

Pages: 382, Edition 2008, Price (Hard Cover): Rs. 450 CAN \$30

In North America the price of the book plus postage is considered as donation and receipt is issued.